

Ба 49876

Кір-43

ІВАН КІРЫЛЕНКА

~~Ба 49876~~

519
Бібліятэка ДВБ
Іва № 378/10.

НАЦІСК

АПОВЕСЬЦЬ

з УКРАЇНСКОЙ МОВЫ ПЕРАКЛАЎ
УЛ. ХАДЫКА

Ба 49876

Бел. адзел
1994 г.

ДЗЯРЖАЎНАЕ ВЫДАВЕЦТВА БЕЛАРУСІ
ЛІМ
МЕНСК

1932

Рэдактар М. ЛЫНЬКОЎ
Корэктар С. ГРАХОЎСКИ
Тэхрэдактар І. МІЛЕШКА

Здана ў друкарню 2 | VIII—32 г.
Падысама да друку 9, X—32 г.

Ун. Галоўлітбелу № А 286
Зак. № 3216 3 00 экз.
«ПАЛЕСДРУК»

25. 8. 4. 2000

РАЗЬДЗЕЛ I

Ён машынальна перагортваў на сталае паперы і раз-по-раз кідаў чакальныя нецярплівыя погляды на жоўтую каробку тэлефону, якая нагадвала скрынку для скаргаў. Каробка вісела каля вакна, і, гледзячы на яе, сакратар кожны раз бачыў рог царкоўнай агарожы і лапіну прывялага шпорышу. Млеючы ад сьпёкі, двое падсьвінакаў мэлянхолічна чухаліся аб слуп — прывязь для коняй.

Рэдкадуб часам і сабе выглядаў у вакно, ня кідаючы сачыць за рухамі сакратаровых пальцаў. А пальцы ў таго былі кароткія і непаваротныя. Рэдкадуб думаў пра тое, што цяпер самае што пачалася касавіца і, мабыць, цяжка будзе склікаць сялян. Тымчасам зусім неспадзявана задрывчэла ў „скрынцы для скаргаў“. Сакратар шпарка ўсхапіўся з-за стала і, чапляючыся за крэслы, падбег да тэлефону. Цяпер толькі Рэдкадуб заўважыў, што левая нага сакратарова трохі карацейшая за правую, і, калі ён сьпяшаецца, уся яго важкая мядзьведжая постаць рытмічна хістаецца нязграбным маятнікам: управа—улева. Абедзьвюма рукамі ўхапіўшы трубку, нібы што злоўленага сьлізкага шчупака, сакратар густа загаварыў:

— Райпартком слухае! Хто гаворыць? Шавялёўка! Хто-хто? Ага, Карась. Слухаю, слухаю. Што там у вас? Пагана. Гэта не навінна!.. Далей, далей. Што? Пяцьдзсят тры пуды за пяцідзёнку?.. Ты жартуеш, Карась? Далей, далей... Няма хлеба? — Брахня, хлеб ёсьць, трэба націснуць. Кажаш, агітацыя?.. — Гаварыльня? — Годзе! Паўтараю стары наказ... Ты чуеш? Хто там перабівае, тысяча чарцей?! Але, чуеш. Ну вось... За дзьве пяцідзёнкі, што асталіся да 1 жніўня, ты мусіш даць дзьве тысячы пудоў... Так, так, дзьве тысячы і ні фунта меней! Ты мяне чуеш? Вось і ўсё, таварыш Карась... Кропка!.. Я вешаю трубку.

Трубка жалосна дзвынкнула і захісталася на гачку, а сакратар усё яшчэ стаяў сьпіною да Рэдкадуба і глядзеў у вакно. У прасьвет паміж постацьцю сакратара і падваконьнем бачыў Рэдкадуб спаласаваную сьцежкамі плошчу, і яшчэ жаўранкі бяскопатна купаліся ў дарожным пыле.

„Дажджу, дажджу трэба, аж крычаць“,—думаў Рэдкадуб. Але што так вабіць сакратароў зірк там на пустой гарачай плошчы? Чаму ён не паварочваецца, нібы сам да сябе праказвае:
— У Сьнежкава ты не паедзеш... Чуеш, таварыш дарагі... Зараз рушай у Шавялёўку. Інакш мы сядзем на мель... Сьнежкава паганае.

Погым, рэзка пахіснуўшыся на правай назе, важка апусьціўся на лаву, павярнуўся і проста ў аблічча Рэдкадубава і поглядам і словамі ўеўся.

— З якога часу ў партыі?

— З дзевятнаццатага.

— Вёску ведаеш?.. Працаваў калі?

— Дзяцінства правёў там, як быццам ведаю...

— Гэта добра.

Сакратар з палёгкаю ўздыхнуў і ўжо зусім другім, стомленым і лагодным, голасам праказаў:

— Тады што-ж я табе магу сказаць?.. Ідзі, працуй... Коопэрацыя там слабенькая. Падцягнеш. Партыйцаў няма... Адзін толькі старшыня сельсавету кандыдат партыі... Выкарыстоўвай комсамольцаў, сьцеражыся розных провокацый з боку кулакоў... Там іх багата, і не аднаго вашага брата давялося назад у Харкаў адсылаць. А ўрэшце цябе ня вучыць... Сам мабыць добра разумеш... Але, між іншым,—скрывіўся ва ўсьмешку сакратар,—перад табою быў адзін упаўнаважаны ў Шавялёўцы. Двух дзён не працаваў—зьняць давялося...

— Чаму-ж так хутка?

— Анэкдот з ім здарыўся. З роду ня быў на вёсцы, прыехаў, пачаў з дзядзькамі гутарыць, ну, і ўскочыў у бяду. Панок такі з чатырма пузатымі чамаданами прыехаў...

У гэты час ізноў зазваніў тэлефон, і сакратар, скінуўшы з сябе млявасьць, пайшоў да трубка, кінуўшы на хаду Рэдкадубу.

— Ну, рушай... Кожны дзень звані. Тэлефон там ёсьць. Вечарамі дома буду...

Рэдкадуб пачаў скручваць плякаты, потым глянуў у туга напханы портфэль (каб не забыцца чаго), і раптам у яго зьявілася неспадзяванае жаданьне даведацца, ці жанаты сакратар, ці ёсьць у яго сям'я, дзеці.

Чаму гэта яго цікавіла, ён і сам добра ня ведаў, але яму здавалася, што гэта пытаньне набывае зараз асаблівую ўвагу. Алошнімі гадамі часта трапляецца Рэдкадубу: улезе ў галаву назойлівая недарэчнасьць і не дае спакою, а пакуль за працаю забудзешся пра яе.

Пільна зьмерыў трохі сагнутую над трубкаю сакратарову постаць, але хіба ў яго на сьпіне вычытаеш весткі пра сямейнае становішча? Сьпіна, як сьпіна—шырокая і напэўна моцная, кароткая загарэлая патыліца чыста паголена і яе шчыльна аблягае каўнер белай сарочки.

— Мабыць жанаты,—вырашыў сабе Рэдкадуб, паднімаючыся з крэсла і замыкаючы портфэль.—Трэба ехаць... А вось я, як бурлак той, па сьвеце вандрую...

І ўжо сядуючы на воз, з расчыненага вакна ён чуў густы, напорысты сакратароў бас.

— Сьнежкава? Га! што? Трыста пудоў?.. Гэта чорт ведае што!.. Плян трэба выканаць, хоць хай там каменьне з неба!.. Карпенкаў там шукае. У іх яшчэ вагоны хлеба!.. Трэсьлі ўжо?—Няма?—Ня можа быць!.. Вам чалавека?—Няма... Паехаў у Шавялёўку... Цяжка?

— Ведаю... Трымайцеся! Заўтра сам у вас буду.

Бач, як усё гэта проста і ясна,—думаў Рэдкадуб, мосьцячыся на возе,—учора яшчэ сядзеў у Акрпрофсавеце, падпісваў паперкі, бегаў на розныя комісіі, нарады, узгадняў, увязваў, а сягоньня еду ў нейкую невядомую мне вёску выконваць хлебнарыхтоўчыя пляны.

Апанавала знаёмае пачуцьцё легкага нэрвовага ўзрушэньня і цьвёрдай самаўпэўненасьці.

— Значыць—у Сьнежкава?—запытаў стары дзядзька, выцягваючы з-пад сябе пугу.

І, пачуўшы, што ехаць трэба ня ў Сьнежкава, а ў Шавялёўку, ён ніводным словам альбо рухам ня выказаў свайго стаўленьня да зьмены напрамку. Хіба яму пяршыня, ці што? Цэлае лета вось так: прысылаюць гэта на станцыю Райвыку:

— Ахрэм, запрагай, павязеце ўпаўнаважанага ў Булахаўку.— Запражэш, прыедзеш, а яны ўжо перадумалі: не ў Булахаўку, а ў Сідарэнкава. Ліха з імі ды і годзе.

Возьнік запусьціў грубыя чорныя пальцы ў гушчар сьветларусай барады, расправіў яе, насунуў на вочы старую няпэўнага колеру шапку, цмокнуў, шморгнуў лейцамі, і воз злёгка крагнуўся і затрашчаў. Каніна адначасна і дужа шчыра махала і галавою і хвастом, адбіваючыся ад кусьлівых мух, што хмараю штурмавалі яе худыя рэбры.

Ад'ехалі ўжо далёка ад Райвыку і меліся завярнуць у бакавую вуліцу, што вядзе ў шырокі стэп. Тады Рэдкадубу пачулася, што нехта гукае ім усьлед.

Аглянуўся. Сапраўды дарогаю бег хлапец і маладым засопшымся голасам крычаў:

— Ахрэм Пётра-а-а-віч! Ды пачакайце-ж!.. Тава-а-а-рыш!

— Сьпыніце, дзядзька, здаецца, за намі бяжыць,—узяў Рэдкадуб возьніка за плячо.

Ахрэм Пётравіч, прышчурывшы вочы, рубам прыставіўшы далонь да ілба (сонца проста ў вочы).

— Ды гэта-ж Санька Ніканораў... Тп-р-у! Стой, ліхая пачвара... Загадчык комсамолам ён у нас... Бядовы, кат бы яго ня ўзяў... Вунь глянь, жарабцом выбрыквае... Тпру... шатані—шморгнуў лейцы.

— Ды хутчэй там,—гукнуў ён насустрэч „загадчыку комсамолам“—Каня муха б’е, стаяць ня хоча.

Сакратар комсамольскага райкому, высокі хлапчына, у салдацкім галіфэ, у сандалях на босую нагу і ў клетчастай ангельскай кепцы з вяліным брылем, куляю імчаў да возу. Ад гарачыні ў яго змок лоб...

— Дзень добры, таварыш!—з разгону ўхапіўся ён за драбіну возу і, гледзячы проста ў вочы Рэдкадубу, хутка рапартаваў:— я сакратар тутэйшы камсамольскі. Пачуў, што едзе ў Шавялёўку. Там у мяне ячэйка... Шавяльнуць яе трэба... Але лепей злезьце на хвілінку з возу,—таемна падміргнуў ён у сьпіну возьніка.

Рэдкадуб лёгка саскочыў з возу, а сакратар, ухапіўшы яго за рукаў, цягнуў у бок з выглядам вялікага консьпіратара.

Што за сакрэты?—сьмяючыся глядзеў на яго Рэдкадуб.

У чым справа, таварыш?—зусім сур’ёзна адказаў Санька,—не магу я пры беспартыйных політычныя таямніцы агалашаць... Як вы гэта не разумеце!

— Правільна... Дык што ў цябе... Кажы...

— Справа такая, таварыш... Ячэйка ў Шавялёўцы функцыянуе, а політычнай лініі і актыўнасьці ніякай. Культурны ўзровень нізкі... Трэба ўзьняць на належную вышыню. У чым справа?! Вы самі разумеце. Каб была ячэйка на „вялікі палец“... На „яць“, адно слова.

Рэдкадуб бачыў, з якім захапленьнем ужывае Санька „загадчык комсамолам“, такія словы, як „функцыянуе“, „актыўнасьць“, „політычная таямніца“, „належная вышыня“, і вырашыў:

— Будуць з хлопца людзі, калі ня надта захопіцца цыркулярнаю траскатнёю. А ў акрузе пісаць цыркуляры—мастакі. Як пананісваюць часам, дык сам аўтар не дабярэцца потым, што ён хацеў сказаць. А цыркуляры-ж тыя павінны чытаць тысячы чубатых Санькаў у галіфэ.

— Дык ты там, таварыш, падтрымай братву... А то ў іх і дагэтуль сялянская ідэолёгія і дробнаўласьніцкія інстынкты... Сур’ёзна, факт!

— Добра, добра, можаш спакойна спаць, таварыш сакратар: я ўжо падбаю, каб як перамагчы ў тваіх хлопцаў дробнаўласьніцкія інстынкты... Я іх у хлебанарыхтоўках выкарыстаю,—закінуўшы нагу на воз, гаварыў Рэдкадуб.

— І лекцыю ім прачытай пра бога, ці што.

— Можа і пра бога, абы час... Ну, бывай! Паехалі, дзядзька!

Санька памахаў рукою, потым пачухаў патыліцу, з-пад ілба зірнуўшы на Рэдкадуба, і раптам загаварыў усміхаючыся, з адценьнем сораму ў чорных прыоженных вачох:

— Закурыць няма часам?

— Ёсьць... На, закурвай...

Санька асьцярожна выцяг з карабка адну папяросу, а ў той час шлёгнула пуга і воз затрашчаў, узьняўшы шызы пыл.

— Дзякую!—крыкнуў хлапец.

У адказ Рэдкадуб махнуў галавою.

Перад вачыма цяпер разгарнуўся шырокі, роўны і рухавы пад ветрам стэп. Адцьвіталі жыты, выкідалі колас пшаніцы, а густыя гальчатыя ячмені зіхацелі цёмназялёным морам. А яшчэ далей, аж вунь на яры, косяць сена, і відаць Рэдкадубу толькі рытмічныя ўзмахі бліскучых кос ды бязладныя рухі грабцоў... Яшчэ вялікімі гуртамі лёгалі і цілікалі вераб'і, прытаіўся недзе і тоненька адзвоньваў цыркун, а паветра густа напоена пахам маладой травы, жытніх палёў, валошкі, чабару і стэпавага палыну. Бадай нікога ня сустрэлі на вуліцы: недзе мабыць уся вёска на полі. Каля крайняга двара напалі каня, самі з асалодаю напіліся свежай халоднай вады, і зноў сухарэбрая каніна Ахрэма Пётравіча ледзьве-ледзьве затрусіла, адначасова не забываючы адганяць мух, што з кожнаю хвілінай да немагчымасьці нахабнічалі.

А калі раптам воз выбраўся на ўзгорак, возьнік працягнуў руку з пугаўём і сказаў, не паварочваючыся:

— Бачыце, вунь гай на гары, а ніжэй купел царкоўны.

— Дзе... Ага, бачу, бачу, ну, дык што?

— Гэта яна самая Шавялёўка... Но-о! задумаўся, пан,—шлегануў пугаю Пётравіч.

„Пан“ вёсялей патрусіў з гары.

Рэдкадуб пільна ўглядаўся ў краявід, бачыў там шпіль шавялёўскай царквы, а думаў пра тое, якія-ж мэтоды ўжыць, каб плян выканаць, як падыйсьці да справы. Далей успомніў пра нерасказаны сакратаром анекдот, што стаўся ў Шавялёўцы з яго папярэднікам, і вырашыў, што ўласна доўга думаць няма аб чым. Ва ўсякім разе анекдоту з ім ня будзе. З сялянамі ён умее гутарыць, знае іхняе гора і радасьці і ўжо чаго, чаго, а не зьмяшае азімае з жытам або ячменю з аўсом... У крутых становішчах бываў багата разоў, не пяршыня... а вось толькі як там у Акрпрофсавеце... Мабыць пазпускаяць справы, што тады за год не разблытаеш... А культаддзелаўская работа цяпер хіба-ж такой да сябе ўвагі патрабуе... Вымаганьні з боку рабочых нячуваньня, людзей не хапае, па некаторых клюбах пануе халтура, шальмоўства...

Далей думкамі перанёсся ў вялікую залю паседжаньняў акрпарткому. Учора сышлося іх там чалавек з трыста. Сядзелі і ўважліва слухалі інфармацыю пра ход падзей на найадказнейшым фронце... Слухалі, лавілі кожнае слова, бо была гэта ня толькі інфармацыя, быў гэта адначасова і наказ, як вёсьці наступ, каб пры найменшай затраце сіл дамагчыся найлепшых вынікаў.

А наказ укладаўся толькі ў трох простых, яскравых, усім вядомых пунктах:

1. Плян, якою-б ні было цаною—выканаць.
2. Саюзу з сялянствам не парушыць.
3. Незаможнік і серадняк—супроць кулака.

РАЗЪДЗЕЛ II

Апошнія месяцы Шавялёўка сустракала і праводзіла не аднаго прадстаўніка ня толькі з раёну, а і з акругі. Таму прыезд Рэдкадуба нікога ня здзівіў. Ня выклікала гутарак і тое, што ён спыніўся на кватэры ў Бойка. Бо ўжо здаўна так павялося: заявіцца хто ў Шавялёўку—абавязкова спыняецца ў Бойка.

Жаночая частка Шавялёўскага насельніцтва цьвёрда была пераканана, што дзяўчаты Байковы—Хрыста і Алена—закапалі на варотах кашу, і таму іхняга двара ніхто ня мінае. Іншыя проста гаварылі, што прыезджых прывабліваюць прыгожыя дочки Бойкавы ды яшчэ не старая, вясёлая і гаворкая іхняя маці.

А Рэдкадуб трапіў да іх дужа проста. Зусім неспадзявана возьнік спыніў каня каля крайняй хаты і сказаў:

— Вось вам і кватэра будзе... Усіх ваших сюды завожу...

А чым Рэдкадуб адрозьніваўся ад іншых? Нічым, або бадай нічым, і таму Бойчыха, высокая крамяная кабета, бяз лішняй гутаркі і сьпіраньня згадзілася ўладзіць яго ў сябе. Яна кірвала гаспадаркаю зусім самастойна і з боку гаспадара ніякай санкцыі на свае пляны не патрабавала.

Такім чынам Рэдкадуб пасяліўся ў Шавялёўцы.

Гэта было гадзіну назад, а ўжо зараз ён з старшынёю сельсавету Карасём ішоў да крамы спажывецкай коопэрацыі.

— Гэта не сакрэт, таварыш,—голасна і пераконліва даводзіў яму высокі, кашчавы Карась, павольна перастаўляючы даўгія ногі і закручваючы ўгору пышны бялявы вус.—Гэта не сакрэт, што АСТ працуе пагана. Я ўжо колькі разоў націскаў на Сьвірыдэнка: галава ты кажу, ці не галава? А калі галава, то чаму ў цябе плян ня выконваецца? Гэта-ж не сакрэт, кажу, што табе да першага ліпеня засталася дзесяць дзён, а нарыхтаваць трэба дзьве тысячы пудоў, а ты па дваццаць пудоў, і то з цяжкаю, нарыхтоўваеш штодзённа.

— А што-ж ён сьпяваў?

— Ого, гэта хітраваты чалалавек. Усё бедніцца: і няпісьменныя, і неразвiты, і бедны, і загнаны... Што хiтры, то хiтры, гэта не сакрэт,—ужо цішэй закончыў старшыня сельсавету, бо яны набліжаліся да крамы.

Там на ганачку, як заўжды сядзела некалькі чалавек сялян, гэта пераважна з тых паважных гаспадароў, што маюць дарослых дзяцей, якія ўжо самастойна гаспадарнічаюць, пакінуўшы бацькам толькі агульны нагляд і права ўмешвацца толькі ў выключных выпадках.

Абціраюць сьпінамі сьцены сельсавету і коопэрацыі і некаторыя бядакі, што ніяк ня ўстануць на ногі..

Але ўсіх іх прываблівае сюды адзінае непераможнае жаданьне:

— Пачуць якую навіну.

Убачыўшы Рэдкадуба разам з старшынёй сельсавету, сяляне прымоўклі... Усе мабыць радасна адчулі, што з самага раньня туляюцца тут не дарма. Такая чаканая ўсімі навіна зьявілася ў асобе Рэдкадуба.

— О, ужо новага прыслалі!—дайшло да вушэй ўпаўнаважанага. Гаварыў гэта малажавы селянін, гледзячы некуды ўгору, нібы яму ні да чаго няма ніякай справы. Але ў тоне яго адчуў Рэдкадуб такую няпрыкрытую варожасьць і бяссьільную злосьць да тых, хто паслаў яго, а найбольш да яго самога.

— Гэта не сакрэт,—падумаў Рэдкадуб улюбёнаю формулаю Карасёвай.

— Добры дзень, грамадзяне, спыняючыся перад ганкам, наўмысьне голасна праказаў ён і, баючыся, што яго прывітаньне застанеца без адказу, пасьпяшаўся запытацца:

— Старшыня ў краме?

— Здароў, здароў, таварыш,—адазваўся з кутка нізкі, у палатняных портках і сарочцы, чорнабароды селянін.

— А дзе-ж таму старшыні быць? Ён у нас як часы,—ужо жвавей загаварыў малажавы, той, што констатаваў факт прысылкі новага ўпаўнаважанага.

— А гэта-ж... хто такі?—моргнуў Карася за крысу адзін з дзядзькоў.—З раёну, ці з цэнтру?

— Адзін чортаў бацька... Адкуль бы ні прыехаў, усё на нашую мужыцкую шыю,—пахмура загаварыў чорнабароды. Гаварыў ён павольна, быццам агалашаў прысуд. Голас яго гучэў пераконліва і аўторытэтна. Ужо ўпаўнаважанага і старшыню сельсавету праглынулі дзьверы крамы, але вочы ўсіх і дагэтуль накіраваны былі ім усьлед.

Цяпер гутарка сышла на пэўны шлях. Тэма ёсьць, устаноўка дадзена ад чорнабародага, чаго-ж яшчэ трэба...

— Казаў кум Бойка, што гэта ўжо з самага цэнтру прыехаў, вялікая шышка...

— Глядзі, ліхая часіна, як узяліся за нас... Яшчэ чаго добрага сам Пятроўскі прыедзе...

— Якраз, папаў сучцы пад хвост... Ёсьць калі хоць і Пятроўскаму разьяжджаць па вёсках. У чалавека, мабыць, клопату, клопату таго, як вады ў моры: чэрпай—ня вычарпаеш, думай—не пералумаеш...

— Ды хіба ён сам за ўсіх даглядае... Мабыць толькі чай з булкімі п'е і на ахтанабілі сюды ды туды па роўнай дарожцы гайсае, а памочнікі ўсім распараджаюцца...

— Ёсьць, не кажы, Мікіта Архіпавіч: у цябе вунь хоць і гаспадарка ў ладзе, і сын ладны, а й то штодня стогнеш: і таго няма і тае ня так, а гасударства, брат, штука сур'ёная. Паліцічаская справа. На памочнікаў ня дужа даверыш...

Мікіта Гаваруха—дзядзька сабе на вуме. Ён самы заможны ў Шавялёўцы, але ходзіць у палатняным, паважна гладзіць караваю рукою густую чорную бараду і страх як ня любіць, калі

хто-небудзь намякае на яго заможнасьць. Бо часы-ж якія цяпер насталі: усё бяруць і бяруць, за жы вот бы іх узяло ці што. Добра яму, мурзатаму, гаварыць пра дзяржаву, калі ў яго ні шэлега душою,—сярдзіта бліснуў ён з пад густых брывей у бок маладога сьветларусага селяніна—наравіца шалудзівая. Сядзела-б сабе і слухала, што старэйшыя кажуць, а то і сам туды-ж... Эх, няма на вас закону добрага...

І Мікіта Гаваруха аж плюнуў са злосьці, але змоўчыў... Ад граха падалей. Тым часам з крамы вышаў Рэдкадуб, і за ім таптаўся старшыня спажыўкоопэрацыі Сьвірыдэнка. Сярэдняе ростам, сухарлівае, запалоханае, з рэдкаю бародкаю і маленькімі вострымі вочкамі было гэта стварэньне. За Сьвірыдэнкам, нібы званіца за халупаю, пераступаў праз усходкі Карась. Полы яго нязьменнага парусінавага плашча расхінуліся, як крыльлі, і быў Карась хутчэй падобны на вялізнага шчупака, што палюе за дробным селядцом—Сьвірыдэнкам.

— Глядзі, ці не ў праўленьне павялі ято?—пацікавіўся нехта ў гурце.

— А то-ж куды? Каму, каму, а куцаму дастанецца...

— Гляньце, як сагнуўся, быццам хто кулак над ім падняў.

— Горш... Думаеш, цалавацца з ім будзе той, што паперадзе, з портфэлем?

— Рогі мае добрыя, па мордзе відаць, дадаў чарнявы...— Бач як ступае, нібы зямлю мерае. Такія спуску не даюць.

— Але, гэта ня Зыкаў... Таго толькі прыслалі, а ён хутчэй да дзячыхі ў садок. Прайдзісьвет быў...

— Не хвалі, бо перахваліш на сваю галаву... Усе яны добрыя, век бы іх ня бачыць,—не сьцярпеў Гаваруха.

— А вы, дзядзька, не глядзіце, хто-ж вас прымушае,—з гіронічнаю ўсьмешкаю агрызнуўся сьветлавусы незаможнік.

— Гавары .. плявузгай... Плешча, чорт ведае што... Маўчаў-бы лепей...—прабурчэў сабе пад нос Гаваруха. А сьветлавусы ўстаў на ногі, падцягнуўся і прагаварыў, пазяхаючы:

— Чаго гэта Мікола Струп каля двароў нікае?.. Сабак дратуе.

— Хату хоча пасьлязаўтра перасыпаць... Людзй запрашае...

— Ну ўжо і штука добрая—хату, клуню ці паветку перасыпаць... Там перасыпаў ці не, а паднялося сонца на полудзень, табе і чарка беленькай і закусі—еж—не хачу... а то, калі добры гаспадар, яшчэ і гарманіста запрасіць... Да поўначы часам дагуляеш.

Сьветларусы страшэнна любіў расказваць. Спачатку нешта гадоў са тры ён на усе лады перасказваў пра свае прыгоды пад час грамядзянскай вайны, а потым, калі ўсе ўласныя і чужыя нягоды былі вычарпаны, яму даводзілася жывіцца выпадковым матэрыялам.

Але і ў такім няпэўным становішчы ён адчуваў сябе на вышыні сваёй ролі.

— Вунь на тым тыдні Войтэнкаву клуню перасыпалі,—захоплена казаў чарнявы.—Дык паверце, уся вуліца сышлася... Праўда-ж, што і рабілі па совесьці. Да абеду стаяла клуня гатовенькая... Накрылі і ўсё. За тое-ж як і гульні... Нешта са два вядры белай выдулі і піва тузінаў пяць... Пад канец да таго даціліся, што старога Войту ў яму з глінаю ўкінулі, а бабе Арыне за пазуху збанок кіслага малака вылілі. Сьмеху было...

— Але, у гэтым годзе нешта багата будуецца... Каго ні вазьмі, кожны зьбіраецца перасыпаць—як ня хату, то паветку, не паветку—дык клуню... Утэргне коопэрацыя на гарэлцы, што і казаць.

— А то-ж... Учора ізноў дзьве хурманкі прывезьлі...

— Чаму-б не будавацца... На полі зелянее, калі бог не дапусьціць да граду—есьці будзе што...

— Народ жывае... Каб толь і не хлебнарыхтоўкі гэтыя.

Усе так захапіліся ацэнкаю свайго эаэномічнага і сацыяльнага стану, што не заўважылі, як пад гурт нячутна, дробнымі, няпэўнымі крокамі падышоў бледны і зьбягжаны Сьвірыдэнка.

Ён голасна і глыбока ўздыхнуў і важкім клункам упаў на сходкі побач з Гаварухам, які сьрдзіта чмыхаў у гушчарыну варонай барады.

Сьвірыдэнку абступілі цесным колам.

— Ну, што? Што пье?.. Ды чаго ты зьбялеў?.. Як гліна...

Ф-ф-у,—яшчэ раз уздыхнуў шчуплявы старшыня коопэрацыі, прабегшы вачыма па натоўпу...— Усякіх я бачыў упаўнаважаных за гэтыя два гады, а такога ўпяршыню сустракаю...

— Што, сьрдзіты, строгі? Крычаў мабыць, грымеў?

— Дзе там! Ён толькі запытаў: колькі за сягоньня нарыхтавалі?

— Шэсьць пудоў. Кажу. „Шэсьць пудоў?“—зьдзіўлена глядзеў ён на Карася. „Добра, кажэ, потым да мяне: каб заўтра мне было сто шэсьць пудоў. Чуеце?—Чую, Кажу, але дзе-ж я іх вазьму? З калена выдлубаю?—„Дзе хочаце“.—зусім спакойна сказаў ён тады. „Заўтра мусіць быць сама найменей сто пудоў. Разумеце? Мусіць быць—і ніякіх гутарак“. Сказаў гэта і так выразна глянуў на мяне, быццам, нанізаў сэрца маё на дзьве дзіды. Пабачыў я, што каюк мне, браткі...—ціха закончыў Сьвірыдэнка.

Потым парываўся ўсхапіўся на ноты, замахаў, нібы ў ліхаманцы, рукамі, заверашчэў на ўсю вуліцу:

— Людзі добрыя, дапамажэце, ня дайце згнісьці ў вастрозе. Ну, дзе-ж я вазьму хлеба таго?.. Парайце, добрыя людзі... Загоніць, у пекла загоніць.

А „людзі дбрыя“ сядзелі сабе, спакойна апусьціўшы голавы, нібы распач Сьвірыдэнкі была дзіцячым жартам. Глухія яны былі і сьляпыя да яго бяды.

Ужо даўно перастаў стагнаць і верашчэць Сьвірыдэнка і сядзеў суцішны і згорблены пакрыўджанаю сіратаю, прыгуліўшыся да поручняў.

Нарэшце нехта з гурту адазваўся:

— Што і казаць, жмуць... Хоць вешайся. Хіба за тавар сто пудоў утаргуеш?

І ніхто з гурту не сказаў болей ані слова спачуваньня Сьвірыдэнку. Кожны, мабыць, думаў пра тое, у якой меры зачэпіць яго выкананьне пляну і ці ня можна як і на гэты раз астацца незаўважаным з боку комісіі. А што Сьвірыдэнка скаголіць—дык ён жа старшыня... На тое і выбралі.

Старшніня-ж трохі супакоіўся і ўжо ціха сам да сябе гаварыў:

— Даў срок да вечару... Сказаў: „ідзі, таварыш, думай, адкуль узяць, а ўвечары прыходзь да мяне: удвох параімся“... Толькі што-ж я выдумаю сваёй дурною галавою? Качан-жа капусты ў мяне на плячо.

— Як сьлед папрасіцца ў яго трэба, моў, так і так, хоць забі, а хлеба няма.

— Праўда, праўда, так яму і кажы... Што-ж у яго нікога сазнаньня няма, ці што?.. Далжон-жа ён увайсьці ў палажэньне.

Сьвірыдэнка тупа, супярэчліва паківаў галавою, далей яшчэ ніжэй схіліўся, безнадзейна махнуў рукою і глыбока ўздыхнуў.

— Наўрад ці дапаможа... Дужа напорысты... Па гутарцы чуваць—не жартуе.

РАЗЬДЗЕЛ III

У вішняку, на кучы скошанай лебяды сядзеў Рэдкадуб, глядзеў на цёмныя сілуэты дрэў, смакаваў цьвет бузіны, прагна дыхаў хмельным водырам палыну і ўслухаўся ў далёкія адгалоскі песьні, якую сьпявалі аж на трэцяй шавялўёскай вуліцы.

Міма старая Бойчыха прагнала з папасу карову і на хаду кінула Рэдкадубу:

— Чуеце, як лемантуюць? Панапіваліся. Хату Гурцалаву сягоньня скончылі. І нашых дзяўчат учора запрашаў—ня пусьціла, хай баштан даполюць...

— А што яны п'юць, гарэлку ці самагонку?..—неспадзявана для сябе пацікавіўся Рэдкадуб.

— Дзе там самагонку! Цяпер яе ніхто ня гоніць. Строга за яе. Гарэлку п'юць. Ды яна і смачнейшая.

Старая, пакрыкваючы на карову, зьнікла ў чорнай гушчарыне садка, а Рэдкадубу прыгадалася свая далёкая бацькаўшчына і роднае стэпавае сяло... Там, на Днепрапятроўшчыне, загубілася яно сярод роўнага, бяскрайнага стэпу над невялікаю рэчкаю. Такое сабе звычайнае, як тысяча іншых сёл на Украіне. А ў тым сяле жыў селянін, ня жиў—мучыўся: ні каніны сваёй, ані плужка, ў наймах хадзіў усё жыцьцё і толькі і спрамогся, што на ўласную халупу. Хадзіў і ён маленькі Сымон з бацькам па эканоміях і багатых сялянах. І падзённым, і на пэўны тэрмін,—усяк бывала,

Так і прывыклі ўсе бачыць іх разам: стары за плугам ходзіць, малы паганяе; або стары на воз падае, а малы топчыцца, выкладае снапы, каб болей узяць. І ўсё чужое, чужое... І калі ўжо гэтаму канец будзе—думаў малы Сымон, потам абліваючыся на чужой рабоце.

А ўвечары прыходзілі дадамоу, і стомлены і люты бацька бяз ніякай прычыны даваў балючых каўхалёў матцы.

Прышла вайна, бацьку ўзялі, і болей ён не варочаўся: недзе ўпаў на Стаходзе—рэчцы і не падняўся.

Пайшоў тады Сымон у сьвет. У вялікіх гарадох бываў, з заводу на завод пераходзіў, зноў вяртаўся да эканоміі, зноў уцякаў у абоймы чырвоных камяніц, а маці пайшла пад платамі чужых сабак дражніць.

А як-жа яна марыла сваю кароўку мець, каб вечарамі заганяць яе, ласкава пакрыкваць, як гэта старая Бойчыха.

— Так, значыць, п'юць гарэлку—выплылі словы старой і затуманілі сабою ўсё, думкі перавярнулі старчма. Успаміны расталі, нібы ў густую лебяду зьніклі, а на іх месцы вырасла праклятае пытаньне:

Што-ж выгадаць?

Ужо вечарэе. Хутка можа прыйсьці Сьвірыдэнка і звычайна нічога ня прыдумае. Але што я, я што яму параю? Якімі такімі спосабамі выцягнуць у коопэрацыю тыя лішкі, што захаваны пад дванаццацьма запорамі, у невядомых закутках?

Як раз у той жа час з двара ў садок ня чутна ўвайшла высокая, смуглявая, у падаткнутай спадніцы, дзяўчына і, жартаўліва зьбіваючы капаніцаю вяршкі шчавуку, упяла свае сінія вялікія вочы ў Рэдкадубаву патыліцу. Сымон аглянуўся і пільна паглядзеў на дзяўчыну: ён ужо чуў ад Карася, што дзяўчаты ў Бойка—агонь, але як заўсёды мала даваў веры словам... Цяпер ён бачыў перад сабою пышную, стромкую дзяўчыну, і, не баючыся ўпасьці ў шаблён, вырашыў, што яна такі сапраўды нагадвае гнуткую чароўную таполю. Толькі-ж якая гэта з іх, старэйшая ці малодшая? Іх-жа дзьве... Малодшую, здаецца, завуць Алена. Але-ж дзяўчына сапраўды геройская, — думаў Рэдкадуб, намагаючыся глянуць ёй у вочы, якія ўпарта і саромліва хавала дзяўчына.

— Сымон Міхалавіч,—нарэшце сказала яна.—Маці вчэраць клічуць.

Добра, дзякую... як вас?

— Алена.

— Дзякую, Аленка,—паднімаючыся, лагодна праказаў Рэдкадуб—дужа дзякую, зараз пайду. Тут так хораша і ціха...—і ён сам не пазнаў свайго голасу: такі ён раптам стаў мяккі і нутрана цёплы.

— Падзякуеце, як павячэраеце.

— Дзяўчына падкінула ўгору бровы і выразна зірнула на Рэдкадуба.

— Сумна мабыць у вас, Аленка, праўда?

— Вам можа і сумна будзе—вы з гораду, а мы прывыклі,— нам весела.

— Дзе-ж вы так гуляеце, мабыць на дубкох?

— Калі на дубкох, а калі ў сельбудзе, а найчасьцей на выгане каля Гаварушынага ветрака. Там заўсёды вуліца зьбіраецца. Гармонік, танцы, хіба-ж такая гулянка... Вось прыходзьце калі...— ужо зусім адкрыта і не саромячыся зьвярнулася Алена да Рэдкадуба,—шкадаваць ня будзеце...

— З радасьцю, але спачатку ты, Аленка, мяне да сельбуду правядзеш. Добра? Мне там трэба каго-небудзь пабачыць. А на вуліцу пасьпею...

— Пасьля вячэры пойдзем...

Вячэраючы Рэдкадуб азнаёміўся з усёю сям'ёю Бойкавых. Стары, выявілася, перад гэтым плотнічаў, і таму, сядваючы вячэраць, цяжка крахтаў, стомлена паглядаў на сям'ю, а асабліва на новага мяшканца. А ўсё-ж такі якія супроцьлежныя тэмпэраменты мелі стары і старая: Бойчыха была гаваркая і спрытная, а сам гаспадар маўклівы і непаваротны. Гледзячы на гэту зварушлівую пару, Рэдкадуб супроць волі прыгадаўся „Сарачынскі кірмаш“ і яго героі: Салопій Чаравік і Хіўра. Што да старога, то мабыць як раз з Бойка і сьпісаў Гогаль свайго Чаравіка—гэтак яны былі падобны адзін да аднаго. Але старая была куды дабрэйшая і больш стрыманая ад лютай Хіўры. Толькі ўзрост, комплекцыя і кіраўнічая роля ў гаспадарцы яднала яе з клясычнаю Гогалеўскаю героіняю.

Старэйшая сястра Аленчына, Хрыста, ростам была трохі ніжэйшая за сваю сястру, здавалася паўнейшаю, але прыгожасьцю падобна да малодшай: тыя-ж густыя, нібы маляваныя, чорныя бровы, тыя-ж бязьмерна глыбокія і ясныя сінія вочы.

Яшчэ за сталом сядзеў шасьцігадовы Паўлік, сымпатычны, не па гадох разважлівы хлопчык, сірата, узяты Бойкамі на выхаваньне ад нейкіх далёкіх сваякоў.

Вось і ўся сям'я. Невядома чаму, але Рэдкадуб адчуў сябе гэтак добракаля гэтага сямейнага стала, дзе пануе ўстаноўлены гадамі лад, што на хвіліну забыўся і пра хлебнарыхлоўкі і пра сельбуд, пра свае выпадковыя і салодкія на годы там, у садку, пад вішнямі.

— Вось тут вам спаць давядзенца, Міхалавіч,—адчыняючы дзьверы ў невялічкі пакой, праказала старая.—Вакно выходзіць у садок, можна і не зачыняць на ноч... калі не баіцеся...

Ступіўшы праз парог, Рэдкадуб аж пахіснуўся ад неспадзяванкі: яго сустрэла такая густая і моцная хваля пахаў, яна так прыемна заласкатала ноздры, што ня стрымаўся Сымон і, усьміхаючыся, запытаўся ў старой:

— Што гэта пахне? Не распознаю.

— Ды тут усяго дзяўчаты панастаўлялі: і любісту, і канупіру, і мяты... За хатаю расьце яго чорт ведае колькі.

— Значыць, тутака давядзеца спаць... Цудоўна... Проста ідылія дый годзе...

Рэдкадуб пачаў перабіраць рэчы, некаторыя патрэбныя выцягваючы з чамадана і расстаўляючы ў пакоі. Між іншым, выцягнуў ён вялікі чорны „Стэер“, баявы равольвер, з якім прайшоў калісьці дзянікінскі і ўрангелеўскі франты.

Паабцёрты, пачарнелы „Стэер“ заўседы выклікаў плойму ўспамінаў, і Рэдкадуб паглыблена ўглядаўся ў яго, нерашуча перакладаючы з рукі ў руку: пакласьці ў чамадан, ці трымаць на ўсякі выпадак пад падушкаю. Потым глянуў у расчыненае вакно, пабачыў там змрок густы і таемны, згадаў, што будзе спаць каля вакна, і рашуча ляснуў замком „Стэера“, правяраючы яго бояздольнасьць. Мэханізм працаваў чотка. Усе дзевяць куль па чарзе мякай зходзілі ў ствол, а адтуль іх аўтаматычна выкідала спрунжынаю. Заражаючы абойму, Рэдкадуб не далічыўся аднаго набою. Было дзевяць, стала восем... Глянуў у ствол—няма. Значыць—недзе на падлозе або закаціўся пад ложка.

Паставіўшы лампу на крэсьле, доўга шукаў Рэдкадуб згублены набой, але дарэмна. Ён мабыць прытаіўся недзе ў ахапцы зялёнай прывялай травы, якою была ўслана падлога, і чакаў, пакўль яго ў свой час адшукае хто-небудзь іншы.

— На дубцах вунь каля двара Сьвірыдэнка сядзіць. Да вас прыйшоў,—стала ў дзевярах і схілілася на касяк Аленка.—А калі хочаце ў сельбуд, то ня доўга там з ім. Пойдзем...

— Хіба карцць?—выходзячы з хаты, запытаў Рэдкадуб.

— Патанцаваць ахвота!—засьмяялася звонка і шчыра дзяўчына.

— Але што-ж я скажу Сьвірыдэнку, што прыдумаю?—гудзела думка нахабна і рашуча. „Гарэлку п'юць, як коні“—з незразумелаю злосьцю падумаў ён, „гарэлку, бач, жлукцяць, а хлеба дзяржэве няма“.

І тады зусім неспадзявана Рэдкадуба апанавала думка... І як ён толькі раней да гэтага не дадумаўся... Гэта-ж так проста...

Праўда, няма на гэты выпадак распраджэньняў цэнтру, але ёсьць катэгорычная дырэктыва партыі: „хлеба для рабочых трэба дабыць“. Выконваючы яе, можна паспрабаваць і гэты спосаб.

Сядаючы побач прыніклага і запуджанага Сьвірыдэнкі, Рэдкадуб стрымана вясёлым голасам запытаў:

— Надумалі што? Кажэце... Слухаю...

Зануў, забулькатаў, глытаючы словы, Сьвірыдэнка:

— Што-ж думаць, тав. Рэдкадуб... Ужо ўсё прадумалі... Ну, я заўтра, яшчэ пайду па дварох; можа што зьбяру...—сам ня верачы ў свае словы, тарабаніў зьбянтэжаны старшыня АСТ-ва.

Нарэшце, вычарпаўшы ўвесь арсенал апраўданьняў і доказаў, ён зажмурыўся і замоўк, нібы ад абуха, чакаючы націску ад ўпаўнаважаньга.

— Ёсьць якая справа, — усхапіўся тады Рэдкадуб, — слухай лепей, таварыш! З тваёй хадзьбы па дварох ні чорта ня выйдзе...

Дый наогул трэба ўстрымацца ад гэтай хадзьбы. А ты лепей вось што... (тут голас Рэдкадубаў стаў жорсткі, скрыпучы, і словы важка падалі на галаву Сьвірыдэнкі). З заўтрашняга дня ніводнай пляшкі гарэлкі за грошы! Толькі за хлеб. Чуеш?! Сьвірыдэнка, агарошаны і тонам і зьместам Рэдкадубавых слоў, хвіліну як дурны клыпаў супроць месяца павекамі, а потым яго прарвала:

— Усе-ж будуюцца. Кожнаму для случая трэба гарэлка... Дзе-ж хлеба набраць, і ізноў-жа бедната. Няма распаражэньняў з Райтаварыства... Ня ведаю, хіба-ж можна?

— Ніводнай пляшкі за грошы, чуеш?.. Толькі за хлеб... Пакуль выканаем плян, бедната пацерпіць, ня піўшы. Не паўміраюць... Разумееш? А наконт Райтаварыства не клапаціся. Я адказваю — закончыў Рэдкадуб.

Сьвірыдэнка закамьянела маўчаў. Ён ўжо ўяўляў сабе, як зэўтра забунтуюць у краме шавялёўцы, пачуўшы пра такі наказ упаўнаважанага.

— Хваляваньне ў народзе пойдзе...—ледзь чутна прашаптаў ён. Рэдкадуб не пачуў яго прароцтва. Ён падаў руку атарапеламу коопэратару:

— Можце ісьці спаць. Усяго вам найлепшага. А я мабыць яшчэ сягонья ў сельбуд,—гаварыў Рэдкадуб, паднімаючыся і шукаючы вачыма Аленку.

РАЗЬДЗЕЛ IV

Загадчык сельбудынку, асьцярожна ўжываючы тэатральную тэрмінолёгію, расказаў Рэдкадубу пра п'есы, якія ён хацеў паставіць сіламі свайго драмгуртка. Праўда, асьцярожнасьць ня выратавала яго ад бязьмежнай блытаніны. Так, напрыклад, ён упарта блытаў „рэпэтыцыю“ з „рэпутацыяй“, „сцэну“ з „сьцявою“, рэжысэр паводле ягонай тэрмінолёгіі зваўся проста „старшым“, а суфлёр—„тым, што ў будцы сядзіць“.

Пустая, да шалёўкі абадраная, заля колішняй монополькі, вокны накрыв пазабіваны дошкамі, блытаная балбатня загсельбуду пра добрыя намеры драмгуртка—усё гэта зрабіла на Рэдкадуба ня досыць п'емнае ўражаньне. Сапраўды, дзе ўжо тут культасьветная работа, калі сам загадчык—безнадзейна абмежаваны хлапец, а сельбудынак падобен на напоўзруйнаваны пакінуты хлеў! Толькі і радасьці было ў тым сельбудзе, што нізенькая сцэна, а на ёй старая, у некалькіх мясцох падзёртая дэкарацыя. Праз густы пласт пылу Рэдкадуб угледзеў нязграбны краявід сяла з цапквою на плошчы, двума, нібы ветрам сагнутымі, таполямі і вочапам ад студні.

— Настаўнік у нас быў... Гэта яго работа... Дзялок на ўсе рукі,—тлумачыў загадчык.

Тут-жа сядзела Аленка і глядзела па чарзе то на Рэдкадуба, то на маладога і непазорнага Гаўрышчэнку—загадчыка сельбудам. Яна ніяк не разумела, што прымушае такога паважнага чалавека, як Сымон Міхалавіч, гэтак сур'ёзна гутарыць з Гаўрушкам. Яшчэ два месяцы назад, калі Гаўрушка толькі прыехаў у Шавялёўку, некаторыя хлопцы і дзяўчаты, а асабліва Аленка, узрадаваліся: от цяпер закіпіць работа ў сельбудзе... Ужо чаго, чаго, а драмгурток добры наладзім. А Гаўрышчэнка ў першую чаргу пайшоў пад сажалку, дзе збіралася вуліца і выстраліў у ваду ўсе сем набояў, што былі ў яго „Нагане“. Тады-ж усе вырашылі, што з ім кашы ня зварыш, і пачалі зваць яго не таварышам Гаўрышчэнкам, а проста Гаўрушкам. Апошні час Гаўрушка тым аславіўся, што кожнаму сустрэчнаму паказваў пусты „Наган“ і пытаўся, ці няма ў яго часам набояў.

— Не павязло нам з загсельбудам,—казалі шавялёўцы.

— Так паглядзіш—і хлопец, як хлопец, і малады, і з твару нічога, а от у галаве дзеці... ня ўсе дома, адно слова.

Рэдкадуб запытаўся ў Гаўрушкі:

— Бібліятэка ёсьць у вас?

— А як-жа,—горда адказаў Гаўрушка.—Апрыдзілённа...

— Колькі ў ёй кніжок?

— Дзьвесьце, а можа і трыста, — усміхнуўшыся, адказаў Гаўрушка.—Ня ведаю, можа і трыста дваццаць... Ня лічыў...

— Цікава, якія п'есы маеце?

— Ого, п'ес у нас сільна дужа багата шмат.

— А менавіта?

— Алена як тая завецца, якую мы хацелі ставіць?—беспарадным голасам спытаўся Гаўрушка.

— „Стэпавы госьць“...

— Але-ж, так, „Стэпавы госьць“.

— І ўсё?

— Аленка, якія яшчэ?

— Ды што ты—Аленка ды Аленка. Забыўся, як завуць ці што? Ну, ёсьць „Барацьба“ Стэпавага, „На першыя гулі“, „Бурлакі“,

— Апрыдзілённа факт „Бурлакі“ Стэпавага, і „На першу барацьбу“. Факт... усё ёсьць.

Рэдкадуб услухоўваўся ў словы Гаўрушкі, і яму здавалася, што яны страшэнна імпонуюць і абшарганай залі з перахрышчанымі вокнамі, і трафарэтнай дэкарацыі, і нават тэй затхлай душнай пустцы, што цяжкаю і густою хмараю плавае навакол,

— Сюды мабыць ніхто і носу не паказвае?—нібы сам да сябе праказаў Рэдкадуб.

— Памыляецца, часам хлопцы і дзяўчаты заходзяць... Бывае, што на дварэ дождж, а падурэць карціць, вось і залятаем сюды. Пасьпяваем, патанцуем, выгуляемся і дадому...

Гаворачы, Аленка глядзела на Рэдкадуба хітра і нібы крыху насьмешліва. Вось, маўляў, як у нас, ня тое што там, у горадзе. Жывём—забаўляемся...

Гаўрушка вырашыў, што абязкі стараннага загадчыка перад госьцем з цэнтру ён бліскуча выканаў, і цяпер сядзеў на сцэне, паклаўшы рукі сабе на калені, і, шырока раскрыўшы бледна-шэрыя, што нагадвалі малочны кісель, вочы, ледзь прыкметна сам сабе ўсьміхаўся ціхаю ўнутранаю ўсьмешкаю.

— Як відаць, толку з яго—як з казла малака. Трэба самому брацца за справу.—вырашыў Рэдкадуб.

— Дык вось што, тав. Гаўрышчэнка... Заўтра ў нас субота, здаецца. Ну, вось добра. Як пачне вечарэць, прыходзь сюды і прынось з сабою ўсе свае п'есы... Абавязкова... Яшчэ не забудзься запаліць лампу і на вакно паставіць, каб відаць было, а то ў гэтую пустку і ня зойдзе ніхто. Вось і ўсё... Зразумеў?

— Добра, хіба мне цяжка, ці што. Зраблю ўсё... Хвакт,—пакорна згадзіўся Гаўрушка, нават не пацікавіўшыся, навошта гэта патрэбна Рэдкадубу.

— Рэшту мы самы зробім. Праўда, Аленка?

— А што вы хочаце—зборы якія правесьці ў сельбудзе? Улетку зборы ў школе адбываюцца,—рэзонна заўважыла дзяўчына.

— Хачу сабраць моладзь, а ты мне ў гэтым дапаможаш... Зьбярэмся, пагаворым, а там, глядзі, выбярэм якую-небудзь п'есу, ды і паставім на страх ворагам. Ёсьць такая справа, Аленка?

— А чаму-ж, я яшчэ і Пашку Сідарэнкаву прывяду... Яна некалькі грала ў гуртку, яшчэ як настаўнік быў. І Марыльку Нячэсу таксама. Мы б заўсёды рады, але ня было каму пачаць...

— Добра... тады дома панамалёўваем абвесткі, разьвешаем каля сельсавету і коопэрацыі. Хай чытае народ і бачыць, што сельбудынак усё-ткі працуе.

На вуліцы ў роспачы рваўся гармонік. Гралі ці „Страданіе“ ці „Кірпічыкі“—адразу не ўлавіў Рэдкадуб. Аленка раптам жвава ўсхапілася на ногі і з задорыстаю ўсьмешкаю глянула на ўпаўнаважанага...

— Эх, і гуляюць-жа!.. Чуеце, як Васька Плотнік наігрывае... Аж ногі трасуцца... Пабягу патанцюю.

Хацелася Рэдкадубу ўхапіць яе за руку, затрымаць і сказаць нешта такое вялікае, харошае і пяшчотнае. Можа яна ня пойдзе на вуліцу, а астанецца з ім. Далей успомніў, што насупроць яго сядзіць маўклівы і пакорны Гаўрушка,—махнуў рукою Аленцы:

— Жычу посьпеху,—а сам усім цэлам да Гаўрушкі:

— Што-ж, таварыш, працаваць трэба... Як ты думаеш?

— Звычайна, трэба, апрыдзілённа трэба... Хвакт...

„Страданіе“, напэўна, узрастала. Гармонік шалеў. Было чуваць, што гурт набліжаецца да сельбуду. Магчыма Аленка сюды ўсіх зацягне... Гэта было-б ня дрэнна,—думаў Рэдкадуб. Але гармонік у апошні раз „страдануў“, бравурна ўзяў найвышшы тон, у апошні раз гайкнуў і змоўк.

Тады пачаўся голас, сьмех. Верасклівыя дзявочыя альты і дысканты перапляталіся з хлапечымі тэнорамі і барытонамі, хтось хіхікнуў, другі апчхікнуў—і ўвесь гурт разам зарагатаў, як статак гусей на выгане.

— Гл-гл-гл!

— Го-го-го!

Рэдкадуб успомніў свае хлапецкія гады, суровую долю найміта—і стала даўка ў грудзёх і холадна сьпіне.

— Ты комсамалец?—зьвярнуўся ён да Гаўрушкі, абы не сядзець моўчкі.

— Комсамалец, а хіба што?

— Нічога, так сабе... А скажы, Гаўрушка, там і комсамольцы ёсьць, дзе гармонік?

— Апрыдзілённа... Усе як адзін. Комсамольцы тут—галоўныя хлопцы... На гармоніку грае—Васька Плотнік—комсамалец... Найлепей танцуе польку сакратар ячэйкі—Стрэпет, першым сьпявае Сьцёпка Гаваруха—член бюро... О!—горда падняў Гаўрушка палец угоры...—Комсамольцы тут не абы якія... Сарвігалавы ўсе. Хвакт.

На вуліцы малады высокі задзёрысты тэнор толькі пачаў:

Скакав козак чераз долину...

Чезер шырокія поля...

— Чуеце?—праказаў Гаўрушка,—пачынае Сьцёпа... Ну, й голас ў яго, як у артыста... Вось мне-б такі... Усіх бы дзяўчат на сяле перапорціў... Гы-гы-гы... Хвакт.

Магутны выбух галасоў заглушыў блазнаваты сьмех Гаўрушкі

Скакав козак—в руці хустина

Виднілась з поля далени.

— Сьпяваюць у вас ня дрэнна,—ціха сказаў Рэдкадуб, паднімаючыся, каб ісьці дадому, і ловячы сярод бурнага патоку галасоў знаёмы Аленчын альт.

Але дзьверы шырока адчыніліся, і выхад загарадзіў яму Карась... Цяпер парыў галасоў з вуліцы быў моцны, нібы норд-ост з мора, і здавалася, што ён злёгка гойдае шырокія полы Карасёвага брэзэнтавага плашча.

— Чаго вы тут у цемрадзі, Міхалавіч? Я-б не знайшоў вас, але Аленку сустрэў... Сказала... А і Гаўрушка тут?! Здароў, хлопча-малойча!

— Хочам п'есу паставіць. Вось распытваў загсельбуду, як і што.

— Па праўдзе вам прызнацца, Міхалавіч... страшэнна сам люблю на сцэне выступаць,—добрым такім голасам праказаў Карась, мосьцячы сваё волатаўскае цела на прыступцы каля парогу.—Яшчэ як у салдатах быў—прывучаўся, а то часам і тут выступаў. Гэта не сакрэт. Было мне за гэта ад старой, слова няма, але нічога,—прыемна ўсьміхнуўся Карась і раптам схамянуўся.

— Эй, Пётра, дзе ты там, заходзь!.. Са мною старшыня КНС. Хоча з вамі пазнаёміцца.

— Заходзь, Пётра, тав. Рэдкадуб тут.

Праз парог асьцярожна пераступаў чалавек, сярэдні на ўзрост, сухарлявы, у шырокіх, не па яго шытых, нагавіцах навывуск і ў грубых юхтовых чаравіках. Няпэўнага колеру сарочка ўвабрата ў штаны, твар увесь чыста паголены, а на галаве, зьехаўшы крыху на бок, ляжала кепка. Нешта маладое і найўнае было ў адкрытым абліччы старшыні КНС, хоць і меў ён гадоў пад сорок. Вітаючыся з Рэдкадубам за руку, ён мякка паціснуў яе, ня зводзячы добрых карых вачэй з упоўнаважанага.

— Надоўга да нас?—загаварыў нарэшце Кастэнка, паказваючы моцныя, крыху пачарнелыя ад махры, зубы.—На месяц?—Вось добра... А то ў нас тавары... барацьба... Кулак... наступаю... а ў нас бедната—авечкі ды й годзе... забіт... несазна... Хоць крычы... рату...

— У чым рэч?—здзівіўся Рэдкадуб.—Чаму ён глытае канчаткі слоў? І гаворыць так, нібы слаборнічае на колькасць выпущаных за хвіліну слоў.

А тлумачылася гэта дужа проста: старшыня КНС пачынаў захапляцца, а гэта азначала, што канец слоў ён ня зможа выгаварыць.

Гэта з ім сталася пасля кантузіі на фронце.

Карась схіліўся, моўчкі круціў бялявы вус і кіўком галавы нібы сьцьвярджаў гарачкавую, усхваляваную гутарку комнезамшчыка. Рэдкадуб захоплена слухаў куртавыя, нібы адрубленыя, словы незаможніка пра клясавую барацьбу на вёсцы. Да гэтага часу такія словы яму дужа часта даводзілася чуць на акруговых і ўсеўкраінскіх зьездах, але ўрачыстая абстаноўка зьездаў згладжвала вастрывію і беспасрэднасьць іхнюю. Там пераважала тэорыя, агульная лінія, а тут Кастэнка шматкі сэрца рве з словамі. Запальваючы папяросу і даючы прыкурыць старшыні КНС, убачыў Рэдкадуб на ілбе і пад цёмнымі карымі вачыма яго мярэжку глыбокіх маршчын і тут-жа адзначыў, што напайгарадзкі гарнітур, а асабліва комсамольская кепка надвычайна маладзіць Кастэнку.

— Пазаўчора як счাপілі... Троха да нажэй... з Гавару... не дайшлі... Мы, бач, хочам таварыст... супольна... апра... зямлі Заўгародненскай,—незаможнік шпарка кідаў словы, як распаленыя кулі,—а Гаваруха контра: не дамо, кажа, зямлю перадзяляць... Вам на... толькі не давай... усё дно толк... чорт мець будзеце... Лайдачугі.

— А што гэта, дзядзька... заможненькі.—зьвярнуўся да Карася Рэдкадуб.—Нешта я пра яго ўжо ня раз чуў...

— Хм, заможненькі... Сапраўдны кулак... Гэта не сакрэт... Галоўны падбухторшчык тут. Яго ўраёне добра ведаюць... Там такі на язык востры і законы ўсе лепей за нас ведае, газэты чытае штодня. Гэта не сакрэт...

— Учора я кажу яму, Мікіта Архіпавіч... Як вам ня сорамна... У вас жа сын комсамо... Сьвядом... Актыў... а за стары рэжа... агітацыі... разводзіце... А ён мне: якая мне справа, да сына... Хай там як хоча, а я сам сабе гаспадар... Ніхто мне не начальнік.

— Дык гэта яго сыноч так выводзіць хораша.

Карась кіўнуў галавой:

— Але-ж, ён самы і ёсьць... Там такі сьпявак і грамацей, калісь у двухкляснай школе вучыўся ды не давучыўся. Гэта не сакрэт.

Рэдкадубу здалося, што ў Кастэнкі неяк затрашчэла цыгарка, і ён заёрзаў па сцэне нібы па гарачай скавародзе.

— Комсамо... я-б такога комсамо... выгна... к чорта... мацеры...— прабубнеў ледзьве чутна насуплены комнезамшчык.

Карась прамаўчаў гэту заўвагу, а Рэдкадуб падняўся на ногі:

— Заўтра ўвечары прыгледжуся, што яно за комсамольцы ў вас... З імі, бачу, ой-ой колькі трэба працаваць...

Вышлі на ганак.

Чэрвеньская ноч дыхала пяшчотнаю прахалодаю і гульліва калыхала сяло. Ціха, да сумнага ціха... Толькі з Заўгароднеўкі дзлятае далёкі водгук песьні ды шляхам працакатаў спозьнены воз... Проста перад сабою Рэдкадуб бачыў цёмна-сінюю дзівосную гару з вострым шпілем, што ўпінаўся ў растопленую смалу ночы... Гэта царква, акутаная аж да купалу чорным рызьзём ясеняў. А далей, з правага боку, самотны і фантастычны прывід шасьцікрылы Гаварушын вятрак, і здаецца, што крыльлі яго вось-вось затрапечуцца, узьнімуць навакола буру і паднімуць у нябесную сінь гіганцкага нязграбнага птаха.

А неба сапраўды такое жахліва-сіняе, а зоркі—гэта-ж дуротлівыя залатыя птушаняты. З-за садкоў непаваротны месяц нарэшце такі высунуў сваю гострую морду і ўжо запырскаў срэбнымі каскадамі живога малака верхавіны бліжэйшых пірамідальных топаляў.

У шчыліны сельбудаўскага вакна цвыркун прадзе бясконцую залацістую нітку вячэрняга смутку.

Сю-ю-юр. Сю-ю-юр.

Монотонна і чотка, нібы дакладна вывераны музычны струмант—аўтамат.

Рэдкадуб стаяў на ганку, на ўсе грудзі піў выгойную прахладу і дзівіўся: як тонка пахнуць тут гранкі белаі акацыі, што чароўнымі цьмянымі ліхтарыкамі зьвісалі на сельбудаўскі ганак. І заўважыў Рэдкадуб, што і месяц сягонья не такі пагардзкому анэмічны, а поўнавідны, ясны і футбольна-тугі.

Карась нешта дужа доўга шарыць па бязьмежных кішэнях сваіх, мабыць шукае там кісет з тытунам, а комнезамскі старшыня то здымае кепку, агаляючы бліскучы пад месяцам чэрап, то зноў нацягвае яе на вочы, думаючы мабыць пра нешта роднае і блізкае. А таму невядома, пра што думаў тады незаможнік

Кастэнка, толькі штось дужа пільна ўглядаўся ён у густы бузінавы кісель неба, і ў карых вачох яго адсьвечваліся жартаўніцы-юры.

— Ужо мабыць позна. Дадому-б час, каб не турбаваць гаспадароў.

— Яны доўга не кладуцца,—пасьпяшаўся супакоіць старшыня КНС. Ёхныя дзяўчаты штовечар на вуліцы.

— Што-ж, тады дабранач,—падаў руку Карась.—Значыць заўтра ўранку ў Ачарацянку? Трэба там раскачаць народ, а то за гэту пяцідзёнку хоць-бы табе пуд для сьмеху вывезьлі, а то ані зерня. Урэдны люд... Гэта не сакрэт.

— Заходзьце толькі раней. Каб халадком.

— А вы блізка дзе жывяце,—зьвярнуўся Рэдкадуб да Кастэнкі,

— Я вас правяду дадому,—ціха адказаў той.—І справа ў мяне да вас маленькая.

— Хадземце,—згадзіўся Рэдкадуб, думаючы, што мабыць старшыня комнезаму зьбіраецца расказаць нешта пра Карася або пра коопэрацыю: гэта-ж так магчыма, што ў іх ёсьць якія-небудзь непагоджаньні. Цікава, якую справу хоча выкласьці Кастэнка.

Ішлі некаторы час моўчкі, адчуваючы, што ў ноч такую найважнейшыя словы губляюць сваю глыбіню і зьмест. Такімі начамі мабыць найлепей выказваць свае пачуцьці пяшчотнай музыкой, песьняю або лірычнымі вершамі.

Набліжаліся да гаварушынага ветрака, і Кастэнка, блытаючыся, спыняючыся і бязьлітна глытаючы канчаткі слоў, загаварыў першы:

Таварыш Рэдкадуб... Ведаеце... Я вас хачу прасіць... Я вам хачу прачытаць вершы пра... Карыяцкія горы... Яшчэ як быў на вайне — панапісваў...

— Хіба?—здзіўлена супыніўся Рэдкадуб. Гэтага ён ува ўсякім разе не чакаў ад Кастэнкі.

— Майго сачыненьня... У мяне і пра Леніна ёсьць і пра Комнезам...

— Што-ж, чытайце, я з ахвотаю паслухаю... Толькі цёмна зараз...

— А мы засьвецім... Сядзьма вась тут пад млыном, і не чакаючы згоды, выцягнуў пацёрты, удвоя складзены сшытак, красянуў зажыгалку і, перагарнуўшы старонку, глуха, набожным голасам папярэдзіў.

— Пра Карпаты дома забыўся... заўтра прачытаю... А пра Леніна вась трохі ёсьць. Слухайце:

ПРАВАДЫР СУСЬВЕТНАГА ПРОЛЕТАРЫЯТУ

Родився ты в сім'і робітніка
І сам ти робітник,
Як вир с, став, біля станка,
І пролунав твій крик.

Рэдкадуб ня ведаў, ці сьмяяцца яму, ці стрымацца і глядзеў, як бязьлітна курыць зажыгалка.

Другі верш таксама прысьвячаўся Леніну, напісаны бы рускай мовай і пачынаўся такімі словамі:

Спи, родной самоучитель,
Спи в земле сирой,
Образ твой нам будет мститель:
Когда все пойдем у бой.

Прачытаўшы, Кастэнка ўсё яшчэ ня тушыў зажыгалкі, і Рэдкадуб заўважыў дробныя кропелькі поту на незаможніцкім ілбе. Потым на яго трывожна бліснула пара карых вачэй, пытаючыся „Ну, як?“

— Ведаеце, пагаворым пра гэта заўтра. Справа сур'ёзная,— кінуў Рэдкадуб, калі Кастэнка безнадзейна дзьмухнуў на агонь і ўпёрся падбародкам у сухія грудзі.

— Добра, я толькі хацеў прачытаць,—пакорна бяз цені абразы адказаў ён.—А па мне—заўтра, то й заўтра.

Рэдкадуб выпрастаўся, стаў перад завялым поэтам і падаў на разьвітаныя руку.

У той час стары Мікіта Гаваруха вышаў замяшаць коням і, пабачыўшы пад сваім млынам агоньчык, сярдзіта прабурчэў:

— Ізноў араву пад млын завёў... Колькі разоў казаў праклятаму хлапцу: не вадзі вуліцы пад млын, бо спяляць, чаго добрага. Але яму хоць страляй у вочы.

Доўга яшчэ кляў свайго сына—комсамольца стары Гаваруха, а Рэдкадуб ціхенька, каб не разбудзіць гаспадароў уваходзіў у свой маленькі чысьценькі пакой. Насустрач яму дужа пахла канупірам, люцыстам і халоднаю мятаю.

РАЗЬДЗЕЛ V

— Хадзем, ці што. Тут недалёка... Тры вярсты халадком—не агледзімся, як і там будзем.

Карась стаяў сярод двара ў тым-жа нязьменным плашчы, але сягоньня пад пахаю ён трымаў кволы, зашмальцаваны парусінавы портфэль. Ён заўсёды браў з сабою гэту адзнаку ўлады, калі рушаў у іншую падлеглую яго сельсавету вёску. У даным выпадку портфэль быў патрэбны, як ніколі. Па-першае, справа прадбачылася дужа сур'ёзная і гарачая, а па-другое—Ачарацянка сяло ня з простых. Хоць і невялічкае яно, усяго пяцьдзесят чатыры двары мае, але клопату з ім Карасю больш як ад Шавялёўкі.

Рэдкадуб, на хаду зашпіляючы каўнер сарочкі, вачыма шукаў па надворку кія. Ён добра ведаў экспансыўную ўдачу сельскіх сабак і таму вырашыў абавязкова ўзброіцца зручнаю ламакаю.

— Дзядзька, дзядзька... вось наце... Такая добрая...—падаў яму ў рукі маленькі Паўлік удвойчы большы за сябе кія.

Вышлі на край сяла, са стэпу насустрач ім павеяў прыемны ветрык. Нібы шоўкавым газавым шалем абвівала іх стэпавае паветра, чыстае, як сьляза, з ледзьве ўлоўнымі хвалямі цудоўна ўзорнага паветра мора.

— Азімае гэтага году ня дрэннае... Добрае... — заўважыў Рэдкадуб.

— Калі градам яе ня выб'е... Бо ў нас заўсёды ня так, як у людзей. Калі ня тое, то другое. Вось, прыкладам, пасееш: ўзойдзе лепей ня трэба... Глядзі, дажджу месяцаў два няма. Выгарвае ўсё да корня... Гэта не сакрэт... А то, глядзі, ужо нібы зусім добра і адкрасавала збожжа, і колас выкінула, наліваецца ён, а нівы, як чараты стаяць, густыя ды высокія, а тут табе—„раз“. Найшлі хмары, ветрам халодным падзьмула, ударыў град і—разьвітайся—вось гэтак траплялася.

— А ў гэтым годзе ня трапіцца?

— Як быццам... А вы, можа, самі з сялян?

— Але-ж, з самых сапраўдных. Хоць, праўда, гадоў з пяць працаваў на заводах. А што?

— Ведаеце, Міхалавіч, я вам проста скажу: гэта адразу відаць. Гэта не сакрэт... Ва ўсякім разе, ня будзеце распытваць сялян, колькі яек нясе курыца ў дзень.

Рэдкадуб засьмяяўся.

— Хіба хто гэтым пытаньнем цікавіўся ў Шавялёўцы.

— Ды быў нядаўна адзін упаўнаважаны з цэнтру... У акулерах са сподак вялічынёю... Дырэктар нейкай выстаўкі ці што... Маленькі такі, шчуплявы, а чамаданаў прывёз з сабою аж чатыры.. Сьмеху было... Прыходзіць гэта неяк увечары ў сельсавет, а там жа, вядома, людзей заўсёды не пралезьці. Ну, і надумаў паказаць перад сялянамі, што ён таксама не абы што. Хоць і з гораду, і ў акулерах, а сельскую гаспадарку ведае Сеў ён за стол ды і пытае:

— Як вы жывяце, можаце?... Які ў вас бюджэт?

Павылуплівалі вочы дзядзькі: што яна за птушка гэты бюджэт.

— Прыбыткі і выдаткі,—растлумачыў тады дырэктар.

— Гэта другая справа,—загаварыў тады Мікіта Архіпавіч.— А ён у нас языкасты ды здатны, за словам у кішэню не палезе.

— Гэта Гаваруха?

— Але-ж, ён... Прыбыткі, кажа, у нас вядома якія... Што ўродзіць... дзяржава забірае, а самому тады хоць з торбаю ідзі.

— Вы толькі пра тое, што ўродзіць гаворыце... А пабочныя прыбыткі? Ад кароў, сьвіней, авечак, курэй... наступаў акулерасты...

— Тое самае выгадаеце—ад курэй,—ня ўнімаўся Гаваруха, а ўсе напружана слухалі, хто каго ў гэтай спрэчцы пераможа... Цішыня такая стала ў сельсавеце...

— А хіба куры прыбытку не даюць?—пачынаў гарачыцца упаўнаважаны.—Што вы ачкі ўціраеце? Колькі курыца яек у дзень прынясе?—прыстаў ён да Гаварухі.

Як пачулі гэта сяляне—так і зашуршэў па ўпраўленьні стры-маны сьмех. Глянуў на беднату і бачу: некаторыя з іх, як ракі, чырвоныя. Сорамна. А Гаваруха міргае сялянам, маўляў:

„Цішэй, я далей буду гаварыць“.

Зноў стала да зругі ціха.

— Калі як,—сур'ёзна і паважна адказаў тады Гаваруха.— Калі двое прынясе, а калі і трое.

Цяпер на рагавых акулерах перакрыжоўваліся дзесяткі чака-ючых, глузлівых і простацікаўных поглядаў. Яшчэ болей пачыр-ванелі незаможнікі і нізка пасхілялі галовы, а Пётра Кастэнка куляю выляцеў тады з сельсавету і моцна вымацюгаў невядома каго. Акулерысты казаў далей.

— Скажэце, калі ласка,—ня сьціхалі рагавыя акулеры,—като-рае яйка большае—тое, што ўранку курыца прыносіць, ці тое, што ўвечары.

— Як на мяне,—павольна смакуючы словы, цяг Гаваруха,— дык ранішняе яйцо куды большае за вячэрняе.

Тут ужо цяжка было ўтрымацца... Бачу я, уцякаюць з хаты незаможнікі, чмыхаюць сабе ў бароды кулакі, мнуцца ні туды, ні сюды сераднякі. Адчуваю, што няпрыемнасьць вялікая будзе, пазваніў у званок, пачаў нейкі абержнік уголас чытаць, каб замяць гэту справу. Ледзьве ўтрымаў людзей, не дапусьціў да колек-тыўнага рогату. Ну, а па сяле, звычайна, гаворка пайшла. Дзеці пачалі дражніць беднага дырэктара. Вуліцаю прайсьці не давалі: „Яечнік,—крычаць,—па чым яйцы“? Гэта несакрэт. А што ўжо кулакі на гэтым зарабілі, дык і казаць няма чаго.

Рэдкадуб успомніў цяпер, на які анекдот намякаў яму сак-ратар парткому, і раптам адчуў усю глыбіню адказнасьці, што лягла яму на плечы, калі ён апынуўся ў Шавялёўцы.

— З вамі, бачу, гэтага не здарыцца... Вы, відаць, добра ведаеце сялянскае жыцьцё.

Рэдкадуб маўчаў. Ён бачыў на схіле яру сымэтрычна разь-мешчаныя чатырохкутнікі садоў, доўгія пахіленыя сьцірты леташ-няй саломы, пачарнелай ад дажджоў, а яшчэ ніжэй блакітнелі і чырванелі бляшаныя дахі ачарацянскіх хат. У думцы параўноў-ваў Рэдкадуб гэтую карціну з тымі, што яму часта даводзілася бачыць, пад'яжджаючы да сёл. І яму здалося, што там, над ярам ляжыць не сяло, а нейкая вялікая памешчыцкая сядзіба.

— Жывуць ачарацянцы, мабыць, ня дрэнна,—ціха кінуў ён.

— Жывуць добра. Гэта не сакрэт... Пасяліліся яны тут пасля Сталыпінскага закону. Усе вялікія, моцныя сем'і... Да вайны ў найбяднейшага з іх было ня менш пятнаццаці дзесяцін... Добра жывуць, сукіны дзеці... Затое-ж і клопату мне з імі цапер... Я-ж да вайны наймітаваў у іх. Так шэсьць год і хадзіў ад аднога да другога, аж покуль на фронт не забралі... У паловы ачара-цянцаў перабываў. Гэта не сакрэт... Ведаю кожнага, хто з чым і боршч варыць... Ну толькі, паверыце... Прытуліліся сабе ў яры і жывуць сваёю рэспублікаю. За дзесяць гадоў савецкай улады—

ніводнага рэволюцыйнага сьвята не сьвяткавалі, ніякіх дэмонстрацый, сельбудаў, нічога не прызнаюць. Затое бацюшка ў іх у пашане... Гэта не сакрэт... Вось неяк, перад першым маем прышоў да іх, склікаў усіх, расьпінаюся, агітую, так моў і так, вялікае сьвята працоўных, па ўсім сьвеце адзначаюць яго. Прыходзьце ўсе ў Шавялёўку, каб значыць узяць удзел у дэмонстрацыі. і што б вы думалі, хоць бы адзін сукін сын прышоў... Вось якія яны... Гэта не сакрэт... Пра іх і раён і акруга ведае. Такіх ужо рэдка дзе сустрэнеце.

Уваходзілі ў роўную шырокую вуліцу, што густа парасла трыпутнікам і па ўсіх кірунках зрэзана была кяляінаю. Люта брахалі сабакі, зьдзіўлена паклаўшы пальцы ў рот, праваджала іх вачыма замурзаная галамазая дзетвара.

— Пойдзем уніз. Яны ўжо два гады зьбіраюцца сажалку капаць, ды ніяк не зьбяруцца. А сажалка ім трэба, вунь як... У выпадку пажару—увесь хутар выгарыць, са студняў вады не нацягаеш...—Карась на хвіліну спыніўся і падняў палец угору: Чуеце, лемантуюць... Значыць сабраліся...

Мінуўшы яшчэ колькі двароў, Карась і Рэдкадуб зьвярнулі ў левы бок і пашлі проста ўніз. Яны ўжо бачылі вяршыні вербаў і ясакараў, што расьлі ў яры, а зьнізу ішла прыемная вільгаць, і чуўся рознагалосы лямант і бразгат мэталю.

— А ну пабачу, што засьпяваюць мне багацеі,—мільганула ў галаве Рэдкадуба, і ён выпрастаўся, расправіў плечы, вышэй падняў на патыліцу кепку.

— Ды іх тут нямала, мабыць, увесь хутар,—скінуў ён погляд на Карася, і гэты даўгі бялявы старшыня сельсавету здаваўся цяпер такім блізкім і родным Рэдкадубу.

— Багата яшчэ ім засталось вывезьці?—запытаў ён ў яго.

— Пудоў дзевяцьсот... З іхнімі дастаткамі—гэта раз плюнуць, а яны ўсё адцягваюць, хітруюць, па радні развозяць хлеб, па чужых сёлах перахоўваюць... Хоць ты ім страляй у вочы... Вось пабачыце, яны вам будуць прапановаць чачавіцу, гарох ды фасолю... а пшаніцы ў кожнага засеці трашчаць... Паганы народ... Гэта не сакрэт... Дужа паганы...

— Што трэба ўзяць—возьмем. Не падай духам, Карась.

А ўнізе іх ўжо заўважылі, і шум галасоў паволі стаў змаўкаць... Набліжаючыся да гурту, які, узброены лапатамі, віламі і сякерамі, настарожана ўглядаўся ў Рэдкадуба, Карась пачуў нейчы стрыманы гіронічны бас:

— Сьмірна. Раўняйся... Ужо ідуць...

— Начальства да нас!

— Трымайся, хлопцы!

— Можна стаяць вольна,—усьміхаючыся адказаў Карась,—не стары рэжым.

— А нам, сынку, аднолькава,—вышаў наперад і абапёрся рукамі на рыдлёўку нізкі віславокі дзядок...—Ці стары прыжым, ці новы прыжым—аднолькава жмуць мужыка... Усё дай ды дай...

Зноў бухнуў голас, на гэты раз накіраваны супроць Рэдкадуба...

На ім скрыжаваліся цяпер нявідзімыя калючыя праменьні вачэй, яму паміж вачэй шпурляліся каструбаватыя словы.

— Правільна, Алёкса Пётравіч... Правільна... Не падаецца...

— Хутка апошнюю сарочку зьніме пролетарыя, — як старадаўні прарок, патрос кіем сівабароды волат.

— Без штаноў будзем хадзіць... Вунь бачыш, лата на латцы, — матнуў калашою латаных палатняных нагавіц нязграбны даўгарукі чалавек і сплюнуў проста пад ногі Рэдкадубу.

— Не бядніцеся, Анупрэевіч... Штаны палатаныя, а на стайні два жарабцы, як зьмеі — усміхнуўся Карась...

— Не твая справа. Не крадзеныя, сваім трудом нажытыя, — пахмура боўкнуў Анупрэевіч і цішком схаваўся ў натоўпе.

— А гэта ўжо новы прыставіцель, ці што?

— Але, але, гэта не сакрэт, прадстаўнік з цэнтру, — салідна адказаў Карась, пасморгваючы портфэль...

— З цэнтру. Што ж такое!

— А „хванэры“ дома забыўся!

— Гі, гі-гі!

— Відаць, сур'ёзны!

— І просты, і без акулераў!

— А спытайся ў яго, ці ня ведае ён яечніка з „хванэрамі“.

Той таксам -ж з цэнтру быў.

— Таварышы, цішэй... Дайце мне пару слоў сказаць, — падняў руку Рэдкадуб. Дагэтуль ён стаяў моўчкі, быццам урос у зямлю, і толькі вачыма фіксаваў калатнечу ў натоўпе.

— Кажыце, мы ўжо наслухаліся... Штодня слухаем.

— Усё дай ды дай, а каб „на“! — дык няма.

— Так і даванка забаліць, калі ўсім даваць.

— Усім не набярэшся...

— Гі-гігі!.. Го-го-го...

— Бо й забаліць, слова няма, забаліць.

— Самі ўжо жабруем, годзе!

— Таварышы, спакойствія... Што вы як на кірмашы? Дайце-ж правесці сход! — ужо голасна гукнуў Карась.

Але супакоіць узбуджаныя пачуцьці было ня так проста. Даводзілася чакаць, пакуль увесь запас дасьціпнасьці і злосьці будзе вычарпаны, самыя заўзятыя крыкуны ўтомяцца, і толькі тады можна будзе што-небудзь рабіць.

І сапраўды, чым далей, усё меней выгуквалася абразьлівых слоў і галасы рабіліся глухімі, прытаймаванымі. І хоць большасьць ужо пахмура маўчала, ззаду яшчэ некаторы час стрымана порскала:

Нехта нарачна голасна, з выкрыкам хіхікнуў, і недзе зусім блізка дзьвікнула рыдлёўка. Нарэшце крыху ўціхамірыліся. Карась выцягнуў з кішэні званок і зазваніў.

— Агульны сход ачарацянскай грамады лічу адчыненым. Давайце старшыню і сакратара... Толькі хутчэй, а то ўжо пазнавата...

— А вы паменей бы гаварылі, ато вам толькі дай... да сьмерці загаворыце...

— Хай Цімашэнка ідзе і ўсё тут!

— Сьцяпана Хрыстыча трэба абраць!

— А як на мяне, то Аўдзеянку Ніканора трэба!

— Годзе ўжо, людзі добрыя. Пачынайце!

— Запішэце яшчэ Лук'яна Рэву! Абавязкова!

— Ды ён-жа цёмны, няграматны!

— І Мікіту Германа!

— Вось правільна... Гэты граматны!

— Да не друкаваны!

— Падвесьці чарту. Чаго там валаводзіць. Усё роўна...

— Годзе, як раз... даволі.

— Галасуй, Макаравіч, і ўся справа.

Карась ізноў зазваніў.

— Галасую. Хто за Цімашэнку? Прашу падняць руку!

— Раз, два, тры. Восем... пятнаццаць... так.

— Супроць?—Няма... Хто ўстрымаўся?—Няма. Аднагалосна.

— А сакратаруе хай Герман. Ён пісьменны чалавек. Вось і ўсё, і галасаваць ня трэба. Правільна я, стары, кажу?—выскачыў Анупрэвіч.

— Правільна.—Няхай пісаруе Герман.

— Канешне, толькі яму!

— Вазражэньня ня будзе!

— Сядай, Мікола, на чым стаіш, ды пішы.

— Галасаваць будзем?— голасна крыкнуў Карась.—Ці мо... ня трэба.

— Ня трэба! На што яно? Справу кажыце?

— Пачынайце ўжо ці што!

— Цішэй, грамадзяне!—зноў крыкнуў Карась, пазваніў, пакуль натоўп сьціх, потым перадаў званок Цімашэнку.

Рыжавусы вугласты дзядзька, з вялікаю сьветларусаю кудзеляю на галаве, шэравокі і лагодны, шырока расставіўшы ногі, урачыста бяз супынкі (ня ўпяршыню галасуе, прывык) праказаў:

— Грамадзяне, супакойцеся... Сягоньня ў нас такія пытаньні: першае даклад пралстаўніка з цэнтру т. Рэдкадуба і другое—пра сажалку... Болей няма?

— Няма-а-а!

— І гэтага досыць!

— Да поўначы хопіць!

— Абы толькі слухалі!

— Тады слова мае прадстаўнік з цэнтру, таварыш Рэдкадуб.

— Рэдкадуб—гм... хвамілія наша, руская...

— Адзін чорт!..

— Ціха!..

Рэдкадуб паволі падняўся на ногі, зняў шайку, звыклым рухам правёў рукою па стрыжанай галаве і абвёў натоўп пільным поглядам звужаных цёмнашэрых вачэй.

— Таварышы ачарацяны... Я ня буду гаварыць пра міжнароднае становішча. Вы чулі. А вось хачу расказаць вам, што думаем рабіць мы ў сваёй краіне. Мы з вамі, рабочыя і сяляне, што пад кіраўніцтвам партыі ў свой час разьбілі ўсіх ворагаў!

Уважлівыя, загрубелыя, бронзавыя ад сонца, аброслыя бародамі і вусамі твары бачыў перад сабою Рэдкадуб і адчуваў, што гаворыць шаблённыя словы, што яго прамова не даходзіць да сэрца. У іх, што мурам стаяць перад ім, свая тысячагадовая мудрасць, свая адвечная тэза: „мужыка ўсе абдзіраюць“.

— Мы, таварышы, заводзім плянаваць, арганізаванасць. Задавольваньне сяла таварам, рабочых—хлебам.

Рэдкадуб зрабіў паузу, падбіраючы трапныя словы.

Тады заўважыў: у натоўпе хіснулася адна густая барада, пашэрхлыя губы заварушыліся, як два чарвякі, агаляючы моцныя пачарнелыя пні зубоў.

— Вы, таварыш, доўга не гаварыце. Яно нам ні да чаго. Вы нам адразу кажэце, колькі вам пудоў вывезьці і на калі—О! Барада застыгла ў чаканьні.

— Друг, ці вораг,—раздумваў аслупянелы Рэдкадуб. І калі пабачыў, з якою хітраю кашачаю злосьцю бліснулі вочы чорнабародага—яго прарвала:

— Добра,—цвёрда і востра адсякаў ён.—Слухайце. Гавару коратка і ясна.—Рэдкадуб нібы адкусваў кожнае слова ад моцнага ланцуга думкі і кідаў ў натоўп. Сківіца яго з кожным словам рухаліся мініятурнымі млыновымі жорнамі.

— Да першага ліпеня Ачарацянка павінна вывезьці... дзевяцьсот пудоў і ні фунта меней. Папярэджаю, гэтыя дзевяцьсот пудоў якою б ні было цаной будуць вывезены—разумеце. Хоць хай тут зямля праваліцца... Мне вядома, у каго ёсьць хлеб, і жартаваць я ня збіраюся. Вось і ўсё!

— Вы скончылі?... здзіўлены неспадзявана кароткім дакладам зьварнуўся да Рэдкадуба старшыня.

— Так...—і, скарыстаўшы цішыню, Рэдкадуб праказаў:

— Прапаную такую рэзолюцыю: заслухаўшы словы т. Рэдкадуба, агульны сход сялян Ачарацянке ўхваліў: да 1 ліпеня выканаць поўнасьцю чэрвенскі хлебнарыхтоўчы плян, для чаго абраць паўнаважную комісію ў складзе трох асоб.

Тады з натоўпу вытаркнулася валасатая загарэлая рука:

— Дазвольце вапрос, запытаньне.

— Просім... Пытайцеся...

— Хай прадстаўнік з цэнтру скажа, дзе ўзяць хлеба, калі няма?

— Але, хай скажа!

— Канешне, хай скажа, ато што-ж?

— Браць усе разумныя, а рабіць няма каму!

— У шоўках там мабыць ходзяць, віны п'юць.

- Ахтанабілямі катаюцца з шмарамі!
- Баль-ша-ві-кі!
- Пролетарыя няшчасная.
- Ніяк не накорміш...
- Як у прорву... Сyp—не насыпіш...
- Дай сьпіс ачарацянцаў!—тоўхнуў Рэдкадуб Карася пад бок.— Хутчэй дай.—Дужа добра... Дзе ён тут?—водзячы пальцам па сьпісу, мармытаў Рэдкадуб.—Ага, вось!
- Таварышы, увага,—падняў ён руку.—Я дам адказ грамадзяніну Хрыстычу.

Трывожна зайшоўся званок. Лямант паволі ўлягаўся, спадаў, уваходзіў у берагі, нібы вада пасьяля вясеньняга разводзьдзя.

— Знаеце, дзе хлеба ўзяць, дзедка?— з едкаю ўсьмешкаю праказаў Рэдкадуб. Усе застылі, настаўбучырыліся. Рэдкадуб адчуваў дотыкі вострых поглядаў, і, здавалася, нібы нявідныя голкі жаляць яго.

— Дык вось запражэце коняй, паедзьце ў Сьнежкава і там у зяця вазьмеце тья паўтараста пудоў, што вы на тым тыдні адвезьлі. Хопіць і вам да ўраджаю, і дзяржаве будзе чаго прадаць...

Калі-б у Ачарацянца раптам вырасла з зямлі доўгачаканная сажалка—гэта-б ня так ашаламаніла-б сялян, як адказ Рэдкадуба...

Пра тое, што на тым тыдні Хрыстыч адвёз да зяця тры вазы хлеба, ведала шмат хутаран, але адкуль даведаўся пра гэта той булькаты з цэнтру? Не, яны такі сукіны сыны. Ёх вакол пальца не абкруціш. І Хрыстыч, прыбіты адказам, пачаў чамусьці дужа старанна рыдлёўкай абчышчаць боты ад балота, схаваўшы вочы пад нагамі сваіх суседзяў. Але дарэмна ён чакаў кпінаў. Кпіць з яго ня зьбіраліся, бо ніхто ня быў пэўны, што і яго сакрэты не вядомы ўжо Рэдкадубу. Усе няпэўна тапталіся на месцы, намагаючыся не глядзець адзін на аднаго. Тады старшыня праказаў упалым і прыціхлым голасам:

— Мабыць, запытаньняў болей ня будзе? Я галасую за рэзольюцыю т. Рэдкадуба. Хто за яе, прашу падняць рукі.

Натоўп стаяў каменнаю глыбаю. Ніводная рука не ўзьнялася ўгору.

— Галасуй, хто супроць!—таўхануў старшыню пад бок усхваляваны Карась.

— Ну, тады хто супроць?—Паднімеце рукі!

Ізноў цішыня і ніводнай рукі.

— Сагнуўшыся над сьпісам, Рэдкадуб і Карась выбіралі склад комісіі... Выбіралі самых заможных, і між імі Хрыстыча. Потым Рэдкадуб выпрастаўся і сказаў весела і гульліва, з лёгкаю усьмешкаю на твары:

— У комісію прапануюцца гэтакія: Аўдзеенка, Хрыстыч, Гэрман...

— Супярэчаньняў няма?—зьвярнуўся старшыня да сходу і раптам закрычаў:

— Эй, куды-ж гэта вы Сьцяпан Ахрэмавіч, сход яшчэ ня скончыўся...

Усе павярнуліся і ўбачылі палатняную сьпіну Хрыстыча. Стары ліс, прыгінаючыся ў высокім бур'яне, шпарка пёр ў лазу,
— А лаві яго, лаві!—гукнуў Карась.

Натоўп зароў, зарагатаў.

Хтосьці сьвіснуў, цюкнуў

— Цю-цю... дропнуў!

— Як жарабец!

— Глядзі, зьдзяцінеў, стары сабака!

— Улю-лю-лю!

— Камісіі спалохаўся!

— Вось табе і стары!

— Іш як пятамі наківаў!

— Чужымі рукамі хоча!

— Ды мы яго цяпер і на печы знойдзем, не схаваецца!

Рэдкадуб і Карась разам з усімі рагаталі з выбрыку хітрага Хрыстыча...

— Хто за гэты склад комісіі?—скрозь сьмех зьвярнуўся старшыня сходу. Цяпер дружна падняліся дзiesiąткі рук з растапыранымі пальцамі.

— Лічыць ня трэба, аднагалосна,—констатаваў Карась.

— Вось і добра. Хай працуюць. Заўтра-ж пачаць працу!—выгукнуў Рэдкадуб.—Цяпер за ўсё комісія адказвае. Разумееце?

Каб не ахаладзіць вясёлага настрою сялян, адразу загаварыў старшыня сельсавету:

— А цяпер можна і пра сажалку...

З Карасёвай інфармацыі Рэдкадуб даведаўся, што ачарацянцы сягонья, пасьяля двух год марных гутарак, сышліся нарэшце, каб узяцца за справу і за тыдзень-два, што асталося да жніва, што-б ні каштавала выкапаць сажалку. Але грамадзе трэба было пазычыць недзе сто рублёў на грэблю, і колькі разоў яны бяз вынікаў зьвярталіся за дапамогаю ў райвык.

Калі Рэдкадуб абяцаў падтрымаць перад раёнам просьбу ачарацянцаў—тыя праводзілі яго бяз рэплік, намёкаў і злых кпінаў.

РАЗЬДЗЕЛ VI

Васька Плотнік—упарты хлопец. Як упрэцца ў сваё—цяжка яго ўгаварыць. Аднак, Аленцы гэта не абходзіць. Яе заўсёды пакорна слухаецца Васька, і воля яе для яго закон.

Вось і зараз: да сельбуду, што вабіў жоўтымі асьветленымі вокнамі, вясёлым натоўпам падышлі шавялёўскія хлопцы і дзяўчаты. Была субота, толькі нядаўна старыя бабулі папрыходзілі з вячэрні, сонца ўжо ўпала і зьнікла недзе далёка ў вершавінах Ачарацянскага гаю.

— Вася, вярні да сельбуду,—падскочыла і сморгнула за рукаў гарманіста Аленка.

Той рэзка абарваў „Страданія“.

— Нам і на дварэ добра,—падазрона паглядзеў на Аленку: раўніва думаў—„чаго ёй так прысьпічыла да таго сельбуду?“.

Потым успомніў, што ён сягонья павінен канчаткова пагаварыць з Аленкаю, і, перакінуўшы рамень гармоніка цераз пляцо, Васька Плотнік рашуча плонуў праз зубы: гэта азначала, што ўпартасьць яго пахіснулася.

— Ну, добра ўжо... Хадзем...—праказаў і ступіў на сходкі. А за ім, звычайна, як гусі за важаком, рагочучы пасунулася ўся ватага. На сцэне за сталом схілілася над лямпаю тры галавы. Шасьцёра рук перагортвалі некалькі зашмальцаваных, зачытаных да адказу, кніжок.

Рэдкадуб казаў сакратару комсамольскай ячэйкі, высокаму чарняваму трактарысту Міколу Стрэпету:

— Пагана ты, браток, працуеш... Нешта не адчуввецца комсамолу ў Шавялёўцы... Ці зьбіраеш хаця агульныя сходы?

Заўзяты танцор яшчэ ніжэй схіліў галаву над сталом, камечачы ў прамасьленых руках якуюсьці п'есу.

— Сам ведаю, таварыш, што пагана. Але хіба з нашым народам можна што-небудзь зрабіць?... Адзін туды цягне, друг сюды, а таго каб у адно, каб, значыць, оргнізацыя, гэтага я павінен заявіць, няма.

— Мне пра в'ішу ячэйку казаў Санька.

— Што нам Санька! Добра яму ў райкоме сядзець. Там і райпартком пад бокам, і партэйцаў болей... Там кожны разумны будзе... А як мяне вось запраторылі за дваццаць вёрст ад раёну ў самае глухое кулацкае сяло—і наводзь ім політыку. Б'юся, б'юся, а яно ні чорта з таго і ня выходзіць.

Рэдкадубу здалося, што сапраўды Мікола шчыра нечым незадаволены, нешта не дае яму разгарнуцца, паказаць сваю работу ў Шавялёўцы.

Запытаў цёпла, па-братняму, ласкава гледзячы проста ў чорныя вочы Міколавы.

— Мабыць, хлопцы ў цябе ў ячэйцы слабыя. Цяжка, мабыць з імі, праўда?

Таварыскі тон Рэдкадуба зачাপіў самую шчырую струну Міколавага сэрца, і трактарыст загаварыў цяпер шпарка і з запалам:

— Што слабыя, то гэта паўбяды, абы лінія была правільная. А то, разумеецца, паўгода я жыву ў Шавялёўцы, паўгода працую сакратаром ячэйкі—і дагэтуль ня ведаю, на каго можна разьлічваць. З васьмі чалавек толькі чатыры з беднаты, гэта—я, Васька Плотнік, Ёвась Літвіненка ды яшчэ вось Гаўрушка, а рэшта ўсе сераднякі, а два нават кулацкія сыны. І як толькі яны апынуліся ў комсамоле?—сам чорт дабярэ... Ну, і басякуюць, нічога рабіць ня хочуць, а калі ўтваралася Заўгараднянскае таварыства супольнай апрацоўкі зямлі, на сходзе палова комсамольцаў галасавалі супроць. Казаў я пра гэта колькі разоў Саньку, а ён

пачухае патыліцу, патрэцца, памнецца, скрывіцца— „Але, кажа, сытуацыя паганая“. А што такое сытуацыя—я не разумею, а зпытання ў яго сорамна,—выбачліва ўсьміхнуўся Мікола.—Або яшчэ кажа: „Уцягвай новыя сілы, зараз прад намі стаіць праблема росту за лік батрацкай, немажніцкай і лепшай серадняцкай моладзі“. Зноў жа такі, нашчот „проблемы“ ў мяне слабая справа, але што да росту—і сам не разумею. Толькі-ж падумайце самі, таварыш, хто-ж з беднаты запінацца да нас, калі мы і дагэтуль ніякай справы не паказалі? Нават супроць САЗ-у некаторыя галасавалі... Хіба гэта наша лінія?

— А ты спрабаваў што-небудзь рабіць, каб выправіць лінію?—суха перапыніў яго Рэдкадуб.

— Ды што там спрабаваць, калі я кажу адно, а Гаваруха—другое, а ён граматы, начытаны. Яго лепей слухаюць. А потым нас толькі тры, Гаўрушка заўсёды ўстрымліваецца, а іх чатыры. Галасы за імі. Вось я панімаю так, таварыш упаўнаважаны. Хоць бы і камсамол.. Ежджу я, прыкладам, на САЗ'аўскім трактары. Там у мяне ўсё выверана, вычышчана, на сонцы золатам блішчыць... Напоіш яго бэнзынаю. Пусьціш мотор, а ён кулямётам выстуквае: тра-та-та... тра-та-та. Любата дый годзе, таварыш Рэдкадуб. Сам пачынаеш трэсьціся ў радаснай ліхаманцы, нібы той мотор. Рукі спрунжынамі, вочы пранізваюць прастор... І пай-й-шло... Азірнешся назад, а там так і рэжа, выкручвае, разрывае цаліну... Вось я разумею жыцьцё, рэволюцыя! Тут ужо з баразны ня зьвернеш. Лінія правільная, простая. Сядзіш вось, трымаеш руль, нюхаеш перагар бэнзынавы і сам сабе думаеш: „Вось тут я сапраўдны сакратар. Тут кожны шрубок у мяне на вачох, я ведаю, дзе што трэба зрабіць, падшрубавачь, падмазаць, каб працаваў мой „Інтэрнацыянал“ чотка, без перабояў“.

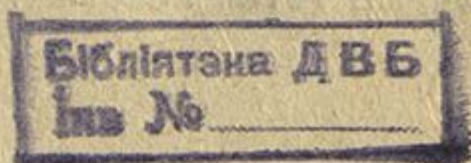
— Як на мяне, таварыш Рэдкадуб,—ціхім і захопленым голасам казаў далей Мікола,—як на мяне, дык і камсамол—гэта таксама магутны людзкі трактар. Ён павінен узараць, разварушыць цаліну, каб новыя нараджаліся людзі, каб жыцьцё было добрым такім, лёгкім, сьветлым па машынаму арганізаваным і крыху, каб перагарам бэнзыны прыпахвала... Страшэнна люблю дух бэнзынавы.

А покуль перагарам гарэлкі сьмярдзіць,—дадаў Рэдкадуб.— Гэта ты правільна, Мікола, кажаш, але і ў трактара асобныя часткі псуюцца, ломяцца, пачынаюць шкодзіць мотору, і ты іх сам або правіш, або ўстаўляеш зусім новыя. Праўда, таварышок?

— Савяршэнна верна!—узрадаваўся сакратар камсамолу. Яму падабалася зразумелае параўнаньне Рэдкадуба.

— На маю думку, у вашай ячэйцы трэба адначасова рабіць і першае і другое, і правіць старое, і здабываць новыя часткі. Ты мя е разумееш?

— Хе! Разумееш? Каб не разумець, калі так панятна гаворыце. бяз „проблем“ і сытуацый“. А скажэце, вы доўга тут прабудзеце? Цікава ведаць.

— Можа, месяц, а можа і два. Ня ведаю, Мікола. Нада мною таксама ёсьць трактарыст, а я толькі маленькая гайка ў моторы. Гэтак, браток...

— Я бачу, што з вамі можна на пралом ісьці... І пойдзем— пераканана загаварыў Мікола.— Удвох пойдзем... На пару значыць. А там яшчэ людзей падбярэм. Бо з вамі нічога ня страшна. Дапраўды!

— Правільна, брат, пойдзем на пралом! Другога шляху няма.

У часе гутаркі забыты абодвума Гаўрушка шныпарыў нешта па за сьцяною, грукаў там лавамі, драўлянымі калодкамі, і тонкія вузкія дошкі пад яго крокамі сумліва на ўсе лады рыпелі, пішчалі, нібы жывыя істоты, сьціснутыя гарачымі пласказубцамі.

Ён першы пачуў гармонік і лямант на вуліцы, увайшоў з-за куліс да стала і сказаў у куток абыякавым носным голасам:

— Ужо прышлі... з музыкаю.

Па-маладзецкі зьбіўшы на бок шапку, з нязьменнаю гармошкаю цераз плячо і папярсаю ў зубах першым увайшоў Васька Плотнік, белявы, крыху клышаногі і прысадзісты хлапчына гадоў дваццаць. На цэлую галаву вышэйшая за яго ішла Алена ў белай тонкай сукні, якая шчыльна аблягала яе стан і адцяняла глыбокую сіняву вачэй.

Затрымаўшы на ёй увагу, Рэдкадуб ня счуў, як амаль усю залю запоўнілі хлопцы, дзяўчаты і нават падросьці, што заўсёды так сумленна суправаджаюць гармонік.

Да Рэдкадуба нахіліўся Гаўрушка:

— Можна пачынаць чытку п'есы. Каго паклікаць?

— Нікога. Ня можна так адразу. Хай пагуляюць, патанцююць, а потым я з імі пагавару. Ня толькі справы, што п'еса. Зразумей, таварыш!

— А-а-а... тады, канешна, справа ваша... А калі-ж ўсё такі рэпэтышыя?

— Заўтра ўвечары. Зьбяры толькі тых, хто наогул калі граў на сцэне. Усіх ня кліч, перашкаджаць будуць.

— Ubачыўшы, што Гаўрушка сьпешна зьбірае ў кучу раскіданыя на стале кніжкі, а высокі Мікола—трактарыст лёгка патанцорску скочыў са сцэны, Васька вырашыў, што прышоў час яму паказаць сябе, і, перакінуўшы цераз плячо рамень, паклаў левую нагу на правую, а рухавыя пальцы звыкла кранулі белыя гузікі клявіятуры.

Хвіліна—і ўжо ў халоднай залі загукала бясконца доўгая і ўзьнятая прэлюдыя.

Урэшце на момант замоўклі галасьнікі, а Васька, схіліўшы белы чуб аж да мяхоў, жарнуў „польку-бабачку“. Яе, гэтую „бабачку“, найбольш любіла шавялёўская моладзь. У першую пару, уздымаючы пыл і шырока разьвяваючы сукню, пашла Аленка з трактарыстам. Абоіх іх грамадзкая думка шавялёўскай моладзі вызначала за першых танцораў, і яны заўсёды акуратна падтрымлівалі гэты неабыякі на сяле гонар.

Чапляючы адна адну, выгукваючы і высьвістваючы, у коле закружыла яшчэ некалькі пар.

Рэдкадуб сядзеў каля гарманіста і толькі цяпер адчуў утому. Успомніў ачарацянскі сход, гутарку з Міколам Стрэпетам, і яму раптам захацелася апынуцца ў сябе дома, дзе старая Бойчыха кожны вечар дае яму сьвежага цёплага малака, а ў акно густым патокам льлецца пах любісту і халоднай мяты.

Але ўраз адагнаў гэтыя думкі Рэдкадуб: ён жа дагэтуль не гаварыў з комсамольцамі. Трэба-ж, нарэшце, ведаць, што яны за народ. Можа, сапраўды, прыдзецца разагнаць палову.

Гармонік шалеў. Васька так шырока і старанна расцягваў мяхі, так шпарка перабіраў пальцамі, што, здавалася, вось-вось ён лопне ад напружаньня і наўвекі змоўкне пад здзіўленьня выгукі прысутных.

Кінуўшы погляд па залі (калі наогул гэты хлеў можна было назваць залай), Рэдкадуб заўважыў шмат новых абліччаў. Пад-росткі, хлопчыкі і дзяўчаткі школьнага ўзросту, хто як змог, павісьлі на падваконыхіках, на перавернутай дагары суфлёрскай будцы, блыталіся пад нагамі ў старэйшых. Каля самых дзьвярэй на парозе стаяла некалькі паважных дзядзькоў. Яны не працікаліся наперад, а, выцягнуўшы шыі, праз галовы пярэдніх уважліва сачылі за танцамі. У гурце дзяўчат Рэдкадуб заўважыў чорнабровую Хрысту. Малады тугі агурок нагадвала яна яму. Паміж людзей, шукаючы некага вачыма, стаяла высокая поўная Бойчыха. Мабыць, глядзела старая за дочкамі сваімі.

Апрысклівыя гукі полькі распальвалі танцораў. Ногі іх рухаліся яшчэ шпарчэй, абліччы чырванелі ад натугі, вочы гарэлі захапленьнем, і, гледзячы на танцы, нават найстарэйшы і абыякавы з прысутных кідалі лузгаць семкі і так з разяўленым ротам, з шалупінамі на ніжняй губе пільна сачылі за парамі...

Больш гарачыя і малодшыя ня вытрымлівалі:

— Эх-ха! Паддай жару, Коля!

— Васька-а-а, даёш... Пераграй іх, а то цябе ператанцоўць! Яны такія.

— Колька брацішка, не пазор комсамолу, Аленка табе дасьць сто ачкоў наперад.

— Ну, ну, так ужо і дасьць!

— Лахва, хлопцы! Глядзі, як Сьвірыд выкручваецца...

— Мардуюцца, падлюгі, іш як,—прагудзеў нехта салідна і з адабрэньнем.

— Скура на іх ходарам ходзіць!

— Як з гадзючых сьпінак...

— Эх, яблычка... Качай ваду!

— Танцавала, драбацела, покуль...

— Гы-гы-гы. Вось сьмеху!

А васька, пад'юджаны выгукамі і шалёным рухам цел, спачатку прысьвіснуў у тахт гармоніку, потым закрычаў рэзкім фальцэтам:

Як загляну я у чайник,
Сидить вона, як начальник,
Як загляну в рукомойник,
Сидить вона, як разбойник,
Як загляну у стакан,
Сидить вона, ісьць таракан.

Хто гэта „вона“—добра ведала большасьць прысутных тут і старых, і малых, але ніякага сораму ці незадавальненьня ня можна было знайсці на іхных абліччах. Наадварот, у поглядах, якія лавіў на сабе Рэдкадуб, ён чытаў гордасьць.

— Глядзі, маўляў, якія ў нас хлопцы і дзеўкі... Агонь—ня вам гарадзкім раўня.

Рэдкадуб успомніў пра комсамольца Гаваруху, і яму захацелася пабачыцца, пагаварыць з ім. Пачаў углядацца ў хлопцаў. Хто-ж з іх запявала? Але ніводнае з прысутных абліччаў нічым не нагадвала таго члена бюро, запявалу і „актывіста“, пра якога яму гаварылі Гаўрушка і Мікола Стрэпет.

Мабыць, няма, ня прышоў. Пачуў, што нехта яго зьлёгка сморгае за рукаў. Аглянуўся. Побач з ім на лаве сядзеў шчуплявы і заўсёды хітра-выбачлівы Сьвірыдэнка і чамусьці прытоена весела гляд еў на Рэдкадуба. Таму спачатку нават здалося, што старшыня СМ-ва, мабыць, крыху „пад градусам“, а калі Сьвірыдэнка загаварыў, Рэдкадуб зараз-жа зрокся свайго падзрэння.

— Гуляеце ў нас, таварыш упаўнаважаны. Драстуйце вам,—падаючы руку, сказаў старшыня коопэрацыі,—а я вось хадзіў да вас на кватэру. Не застаў нікога. Паўлік сказаў, што тут.

— Ёсьць што новага?—кажэце,—нахіліўся да суразмоўка Рэдкадуб.

Яму як найхутчэй хацелася пачуць пра вынікі свайго ўчарашняга распараджэньня. Ці не памыліўся часам.

— Бяда ды толькі. А мацюкоў і мне, і вам перапала за сягоньня—ня зьлічыць.

— Хіба?

— А як-жа: з самага ранку прыходзіць адзін, другі: гарэлкі-б там дзесятак пляшак. Хату сягоньня перасыпаем. Не, кажу, годзе. Нясіце хлябец. Як-так?—А так: нясіце хлябец—атрымайце гарэлку. Такое распараджэньне ад упаўнаважанага.

— Ну і што ж?—ледзьве стрымліваючы нецярплівасьць, запытаў Рэдкадуб.—Лаюцца?

— Было там і вам, і мне, усяго было—і маць, і перамаць і размаць... Але я не паддаўся, наказ ваш выканаў. Намацюгаліся, колькі хапіла, а пад канец прывезьлі ўсё-такі мяшэчкі. Ня можна-ж людзей падводзіць. Цэлы-ж дзень працуюць,

— Сколькі пудоў?

— Сто шэсьцьдзесят два! Вунь як

— Бачыце, таварыш Сьвірыдэнка, значыць хлеб знайшоўся
А вы мне ўчора, што казалі?

— Ды я хіба той? Я хіба супроць? Мне што загадаюць, я тое і раблю... а сядзець на высідцы нікому не ахвота.

— Трэба ўзяцца за справу як сьлед, то і сядзець не давядзецца.

Сьвірыдэнка задаволена ўсьміхнуўся, а Рэдкадуб устаў.

— Яны, мабыць, ня хутка натанцуюцца. Хадземце пакурым, ці што.

Выцягнуў каробку „Дэкабрыстаў“, раскрыў перад Сьвірыдэнкам.

— Бярыце!

— За гэта дзякую,—соваючы пальцы паміж папяросамі, задаволена сказаў старшыня СТ-ва.

Сталі на ганку. Прыкурулі. На званіцы гулка ўдарыла дзесяць.

— Гэта добра, што сто шэсьцьдзесят пудоў—ціха сказаў Рэдкадуб.—Але гэтага не даволі. Трэба далей націскаць. Чуеце, Сьвірыдэнка, далей!—А то ж... сьмешна проста робіцца: за гарэлку—хлеб Гэта проста хацеў давесьці вам, што хлеб у сялян ёсьць, разумеце?

Неспадзявана ночную цішу спалохаў распачлівы верасклівы голас:

— Ой, божа-ж мой! За што-ж гэта? Ой, ня буду!

Крычала пэўна дзяўчына, і здавалася, што яна недзе тут зусім блізка.

Ад неспадзяванкі абодва моўчкі дапытліва пераглянуліся.

Праз плач і хліпаньне пачуўся хлапечы голас і лясканьне далоні па нечаму мяккаму.

— На! На! На! Вось табе за „дурака“!.. На! На!

Далонь ляскала мэтодычна і гучна.

— Ой, ня буду! Яй-бо, ня буду! Ня бі!

Шпарка кінуўся з ганку Рэдкадуб. Інстынктыўна памчаў за цёмны вугал сельбудынку і не памыліўся: там нізенькі хлапчук, апрануты ў галіфэ і кепку, прыціснуў да сьценкі сярэдняю на рост дзяўчыну ў белым паркалёвым каптане і, трымаючы яе адной рукой за валасы, другою намагаўся ўдарыць па шчаце.

— Ты хто?—рэзка сказаў Рэдкадуб, ухапіўшы за руку дзяцюка.—Чаго разараешся? Пусьці дзяўчыну! Чуеш?—дужа сьціснуў і пацягнуў да сябе хлапцову руку. Той спалохана скрывіўся, захістаўся на нагах.

— А табе што за справа?—вырываючыся з цэпкіх рук, пахмура і спалохана боўхнуў хлопец.

Адзін толькі момант Рэдкадуб думаў, што яму зрабіць з злоўленым, і потым глянуў на дзяўчыну. Яе вільготныя заплаканыя вочы ўпяліся ў яго, і ў іх прачытаў Рэдкадуб здзіўленьне падзяку і сорам.

— Хто ён?—звярнуўся ўжо да дзяўчыны.—За што біўся? Чаму маўчыш?

Дзяўчына, затуляючы мокры ад сьлёз і чырвоны ад удараў твар, ціха прашапталі:

— Комсамolec такі... Сьцёпка Гаварухаўскі... Дурнем яго назвала, а ён і пачаў... Толькі вы яму нічога не рабіце. Пусьціце...

Дык вунь яно што... Значыць, ён такі сустрэў сягоньня Гаваруху... Ну, добра, і, выцягваючы „Стэера“, праказаў зусім спакойна:

— Вось што, хлопча, табе трэба прахаладзіцца ў кутузцы. Шагам марш!

Гаваруха зьлёгка ірвануўся і хацеў, мабыць, нешта сказаць, але ўгледзеўшы рулю вялікага чорнага „Стэера“ перад вачыма, панурыўся і глуха прамармытаў:

— А ты, Пашка, чакай... Я табе ўспомню...

— Ідзі, ідзі не пагджавай. Іш які,—устаў і сваё слова Сьвірыдэнка.

У халоднай Рэдкадуб моўчкі абшукаў Гаваруху і, знайшоўшы за поясам у яго даўгі аўстрыйскі штых, перадаў яго вартавому.

— Заўтра аддасьце старшыні сельсавету, а мяне зараз пусьціце да тэлефону.

Праз пяць хвілін у сельбудзе ўжо ўсе ведалі, што Гаварухына Сьцёпка заарыштаваў Рэдкадуб і пасадзіў у халодную. Аленка з дзяўчатамі выбегла знайсці Пашку Сідарэнкаву, але дзяўчына гародамі ўцякла дадому. Дачку незаможніка Сідарэнкі паважалі: яна была ціхая, разумная дзяўчына, часта выступала на сцэне, і таму ўсе абурана рэагавалі на ўчынак Сьцяпанаў.

— Вось сукін сын... баячуга! За што-ж ён яе?

— А яшчэ гаспадарскі сын. Багатага бацькі. Граматны.

— Комсамол, адно слова,—падсумаваў нехта з кутка.

— Да чаго тут комсамол?—крыкнуў трактарыст,—за такіх мы не адказваем.

А Рэдкадуб паведамляў сакратара райпарткому пра першы дзень сваёй работы, пра сход у Ачарацянцы, пра арышт Гаварухі...

— Справы ў цябе, відаць, ня дрэнныя,—стомленым голасам адказаў у тэлефон сакратар.—Жадаю посьпеху і надалей. А пра хулігана я заўтра скажу Саньку. Да мяне яго ня прысылай. Патрымай у халоднай сутак трое ды выпусьці. Без яго ёсьць над чым галаву ламаць. Галоўнае—хлеб, хлеб, хлеб!

— Разумею, разумею. Бывай!

У сельбудзе тымчасам гулянка расклеілася. На ўсіх уплыў арышт Гаварухі, якога ўсе да гэтага часу баяліся зацапіць. Акрамя таго, было ўжо пазнавата, і моладзь пачала разьбівацца на пары.

У кутку, безнадзейна закаханы, Васька Плотнік насядаў на Аленку; усе ўжо прывыклі да гэтага. Амаль кожны вечар ён

адводзіў яе ад гурту і горача пераконваў, каб згадзілася пабрацца з ім. Яна-ж паводзіла плячыма, жартавала, сьмяялася і прасіла Ваську пачакаць яшчэ трохі.

Тады гарманіст пахмура і моўчкі падходзіў да гурту, і яго гармонік шалёна да хрыпаты наярваў „польку“. Аленка танцавала з трактарыстам.

Гэтак было амаль кожны вечар, але сягоньня Рэдкадуб сабраў усіх прысутных комсамольцаў і да першых пэўняў гутарыў з імі пад Гаварушыным млынам... Шмат чаго новага пачуў ад іх упаўнаважаны і, разьдзяваючыся перад сном, падумаў, што працаваць у Шавялёўцы ня так ужо лёгка, як яму гэта на першы погляд здавалася.

РАЗЬДЗЕЛ VII

Санька Шустаў быў сярдзіты на ўвесь сьвет. Сьціснуўшы бровы, ішоў ен па цесным асфальтавым тротуары і з-пад ілба глядзеў на вялікія бліскучыя вітрыны церабкопаўскіх крам. Ды і як не абурацца хлопцу. Два гады сакратаруе ен у комсамольскім райкоме, закінуты далёка ад сталіцы, а ў акружкоме ніякай да гэтага ўвагі. Летась прасіўся вучыцца. Адмовілі. Абяцалі на гэты год задаволіць яго просьбу, а цяпер ізноў чамусьці адмахваюцца. Праўда, оргінстр і туды і сюды, а сакратар, дык той усё адно:

— Ні ў якім разе! Ідзі, працуй! Яшчэ малады, пасьпееш навучыцца.

— Галюча Саньку. Цэлы год закапаўшыся ў кніжкі вывучаў ен з аднолькаваю ўпартасьцю і выпадкі роўнасьці трыкутнікаў і дзесятковыя дробі, і граматыку ўкраінскае мовы.

Марыў: паступлю на рабфак, тры гады памучуся, а там я сапраўдны студэнт, скончу, буду інжынэрам, буду будаваць масты, чыгункі. Тады, прынамсі, відаць будзе карысьць маёй работы, а так што: вечныя сходы, паседжаньні, нарады, зьезды, інструкцыйныя выезды па ячэйках, вось ужо два гады кручуся, як муха ў вары,—і ня відаць гэтаму ні канца, ні краю. Усё аддавай арганізацыі, а сабе нічога...

Міра стаць інжынэрам так апанавала яго, што часам, натаміўшыся за дзень, з галавою як чыгун, засынаючы, ен бачыў сябе зусім у іншым, дзіўным атачэньні: навокал жалезны лязгат, шум, голас, рытмічны стукат магораў, нібы заведзеныя мэханізмы, сюды-туды снуюць у працоўным тэмпе рабочыя, такія слухмяныя, спрытныя, гатовыя выканаць кожны яго загад.

— Вось гэта такі—думае ў сьне Санька.—Гэта арганізацыя. Тут ня тое, што на пленуме райкому, напрыклад,—ты ім даводзіш адно, а яны сваё. Дэмакратыя... Вось тут сапраўды будуча соцыялізм,—а там пустая гутарка.

І малады, у „форменым“ адзенні інжынэр, лятученна з ледзьве прыкметнаю ўсьмешкаю, задаволена, паважна гладзіць густы малады вус. Яму прыемна ўспомніць, што калісьці, гадоў дзесяць назад, і ён быў гарачым чубатым комсамольскім актывістам і ўважаў сябе за сапраўднага творцу новага соцыялістычнага грамадства... Ах, якая наіўная была моладасьць... Сапраўдная творчасць вась тут, у гэтым голасе, гружатні машын, у матэматычнай дакладнасьці яго інжынэрскіх праектаў.

Калі-ж прасынаўся Санька і бачыў у сябе на сталекалендар, а на ім уздоўж і ўпоперак расьпісанья справы, што чакаюць на яго—яму спачатку рабілася моташна, потым абыякава да ўсяго і хацелася ізноў уткнуць галаву ў падушку, каб сон цягнуўся далей.

Толькі ў душным вакзале, снуючы ў чарзе за білетам, згадаў Санька, што і на гэты раз забыўся пагаварыць у акружкоме пра шавялёўскую ячэйку, а там-жа сапраўды становішча пагрознае. Гаваруха заарыштаваны за хуліганства, Мікола Стрэпет ведае толькі свой трактар, а кулакі няспяць. Стары Гаваруха—жух. Ледзь-ледзь удалося ўтрымаць там САЗ.

Трэба будзе як-небудзь выехаць туды ці што,—вырашыў Санька, і тут-жа ізноў шавялёўская ячэйка хутка вышла з галавы, як чалавек, што кушў білег, выходзіць з вакзалу на пэрон.

А тым часам у далёкай Шавялёўцы за сталом старшыні сельсавету сядзеў Рэдкадуб і перагортваў сьпіс жыхароў сяла. Усьпёршыся адною рукою на стол, а другою на сьпінку крэсла, над ім схіліўся Карась, а старшыня комнезаму ўмасьціўся на падваконьні і сярдзіта глядзеў на свайго старага ворага Мікіту Гаваруху, што цяжка ўзьлёт грудзьмі на стол. Яго густая і шырокая, крыху кучаравая, чорная барада задралася ўгору, а заліты атрамантам і зрэзаны нажамі стол жаласна скрыпеў ад націску Гаварушыных грудзей. А можа, расхістаны сасновы стол ня вытрымаў цяжкіх, як зямля, слоў Гаварушыных, што ішлі з глыбіні гаспадарскага нутра.

— Вызваліце малога, глядзеў кудысьці ў бок стары.—Сена стаіць, касіць пара, а сам я не магу. Будзьце ласкавы, таварыш з цэнтру, сазнайце нашу сямейную жысьць...

Гаваруха, разумны і бывалы дзядзька, вымаўляў працягла часам сьвядома блытаючы словы.

Хацеў здавацца простым, забітым, няпісьменным-працаўніком хлебаробам.

— Яно ўродзе і правільна. Зарабіў—адказвай... Ну адсядзеў суткі—і годзе, супроць нічога мець ня маю. Пусьцеце, таварыш упаўнаважаны!

Рэдкадуб, нарэшце, адарваўся ад сьпісу.

Пільна глянуў паміж густых брывей Гаварушыных, а той скасіў вочы ўбок: ня вытрымаў.

— Трое сутак павінен адсядзець,—холадна і даўка сказаў Рэдкадуб,—а ўрэшце зьвяртайцеся да старшыні сельсавету. Я зусім па другой справе выклікаў вас.

Гаваруха ўсім цэлам павярнуўся да старшыні сельсавету — Макаравіч! Вы-ж ведаеце майго Сьнепку... Ён-жа ахтыўны...: уродзе камуніст... а што дзяўчыну выняў— дык хіба тут што такое. Вядома, справа хлапецкая. Можа, што набрахала. Яно і дзяўчаты цяпер такія. Вызваліце на міласьць. Сена-ж перастаіцца..-

— Пасьля заўтра ўвечары выпусьцім, Архіпавіч. Пачакае сена—у тон яму адказаў Карась.

З падваконьня шпарка і горача загаварыў старшыня комнезаму:

— Вызваліцы! Вызвалі... Такого фуліга... трэ... месяцаў на тры, а вы „вызваліць“. І ня сорам вам... Прывыклі зьдзеквацца... з нашага брата.. Годзе, мінулася... Хай пасядзіць, папары... Каб ведаў, як з дзяўчыны зьдзеквацца!

Кастэнка рэзка махнуў рукою, нібы ён адсякаў кулаком дзўгія зажэрлівыя пальцы, а Гаваруха ледзь прыкметна гіранічна ўсьміхаўся сабе ў густую бараду. Рэдкадуб узьвёў на яго вочы і прачытаў на загарэлым валасатым абліччы столькі пагарды і зьнявагі да слоў немажнікавых, што яму было цяжка ня кінуцца на старога ліса.

— Я з людзьмі прышоў разгаварываць, а не з табою. Прашу ня ўмешвацца. Без цябе тут вада пасьвеньціцца. Знайшоўся тожа—начальства. Сядзела-б сабе і слухала...—з затаенаю нянавісьцю прашыпеў праз бараду Гаваруха, не паварочваючыся да Кастэнкі.

Той шпарка засоваўся на падваконьні, хацеў, мабыць, выкрыкнуць нешта, але Карась ударыў далоньню па стале і рашучым голасам сказаў;

— Ну, годзе Архіпавіч, балясы тачыць! Прыкусіце трохі язык, а то ён ў вас дужа даўгі. Лепей скажыце, чаму і дагэтуль ня вывезьлі двухсот пудоў хлеба, што раскладзены на вас?.. Гэта-ж не сакрэт, што хлеб у вас ёсьць.

Ізноў за рыбу грошы. Вось ліхалецьце! Ды дзе-ж у мяне тья дзьвесьце пудоў узяліся? Што я памешчык які ці што? Вунь ужо самім есьці няма чаго. Паверыце, таварыш, учора старая пасьлед з закуткаў павыметала, вось гэтым і жывём, а вы дзьвесьце пудоў... Што гэта насьмешка, ці што?—зусім шчыра зьдзівіўся Гаваруха. Услухоўваючыся ў інтонацыю яго слоў, спацьцерагаючы пераконлівыя гэсты і незразумела—зьдзіўленыя рухі плеч—цяжка было не паверыць яго словам.

— Няма-ж у мяне, людзі добрыя, ані фунта. Вось хоць забіце тут... Мне ўжо ўсё-роўна з голаду паміраць. Хадземце хоць зараз паглядзеце. Дзе ў мяне хоць дзесятак пудоў знойдзецца?—зьярнуўся ён да Карася.

Той сьцьвярджаючы хіснуў галавой.

— Дык вось пятніца,—казаў далей упаўнаважаны.—Да панядзелка, каб нам былі квітанцы на дзьвесьце пудоў. Чуеце? У панядзелак уранку вы прыясіце нам дакумангы, што вы

вывезьлі дзьвесьце пудоў. Зразумелі? Вось і ўсё. Пужаць я вас ня буду, крычаць і пераконваць таксама ня маю намеру, але папарэджваю, што няньчыца ня зьбіраюся. Запамятайце гэта сабе і ідзеце! Хлопца выпусьцім толькі пасьлязаўтра. Кропка!

Гаваруха слухаў моўчкі, зьдзіўленымі вачыма паглядаючы то на Карася, які адварнуўся ад стала і глядзеў у вакно, то проста ў рэзка акрэсьлены рот Рэдкадуба.

— Дзе-ж я вазьму іх, таварыш?—жаласна-сьлязьлівым гола-сам праказаў Гаваруха.

— Вам лепей ведаць.

Рэдкадуб згарнуў сьпіс і паклаў яго ў шуфлядку.

— Пашлі, ці што,—глянуў ён спачатку на ручны гадзіннік, а потым на Кастэнку.—Там, мабыць, ужо сабраліся. Хадзем, Карась.

Пакінуўшы раздаўленага, прыніклага Гаваруху сядзець за сталом з вартаўніком, усе трое вышлі з сельсавету і ўдоўж шырокай вуліцы пашлі туды, дзе на бугры ў садкох схавалася некалькі бязладна раскіданых хатак. Там жывуць сазаўцы, якім мусіць рабіць даклад Рэдкадуб.

Дарогаю старшыня комнезаму няпрыкметна выцягнуў з кішэні ўдвая складзены сшытак і ўсунуў яго ў руку Рэдкадубаву.

— Ага, добра,—зразумеў той і таксама няпрыкметна паклаў яго ў сваю кішэню. Кастэнка сароміўся прозаічнага і чэрствага Карася, які калі і цікавіўся мастацтвам, то толькі тэатральным да вершаў старшыні комнезаму ставіўся досыць такі скептычна.

Іншая рэч Рэдкадуб. Ён асьвечаны, з цэнтру, ён зможа ацаніць яго, Кастэнкаву, працу.

— Селькораў ў вас багата?—счакаўшы, запытаў Рэдкадуб Карася.

— Так што й ня чуваць...—крыху падумаўшы, адказаў той.

— Вось яшчэ ўзімку, праўда, калі настаўнікі тут былі. Адзін з іх часам, напісаў, а так, каб з сялян, дык ня было нікога. Гэта не сакрэт.

— А чаму-б табе, Кастэнка, не паспрабаваць. Га?—зьварнуўся Рэдкадуб да немаможніка.— Вазьмі і напішы да „Радзяньскага Села“ пра свой Саз. Рызыкні, ня бойся.

— Сумненьне бярэ. Бывае не надрукуюць, а толькі сьмяяцца будуць.

— Надрукуюць, абы цікавы матар'ял быў.

— Пра САЗ, праўда, трэба было-б па газэтах распісаць,—уставіў і Карась,—Хай бы ўсе ведалі, што шавялёўцы ня сьцяць, варушацца.

— Рана яшчэ пісаць. Хто ведае, як яно з прырэзкаю будзе.

— Глупства, цяжэй было трактар у Гаварухі адваяваць, ды ўзялі-ж. Гэтак і з прырэзкаю. Пакрычаць, пабунтуюць, ды і замоўкнуць. Гэта не сакрэт. Я вось учора ў райвыку прасіў. Абяцалі нам у першую чаргу прыслаць каморніка.

— Калі-б гэта сапраўды! Адхваціць сабе кавалачак дзесяцін на паўтараста і, як толькі зьвязуць збожжа, запусьціць туды „Інтэрнацыянал“. Хай сабе разгульвае. Толькі трымайся! А то якое-ж таварыства супольнай апрацоўкі, калі аднога зямля пад Ачарцянкаю, другога пад Мінкаўкай, а трэцяга аж каля Аляксееўкі. Хіба гэта справа?

Рэдкадуб і Карась зараз-жа згадзіліся, што сапраўды гэта якая справа, і кожны пунты САЗ павінен мець зямлю ў кучы.

Было сонечна, ціха... Відаць было, як хвалюецца і мчыць кудысьці на поўнач ледзьве прыкметнае ўзорыстае паветра... У такія дні ў хатах пазачынены ваканіцы, сабакі, высалапіўшы даўгія ружовыя языкі, хаваюцца ў халадок, ловяць там мух, а пакінутая на гаспадарцы дзетвара цэлымі гадзінамі кісьне на бруднай сажалцы.

І раптам над сёламі і стэпамі прайшла цень. Сонца заблудзілася ў хмарах, з поля падула прыемным халадком, і ветрык, вільготны і ласкавы, ледзьве прыкметна шавяліў поламі плашча старшыні шавялёўскага сельсавету...

— Будзе дождж, — аўтарытэтна заўважыў Кастэнка і, нібы сьцьвярджаючы яго словы, на сухі пыльны шлях упала некалькі першых вялікіх кропель дажджу.

Таварышы прысьпяшылі крокі і ўрэшце „на рысях“ падаліся туды, дзе ад ветру патужна выгіналіся і шумелі высокія і густалістыя сазаўскія ясакары.

РАЗЬДЗЕЛ VIII

Мінула пяць дзён. Рэдкадуб кідаўся з хутара на хутар, з аднога коопэратыву ў другі, усюды нясучы з сабой арганізаванасьць, моцную волю і націск. Гледзячы на яго, заўзята працавалі Сьвірыдэнка, Карась, Кастэнка і комсамольцы.

А аднак, справа з хлебам стаяла далёка ня вужна... Пасьля посьпеху першага дня — у Сьвірыдэнкі зноў штодня збіралася ўсяго толькі 15—20 пудоў, і Рэдкадуб бачыў, што з такім тэмпам пляну ня выканаць.

— Паганяя справы, Карась, — неяк казаў ён старшыні сельсавету, слухаючы справаздачи комісій, якія хадзілі па дварох выконваючы пастанову агульных сходаў. — Зусім справа дрэнна, давядзецца пасадзіць каго-небудзь.

— Гэта не сакрэт. Пасадзіць аднаго — двух трэба будзе, для пагрозы,

— Іначай мы самі сядзем на мель. Праўду кажу, — рашуча ўставіў і сваю дуыку старшыня КНС.

Кожную раніцу сходзіліся яны ўтрох, нібы члены палявога штабу, слухалі беспомачныя і млявыя справаздачи комісій, гарачыліся, крычалі, давалі парады, а калі заставаліся адны — доўга

моўчкі курылі, а потым ціха і стомлена раіліся, якія ўжыць захады, каб што-б ні каштавала выканаць плян.

І амаль заўсёды прыходзілі да аднаго вываду: трэба аднаго-другога злоснага захоўшчыка хлеба арыштаваць і адправіць у Допр. Гэта бясспрэчна зробіць адпаведны ўплыў і на рэшту заможных сялян.

Калі-ж справа ставілася практычна: хто самы злосны захоўшчык, каго трэба арыштаваць—ніхто з трох ня мог нічога пэўнага сказаць.

— Гаваруху яшчэ можна патрэсьці. У яго хлеб ёсьць... Хвакт,—прапанаваў Кастэнка і пачынаў хадзіць ад аднаго да другога вакна вялікага сельсавецкага пакою, спасьсцярагаючы, як у высокай лебядзе і шчырыцы ваўтузілася дзетвара, ладзячы сабе курэнь.

Трохі трэба пачакаць. Як вы сабе ні кажыце, а дзьвесьце пудоў такі вывез. Гэта не сакрэт. Хто ведае, ёсьць у яго яшчэ хлеб, ці не. Мы думаем, што ёсьць, а яно можа і няма. Трэба напэўна ведаць, а тады ўжо і браць за горла.

— На адным Гаваруху ня выедзем, хаця-б у яго яшчэ дзьвесьце знайшлі. Трэба ўсіх заможных арганізавана трасануць. У наступ на іх, як на фронце. Вось бы справа была. А так што-ж...

— Варушылі ўжо іх, аж абрыдла. І агітатары прыяжджалі і агульныя сходы колькі разоў склікалі, і розных актаў везьліч. Гэта не сакрэт. На сходах нібы ўсё, як трэба, ухваляць выканаць плян, выявіць злосных захоўшчыкаў, ды што вам казаць, вы чыталі пратаколы, самі бачылі. А дойдзе да справы, ніхто ня вывозіць.

— А Амелька Гуць, то ня сукін сын,—ускіпеў Кастэнка,—жыва-глот на ўсю сотню. Апрыдзілённы гад. Прыходзіць да яго на двор комісія: „вывозь паложанае табе, Ахрэм Есіпавіч“. А ў камісіі два незаможнікі Гаўрыла Струна і Іван Голабародзька. Паглядзеў ён на іх зьверам зацкаваным і паплёўся ў камору. Чакае комісія! Думае—пашоў глядзець, колькі збожжа ў яго ёсьць, каб адказ сур'ёзны комісіі даць. Аж ён выходзіць, гадзюка, на хары ўсьмешка лісяя, а ў руках коўш жытняй мукі:

— Наце, кэжа таварышы комісія, на васударства. Падтрымаць гатоў; але больш не магу,—ня маю.

— Ды ці не брыднасьць, сукін сын...

— А што-ж комісія—пацікавіўся Рэдкадуб, ня плюнула яму ў вочы?

— Плюнуць не плюнула, толькі сказала: „знаеш што, чалавек добры, мы не старцы. Муку каўшамі ня зьбіраем, еж сам, каб цябе чэрві ды шашлі зьелі“.

— Нічога, мы за яго возьмемся. Хлеб у яго ёсьць. Гэта ня сакрэт. Ня можа гэтага быць, каб у яго якіх-небудзь пудоў сто а то і паўтараста не знайшлося лішкаў.

— Талы, таварышы, пачакаем яшчэ дзень-два. Паглядзім, якія вынікі комісіі, а потым возьмемся за некаторых, ды так возьмемся, што аж чарцям моташна стане,—сказаў Рэдкадуб, а сам сабе думаў: у такіх справах гарачыцца шкодна. „Сем раз адмерай—раз адрэж“.

— Правільна! Чаго там з імі няньчыцца,—хваляваўся Кастэнка. Каму, каму, а старшыні комнезаму добра залілі за шкуру сала ўсе гэтыя Гаварухі, Гуці ды Сьцяпаненкі. Ясна, што ня мог ён спакойна думаць пра іх.

Рэдкадуб вышаў з сельсавету і, разьвітаўшыся з Карасём і Кастэнкам, пашоў удоўж вуліцы, перабіраючы ў думках усе спосабы, якія можна было-б ужыць у сваёй рабоце.

Агітацыя? Ні да чаго. Хіба мала агітавалі сялян яго папярэднікі, ды і ён сам на кожным кроку тлумачыў сутнасьць і значэньне хлебнарыхтовак. Пастановы? Іх было болей, як трэба, але яны і пасталіся добрымі дакумантамі, якія ў той-жа час не дадавалі ніводнага кілёграма збожжа.

— Націску на кулака з боку ўсёй незаможніцкай і серадняцкай грамадзкасьці, гэтага якраз у Шавялёўцы дагэтуль ня было. Раскачаць трэба народ. Але як цяжка супроцьпаставіць, напрыклад, бедняка Марчэнку яго суседу жываглоту Сьцяпаненку... Штогод Марчэнка пазычае ў Сьцяпаненкі пуд-два да ўраджаю, а разумны і хітры Сьцяпаненка ў такіх выпадках, пазыхаўчы і чухаючыся з паўгалзіны, памнеца, патрэнца, а потым пазычыць—На ўжо. Так таму і быць! Дзе-ж вам бедным пазычыць, калі ваша гасударства пра вас не клапаціцца.

Гэта нічога, што той няшчасны пуд на цэлы год ставіць Марчэнку ў моцную эканамічную залежнасьць ад суседзяў, і адна думка пра тое, што Сьцяпаненка можа напамніць што-хвіліну пра доўг, моцна скоўвае вусны Марчэнкавы.

А хіба адзін Марчэнка? Багата іх насяле, якія можа і бачаць ворага, адчуваюць яго ўласным гарбом, але сказаць ня могуць.

Яшчэ адзін рашучы мэтад меў у запасе Рэдкадуб. Гэта арышт злосных захоўшчыкаў хлеба, вопісь і продаж з таргоў іхняй маёмасьці—словам усё тое, што мае назву надзвычайных захадаў. Гэты мэтад Рэдкадуб вырашыў ужыць толькі ў крайнім выпадку, калі ўсе папярэднія не дадуць больш менш значных вынікаў.

Думаючы так, Рэдкадуб ішоў вуліцаю бяз пэўнай мэты, час ад часу ўзьнімаючы вочы і ў дзесятага і трыццатага заўважаў на сабе або ненавісныя або абыякія, толькі зрэдку прыязныя, погляды сустрэчных шавялёўцаў.

Неяк неспадзявана ў думцы параўняў сябе з салдатам на фронце—толькі фронт гэты куды больш заблытаны і складаны ад баявых франтоў грамадзянскай вайны.

Успомнілася: чатыры гады лётаў на вараным камандваў эскадронам, а потым і полк вадзіў у шалёныя налёты, і ніколі ня дрыжэла яго рука, ня зрываўся голас, калі крычаў словы

каманды, не заядала праклятая туга. Было тады ўсё проста і ясна: чырвоныя, белыя. Белых трэба знішчыць. Ён чырвоны, а адсюль усе яго абавязкі і правы. Тады шукаць ворага не даводзілася. Стаялі адзін супроць аднаго два лягеры, якія жылі адзіным пякучым жаданьнем:

— „Знішчыць супраціўніка!“

І цьвёрда ведаў тады Рэдкадуб, што лёс яго і мільёнаў такіх, як ён, залежыць ад вырашэньня простага пытання:

— Хто каго?

А вось цяпер, сягоньня, хіба не стаіць гэта пытаньне? Прыгадаў першую сустрэчу з старшынёй комнезаму Кастэнкам. „У нас тут барацьба“, казаў той і бясспрэчна, меў рацыю. Сапраўды, хіба ў Шавялёўцы ня вісіць у паветры гэтае „Хто каго?“ Хіба Карась, Кастэнка, таварыства супольнай апрацоўкі зямлі, незаможнікі, некалькі комсамольцаў, з Колькам-трактарыстам на чале, ня ёсьць фронт, што ідзе ў наступ Гаварух, Гуцяў, Сьцяпаненкаў?

Але як часам цяжка бывае знайсці ворага ў гэтым моры двароў, дворыкаў, хат і хацінак... Як часта бывае, што ў адной асобе цесна пераблыталіся і сяброўскія і варажыя парываньні і дзеі. Узяць хоць-бы Сьцёпку Гаваруху: комсамолец, пісьменны, актыўны, працуе ў сельбудзе і ў той-жа час б'е ў твар дзяўчыну, носіць аўстрыйскія штых, ня хоча падпарадкавацца пастанове бюро ячэйкі, спакойна ўжываецца з бацькам, заядлым жываглотам.

— Тут з пляча не рубанеш,—успомніў кавалерыйскія наскокі Рэдкадуб і, пачуўшы стук сякеры аб дрэва, глянуў управа. Ага, Васька Плотнік рэмонтуе школьны ганак. Яшчэ ўчора дагаварыў яго Карась на гэту работу, і хлопец цяпер, закасаўшы вышэй локцяў рукавы і шырока расставіўшы ногі, часаў кароткую тоўстую аполку. Лязо сякеры бліснула на сонцы, ад кожнага ўдару дравіна, як жывая, крактала, і пакарожаньня белыя трэскі падалі пад кароткія і дзябёлыя, крыху выгнутыя, Васькавы ногі.

— Добры коньнік быў-бы з яго,—падумаў Рэдкадуб, заўважыўшы крывізму плотнікавых ног, і пашоў да яго. Хацелася з кім-небудзь адвесці душу, пагаварыць, па-таварыску, параіцца. Заўсёднае напружаньне давала сябе адчуваць і вымагала пэўнай разрадкі.

— Майструеш, Вася? Здароў, таварышок.

— Але-ж. Драстуйце і вам.

Васька выпраставаўся, выцер рукавом спацелы твар, кінуў на кучу трэсак сякеру і, весела глянуўшы на Рэдкадуба, сказаў:

— Закурыць бы, а то аж вушы папухлі ня курыўшы.

— Давай, пакурым, каб дома ня журыліся!

Паселі на аполках, ад якіх гостра пахла смалою і сасноваю жывіцаю, і закурылі, пускаючы ў празрыстае паветра блакітныя дымавыя струмкі. Перад тым, як растаць, струмкі гэтыя пера-

пляталіся, расплываліся ў даўгія завітушкі, і мімаволі вочы курцоў сачылі за іхным павольным уміраньнем.

— Ды тут работы надоўга,—сказаў Рэдкадуб, аглядаючы напоўразвалены трухлявы школьны ганак.

— Дзён за тры зраблю. Мне абы матэрыял увесь, быў.

Рэдкадуб адчуваў, што не з таго пачаў ён гутарку з плотнікам. Недзе ў глыбіні нарасталала цёплае пачуцьцё да гэтага працавітага комсамольца, што днямі ходзіць з пілкаю і сякераю па хатах, зарабляючы на пражыцьцё сабе і ўдаве матцы, а толькі сонца зойдзе—граньнем сваім весяліць моладзь. Гэта-ж ён, ціхі і лагодны Васька, кожны вечар, найграўшыся да нельга, адвядзіў ад гурту Аленку і з маленьнем гаварыў заўсёды адно і тое-ж.

Рэдкадубу здавалася, што Аленка ня любіць Ваську, але чамусьці была ўпэўненасьць, што рана ці позна, а ўпарты плотнік сваё возьме. Сэрца Рэдкадуба напоўнілася таварыскаю прыязню да хлопца. І хацелася сказаць па адрасу бялявага гарманіста штосьці прыемнае, падбадзёрваючае.

— Ты ж глядзі, прыходзь увечары да сельбуду. А то ведаеш, безь цябе неяк сумна бывае,—сур'ёзна сказаў Рэдкадуб.

— Ня сьмейцеся, таварыш,—саромліва хіснуўшы галавою, усміхнуўся Васька,—народу хопіць.

— Шчыра кажу, не сьмяюся. Ты, здаецца, выступаў раней на сьцэне?

— Спрабаваў бывала,—абыякава махнуў рукою Васька.—Ды якія ўжо з нас артысты. Так сабе, абы за суфлёрам паўтараць умеў.

— Нічога. Прыходзь пасьлязаўтра ў сельбуд, зробім рэпэтыцыю. П'есу ўжо выбралі.

— Якую?—жвава пацікавіўся плотнік, а дапытлівы чакальны погляд яго сьведчыў, што хлопцу далёка не абыякава назва п'есы і становішча тэатральных спраў у Шавялёўцы. Толькі трохі сароміцца гарадзкога чалавека, а то-б ён раскажаў шмат чаго ў гэтай галіне.

— „Барацьба“—Стэпавога. Кароценькая сучасная п'еса. Думаю, што пройдзе ў нас.

— І страляніна, бабыць, там ёсьць? і Інтэрнацыянал у канцы сьпяваюць? Праўда?

— Адкуль у цябе такое перакананьне?

— Я ж летась усе п'есы ў Гаўрушкі перачытваў. Ведаю добра. Як толькі новая п'еса—то ўжо абавязкова страляніна і ў канцы „Інтэрнацыянал“. Дужа цікава атрымоўваецца.

— Напалову ты, Вася, угадаў. Страляніны ў п'есе колькі заўгодна. Цэлы фронт на сьцэне давядзецца адкрываць, што-ж да „Інтэрнацыяналу“, то яго ў канцы, уяві сабе, ня будуць сьпяваць.

— Шкада,—з жалем праказаў Васька.—А мы давайце так зробім, каб усё-такі засьпяваць. Яно неяк гэтак да рэчы атрымоўваецца, а часам аж мурашкі па сьпіне бегаюць. Так і хочацца

выкрыкнуць нейкае такое моцнае і правільнае слова, каб усе яго падхапілі. Яй-бо, праўда!

— Паглядзім на рэцэтыцы, як яно там. Можа і засьпявем. Васька Плотнік быў прыемна ўзрушаны такою ўвагаю да яго ад прадстаўніка цэнтру—

— Просты чалавек. Каб нам такога ў Шавялёўку—у тры шчоты-б зьбілі пыху Гаварухам,—думаў ён, а ў голас дадаў:

— Добра вы такі ўкруцілі Сьцёпку. Пасьля высідкі ваўком на ўсіх глядзіць. Учора вышаў на вуліцу, пагражаў Пашцы: злаўлю, кажа, кішкі выпушчу. І сьпяваць не сьпяваў. Не палучаецца ў яго. Ня слухаюць яго. Пакруціўся, пакруціўся і падаўся некуды.

— Эх, Вася, ня ў тым справа. Правучыць хоць каго можна, а вось хлеба трэба, шмат хлеба, а яго не вязуць. Каб, сказаць, ня было, дык не-ж, хлеб ёсьць, хоць і далёка захаваны, але ёсьць. У кулакоў асабліва. Га? Як ты думаеш?

— Вядома, у іх. Я ўжо, ня бойсь, не схаваю, бо есьці трэба. Што заробіш, тое і маё... Яй-бо праўда. Яно, канешне, ёсьць у нас такія, што гарох і фасолю на людзкіх вачох ядуць, а ў зямлі сотні пудоў гніюць. Вось такіх каб патрэсьці.

— Адкуль мне ведаць, Вася, дзе ён той хлеб захаваны. У кожны двор ня пойдзеш трэсьці. Гэта браток, справа сьлізкая. Бяз гэтага трэба. Толькі ў крайнім выпадку.

— Я, канешна, разумею, што да чаго,—пасьпешна згадзіўся Васька. Потым прамаўчаў з хвіліну, пільна паглядзеў на бліскучае лязо сякеры і, падняўшы галаву, спытаў:

— А Гаваруха колькі вывез? Мне цікава.

— Дзьвесьце пудоў.

— Толькі дзьвесьце?—здзіўлена перапытаў Васька. Рэдкадуб настарожыўся.

— Толькі. А хіба ў яго болей ёсьць?

— Да я так сабе, ня ведаю. Я чамусьці думаў, што ён болей вывезе,—ухіляючыся ад простага адказу, мармытаў Васька і раптам пачаў уважна сачыць за „сонечкам“, што выпаўзала, мабыць, з шчыліны аполкі і ішло цяпер з адной стружкі на другую.

Але ад пільнага погляду Рэдкадуба не магла схавацца тая неспадзяваная някавасьць і не ўласьцівая Ваську няшчырасць у голасе, калі ён адказваў на апошняе пытаньне Рэдкадуба.

А плотнік хістаўся. Неяк паўтара месяцы назад Сьцёпка запрашаў яго да сябе і стары Гаваруха запрапанаваў зрабіць некалькі сасновых засекаў. За цану скупы Гаваруха амаль зусім ня сьпіраўся, але ставіў умову, каб Васька нікому не гаварыў пра сваю работу.

— А то ведаеш, сыну, якія цяпер людзі?—роблена ласкавым і напаяобразлівым голасам казаў тады Мікіта Архіпавіч.—Засечкі, скажуць, робіць, значыць, хлеба багата мае, а як на праўду, дык дзе там той, сыну, хлеб у нас узяўся? Абы самім хапіла дахарчавацца.

Цэлы тыдзень у зачыненай (каб ніхто ня бачыў) клуні майстраваў Васька Плотнік вялікія засекі Гаварухам. А павячэраўшы, ішлі з Сьцёпкам на вуліцу, і той рэгулярна штодня папераджаў:

— Ты-ж глядзі, не прагаварыся, карысьці табе ад гэтага ніякай, а ворагаў нажывеш.

— Яно мне, Сьцёпа, ні да чаго. Мая справа майстравая—зрабіў, атрымаў грошы і крышка. А там хоць вы золатам іх гэтыя засекі насыпайце,—ахвотна запэўняў таварыша Васіль.

Прыгадваў цяпер гэтыя словы Плотнік і адчуваў, што ня так яно вышла. Вось ён, як ня як, комсамалец, а Гаваруха на ўсю губу жываглот. Можа, сапраўды новыя сасновыя засекі поўны насыпаны хлебам, закапаны ў зямлю і, можа, гніюць бяз справы, а тут вось Рэдкадуб, Карась, Кастэнка, Стрэпет Колька, незаможнікі ўсе пра кожны пуд думуюць, адкуль яго ўзяць?

А з другога боку, і Сьцёпка-ж таварыш, комсамалец, і дужа прасіў маўчаць. Дзіўна яно неяк атрымоўваецца.

Рэдкадуб бачыў, што Васька змагаецца з нейкім настойлівым жаданьнем, і таму моўчкі сядзеў, зрэдку паглядаючы на задуманы твар хлопца, які апынуўся паміж двух агнёў.

Напружанае маўчаньне парушыў Рэдкадуб:

— На маю думку, Вася, у яго яшчэ ой-ой колькі хлеба засталася. Як ты думаеш? Га?

— У каго гэта?—страпянуўся хлапец.

— Ды ў Гаварухі... Мікіты Архіпавіча.

— Гм... хм... Ёк вам і сказаць... Я таксама думаю, што ёсьць, і ці шмат, хто яго ведае... Можа пудоў з трыста будзе,—уявіўшы шэсьць глыбокіх засекаў, неспадзявана для самога сябе выпаліў Васька. Раптам ён зразумеў, што прагаварыўся, але адначасна адчуў прыемную, радасную палёгку. Пад сьвядома вымаўленьня словы пра Гаварушын хлеб з адного маху разьбілі ранейшую псыхічную раздвоенасьць і затоенасьць Плотнікаву. Так трапны паварот ключа адмыкае кайданы, і яны з грукатам падаюць на зямлю. Вязень выпростаецца, пацягваецца, а на сэрцы яго радасная млявасьць. Васька Плотнікразумеў, што цяпер ён раскажа Рэдкадубу пра ўсё. Адступаць назад годзе.

Не, ён цяпер да канца будзе адкрытым. Ён жа комсамалец, а ня хто-небудзь. Не з Гаварухам-жа яму, урэшце, кашу варыць ды дзяцей храсьціць. Папрашу толькі Рэдкадуба, каб спачатку нікому не гаварыў, ад каго даведаўся, а ўрэшце, хай што заўгодна будзе,—зусім спакойна вырашыў Васька. Годзе ўжо Сьцёпкі таго баяцца. Знайшліся і на яго людзі—амаль з пабожнай гордасьцю паглядзеў ён на ўпаўнаважанага.

І Васька дакладна раскажаў пра засекі. З яго слоў ня можна было рабіць вывадаў пра колькасьць хлеба ў Гаварухі. Але засечкі, майстраваныя ў сакрэце ад людзей, бясспрэчна, мелі сваё пэўнае прызначэньне. Калі-ж Рэдкадуб моцна і ўдзячна

паціснуў руку Васілёву і, пачаставаўшы яго цыгаркаю, пайшоў дадому, той з палёгкаю, штосьці напяваючы, ізноў узяўся за работу, шырока размахваючы сякераю і глыбока заганяючы яе ў мяккае цела сасновага аполку.

— Сягоньня-ж увечары выклічу Гаваруху. Цікава, што запя стары сабака, калі сказаць намёкам яму пра засеку. А ўрэше, лепей будзе да часу памаўчаць. Момант зручны па ўсіх разам ударыцы!—думаў Рэдкадуб, падыходзячы да Байковага панадворку.

— Сымон Міхалавіч, вам ліст нейкі хлопчык прынёс, сустрэла яго ля форткі Аленка.

— Ад каго?

— А я ведаю хіба? прачытайце. Не пасьпела распытаць нават, чый ён... Усунуў у руку і дропнуў колькі духу. Мабыць з Заўгараднёўкі, бо туды паджгаў.

Рэдкадуб здзіўлена перабіраў у руце шэры, моцны самаробны конверт і трэці раз чытаў, досыць такі арыгінальны адрас:

*Поўнамочнаму хлебазаготов-
щыку в собственныя руки*

Аленка стаяла тут-жа, локцем абапёршыся на вароты, ня спускаючы вачэй з Рэдкадубавых рук. Яна сачыла, якое ўражаньне зробіць на яго ліст.

— Можа гэта Пашка або Адарка Гуцяўская,—трывожна думала дзяўчына.—Нешта яны абедзьве вачэй ня зводзілі з яго тады ў сельбудзе, калі выбіралі п'есу.

Звычайна, Аленка была далёка ад рэўнасьці, але жаночае самалюбства было глыбока закранута.—Ну, калі сапраўды... Такія верныя таварышкі, а ад яе хаваюцца, мабыць, баяцца, каб не адбіла,—ужо бяз крыўды на дзяўчат падумала Аленка, набліжаючыся да Рэдкадуба, што сядзеў на дубках і паглыбіўся ў ліст. Яна добра ведала сабе цану і пакуль не баялася конкурэнцыі ў Шавялёўцы.

— Што там пішуць? Глядзі, ці не начаваць запрашаюць?—пацікавілася дзяўчына, сядваючы каля Рэдкадуба.

— Ты-ж пісьменная: прачытай. Гэта не сакрэт, як кажа Карась. А начоўкаю тут здаецца, ня пахне.

Аленка разгарнула жаўтаваты ад старасьці кавалак паперы і павольна ўголос пачала чытаць нязграбна падраблёныя паддрукаваныя літары.

Прыказваем табе, нямедляна ўехаць з Шавялёўкі, бо ўсе роўна заб'ем.

Атрад чорнага ворана.

— Значыць і на вас не забыліся,—прамовіла Аленка, вяртаючы паперку Рэдкадубу.—Глядзі, ці не атрад... Колькі ў нас кватэравала хлебанарыхтоўшчыкаў—амаль усе атрымлівалі гэтакія запіскі. Уночы нехта ў вароты ўтыкаў. Аж дзіўна яй-права...

— Проста, глупства,—з спакойнаю ўсьмешкаю прамовіў Рэдкадуб, хаваючы ў кішэню пагрозную ноту ад наркамзасправа невядомага „атраду“.

— Вакно на нач вы ўсё-ж такі зачынялі-б,—глыбока і сур'ёзна паглядзела на яго дзяўчына.

— На што, Оля?—з ледзьве ўлоўнаю тугою вырвалася ў Рэдкадуба.

— З садка так добра пахне. Трэба надыхацца, пакуль у вёсцы.

РАЗЬДЗЕЛ IX

— Добрае здароўечка, таварыш поўнаважны, пачулася з парогу сельсавету.—А мы вас з самага ранку шукаем!

Рэдкадуб перад гэтым званіў у райпартком, даваў весткі пра ход работы, адтуль яму незадолена адказваў сакратар:

— Слаба, слаба, таварыш Рэдкадуб, націскайце... Акружком сьлязам ня верыць...

Гэтыя словы і дасюль гулі ў вушах, і Рэдкадуб падняў галаву ад стала.

— Ага, нарэшце. Добры дзень,—холадна кінуў ён.

На парозе стаяла Ачарацянская комісія. Сьпераду, трымаючы шапку на жываце, з нагі на нагу пераступаў Хрыстыч і ўстрыжана з-пад густых з сівізнаю брывей паглядаў на Рэдкадуба. А той прыгадаў ганебнае дызэртэрства гэтага дзеда з агульнага сходу Ачарацянскай грамады ў часе выбараў у комісію.

Ледзьве стрымаў усьмешку.

Сядайце, грамадзяне... Чаго-ж стаіце?

— Ды мы й пастаім, можа большыя вырасьцем,—сьціпла, па старой звычцы, уставіў другі член комісіі, тоўсты непаваротны дзядзька, сярэдніх гадоў, з доўгімі вусамі ўніз, прозьвішчам Аўдзеенка. Трэці, найбяднейшы з іх апрануты і вышэйшы ростам, моўчкі падышоў да стала.

— Як сядаць, то і сядаць.

Герман адчуваў сябе куды вальней за двух сваіх аднавяскоўнаў. Калі разварушыліся, Хрыстыч засунуў руку сабе за пазуху і нешта доўга там шнырыў. Здавалася, што пальцы яго заблыталіся ў густых чорных валасох грудзей, і ён ніяк іх адтуль ня выблытае. Рэдкадуб цярпліва паглядаў на зьбялелыя і нават роблена пакутніцкія твары членаў комісіі:

— Мабыць, нічога не зрабілі... Сядзяць усе, нібы вады набраўшы ў рот.

Нарэшце Хрыстыч выцяг з-за пазухі зашмальцаваны складзены ўчэцьвера няроўна рэзьлінаваны алоўкам аркуш паперы і нясьмела аднымі пальцамі падсунуў яго Рэдкадубу... Іншыя два сачылі за рухамі аркушыка, быццам у ім захавана была страшэннай сілы выбуховая рэч...

— Ну, што там у вас?

Рэдкадуб разгарнуў паперу і паклаў яе перад сабою:

— Так, сьпіс усіх ачарацянцаў... У-м-гу... Сабралі, значыць, толькі восемдзсят пудоў?—рэзка спытаў ён Хрыстыча...

Хвілінка цяжкай, злавеснай маўчанкі.

— Прашу,—зусім спакойна праказаў Рэдкадуб, адсоўваючы паперу Хрыстычу.—Бярыце сабе, хавайце за пазуху,—катэгорычным гэстам сьцьвердзіў ён, паднімаючыся з-за стала і дастаючы тэлефонную трубку.

Комісія нэрвова затупала каля стала.

— Таварыш... Мы ўсе сілы канешне прылажылі... Да кожнага зьвярталіся.. Хочаце верце, хочаце не,—нейкім плаксівым тонам пачаў выблытвацца Хрыстыч.

— Ня ў сілах мы, шчырае слова кажу,—перабіў яго Аўдзеенка.—Народ несьвядомы... Кажуць—няма... Што-ж яго, за гарляк возьмеш, ці што?

Загаварыў Герман:

— Таму няма хлеба. Яму заказваеш, што трэба, а ён табе: ідзі, кажа, к такой мацеры, прабачце за слова, ідзі ад майго двара, пакуль па затылку ня даў.

— Гэта адно, а то такі й на самым дзеле хлеба няма,—цягнуў сваё Аўдзеенка.

— Гэтак, хоць нас забірайце, куды хочаце вязіце, а больш зьбіраць ня наіца сіла!

Голас у Хрыстыча рабіўся ўсё плаксівейшы, няшчыры, абразна было Рэдкадубу слухаць яго.

— Годзе,—рэзка сказаў тады ўпаўнаважаны і рашуча зазваніў.

З разяўленымі ад неспадзяванкі іртамі глядзела комісія на тэлефоны апарат, зьбянтэжана клыпаючы вачыма.

— Райвыканком... Будзьце ласкавы... Так, так... Старшыню райвыку!

— Старшыня? Гаворыць упаўнаважаны па Шавялеўскаму сельсавету. Так... так... Рэдкадуб. Ну вось, справа простая: прашу дазволу на сьпешны арышт Ачарацянскай комісіі за бязьдзейнасьць і злоснае невыкананьне пастановы агульнага сходу грамады. Не супярэчыш? Ну, ясна-ж. Добра! Бывай!

Рэдкадуб павесіў трубку, камусьці доўга даваў „адбой“ і ўрэшце спакойна сеў за стол.

— Чулі?—зьярнуўся ён да комісіі.—Давядзецца пасадзіць вас у халодную, а заўтра пойдзеце ў раён. Зразумела?

— А жніво-ж як? — дурнавата ўсьміхнуўся Аўдзеенка.— З нядзелі касіць можна...

— Таварыш, што вы з намі робіце! Хіба-ж мы вінаваты? Мы-б рады... Хіба можна гэтак з старымі людзьмі,—хліпаў Хрыстыч.

Нават вочы ў яго сталі вільготнымі, вось-вось заплача.

— За народ, выходзіць, пакутаем,—трагічна сказаў Герман і паднёс на ўзровень вачэй брудны шаршавы палец.

— Віць мы-ж тут ня прычым, прабачце за выражэнне, таварыш... Мы-ж комісія... Людзі цёмныя..

— Вас папярэджалі, што комісія адказвае за выкананьне пляну.. Няма чаго з сябе казанскіх сірот удаваць!—з запалам адказаў Рэдкадуб.

— Будзьце любезны, хоць самі хадзеце з намі, пабачыце, што ніхто ня хоча вывозіць, а мы за ўсіх пакутуй... Хіба гэта па закону?—ужо зусім прыдушаным і надрывістым голасам веў сваё Хрыстыч. Цяпер на земляным тавары яго, расплываючыся па маршчывках, пацяклі буйныя сьлёзы.

Гэта сцэна злавала Рэдкадуба. Такога адкрытага двудушша і хітрасьці, такіх прымітыўных захадаў самаабароны ён не чакаў нават ад Хрыстыча.

— А дайце сюды сьпіс, колькі вы самі вывезьлі?

— Дзесяць пудоў, таварыш, як адзін фунт! Апошняя пазьмятаў, ад роту адарваў і вывез на васударства... Бо трэба... Хіба я разьве не панімаю?..

Хрыстыч быў самы багаты ў Ачарацяны, меў вятрак на два камяні, чацьвёра коняй, пасеку. Рэдкадуб знаў, што і хлеба ў яго нямала. Нават, акрамя тых паўтараста пудоў, якія Хрыстыч адвез на схованку ў Сьнежкава—у яго яшчэ колькі цэнтнэраў захавана недзе. Пра гэта ў абодвых сёлах хадзілі чуткі.

— Дык вось што, дзядзька. Я ўжо ня буду ўспамінаць вам таго, што вы хаваеце хлеб па чужых сёлах. За гэта за адно вас трэба было-б пасадзіць месяцаў на тры. А цяпер слухайце сюды, таварышы комісія. Заўтра ў нас канчаецца апошняя пяцідзёнка. Каб дзевяцьсот пудоў было вывезена. З каго вы іх возьмеце—вам відней. Што да вас,—востра глянуў ён на Хрыстыча, які паволі выціраў рукавом мокры ад сьлёз, валасаты твар,—то справа ўжо даўно вырашана: або дзэвесьце пудоў, або на адзін год на высідку. Больш не дадам ні слова. Можце ісьці!

Хрыстыч маўчаў, сядзеў каменна-нярухомы, і здавалася, што словы Рэдкадубавы адскокваюць ад яго і цяжка падаюць пад стол. Хвіліну чуваць было толькі напружанае дыханьне. Рэдкадуб закурыў.

Тады загаварыў Аўдзеенка:

— Вось хадземце з намі, таварыш. Самі пабачыце, што яно за людзі... Цяпер як раз яны каля сажалкі... Пагаварыце яшчэ вы з імі ці што.

Гэту думку энэргічна падтрымаў Герман:

— Пажалуста, таварыш, не адкажыце! Вас яны можа і паслухаюць. Вы чужы чалавек.. Уродзе ад уласьці, а нас—і вухам не вядуць. Кляты народ пайшоў. На ўрэднасьць усё робіць.

Адзін момант Рэдкадуб вагаўся:

— Ісьці ці не?

Потым вырашыў, што адмаўляцца ні ў якім разе ня можна. А то, чаго добрага, комісія падумае, што ён ня ўпэўнены ў сваіх сілах.

— Хадземце!—рашуча сказаў ён, паднімаючыся з-за стала.

— Вось добра!—узрадаваўся Герман,—з вамі і нас лепей слухаць будуць. А то жыцьця няма..

— Для нашага народу палка яшчэ трэба,—пачаў філёзофстваваць Аўдзеенка.—А бяз палкі нічога путнага ня выйдзе. Кожны сам па сабе жыве.

Хрыстыч маўчаў.

Герман ўважліва глядзеў на дзябёлую кароткую патыліцу Рэдкадуба і думаў пра ўпартасьць ўпаўнаважанага і пра лісіны характар Хрыстыча.

— Мабыць, не дапамогуць старому сьлёзы. Каго іншага, а гэтага не абдурыць, ня гэтакі,—вырашыў ён, нацягваючы шапку.

Калі сыходзілі з Ачарацянскай гары, бачыў Рэдкадуб, унізе ў коле, якое стварылі высокія дуплістыя вербы, мітусіліся людзі. Там жа бязладна туды і сюды павольна перасоўваліся нагружаныя сьвежаю волкаю зямлёю і пустыя вазы.

На сонцы выблісквалі гнуткія папярочныя пілкі, яны верашчэлі ўедліва і гістэрычна, а па схілу вялікімі, цяжкімі трамбоўкамі спацелыя дзядзькі, хэкаючы за кожным удэрам, утрамбоўвалі глейкі чарназём. Яго вазамі падвозілі і перакульвалі на кучу грабары. Трохі вобак рытмічна і гулка выгопвалі драўляныя доўбні, глыбока ўганяючы ў зямлю востра зачосанае дручча.

Тыдзень ня быў тут Рэдкадуб, і цяпер яго здзівіла карціна гарачай калектыўнай працы. Гэта тым было прыемна, што ўжо пяць год Ачарацянка зьбіралася выкапаць сажалкі і справа магнавалася толькі таму, што ня было ста рублёў на матэрыялы для мастка. Сойдуцца бывала, галасуюць, лаюцца, часам і да бойкі даходзіць... Нарэшце, пагодзяцца выйсьці ўсім на работу, з кожнага двара па аднаму работніку і адной каніне. Умаўляюцца, галасуюць. А на другі дзень, глядзі, з пяцідзсяці двароў выйдзе толькі сем-восем чалавек, ды і ў тых або рыдлёўка паламалася, або конь захварэў, або калёсы ненадзейныя. А галоўнае—гэта грошы. Расчараваўшыся ў тым, што патрэбныя сто рублёў можна па раскладцы сабраць з грамады—ачарацянцы яшчэ з зімы пачалі клапацца у райвыканкоме, каб дастаць там патрэбную ім падтрымку. У райвыку, звычайна, ідэю сажалкі падтрымалі, грошы абяцалі, але даваць іх, як відаць, ня мелі вялікага жаданья.

Ачарацянцы прасілі папярэдняга ўпаўнаважнага па хлеба-варыхтоўцы, каб замовіў за іх у райвыку—той абяцаў, але закруціўся ў рабоце і грошай ачарацянцам не дастаў. Тады і ачарацянцы вырашылі стаць у позу:

— Як, маўляў, хлеба ад нас вымагаць, то давай, а калі нам няшчасным сто рублёў трэба—то няма...

Доўга крычалі, галасавалі, абурана выкрыквалі розныя абразы па адрасу прадстаўніка акругі і ўрэшце моўчкі і адзінадушна пагадзіліся, што хлеба вывозіць ня будуць.

Калі-ж на тым тыдні Рэдкадуб абяцаў ім дапамагчы—большасьць алразу паверыла, і зноў усе старанна ўзяліся за работу. Добра разумелі, што бяз сажалкі далей жыць—квіта. Стаіць немагчымая сьпёка, з стэпу прылятаюць сухавеі, і не давядзі ліхая часіна пажару—ніводная хата ня выратуецца. Цабэркамі ды са студняў не патушыш.

Цяміў гэта і Рэдкадуб, калі з комісіяй спускаўся ў яр, набліжаючыся да шумлівага натоўпу, і цяпер толькі зразумеў, якую памылку зрабіў ён, не пагаварыўшы ў раёне пра дапамогу ачарацянцам.

Заўважыўшы яго, некаторыя кінулі работу, карыстаючыся выпадкам адпачыць, а некаторыя, з-пад ілба зірнуўшы на ўпаўнаважнага, раптам з нейкаю ўпартасьцю, настойлівасьцю і нават запалам пачыналі капаць, піліць, біць доўбнямі. Гэтым яны нібы гаварылі Рэдкадубу і комісіі:

— І чаго-б я гэта хадзіў тут, лазіў, замінаў... Бачыце, працуем, і няма часу тарабары з вамі правіць...

А па натоўпу ўжо прашаласьцела стрыманая гугня, якая з набліжэньнем Рэдкадуба ўзрастала, шырылася, пагражаючы выліцца ў бурны шум галас. Ужо да слыху даяталі вострыя і калючыя, то ўедліва кплівыя, то глузліваласкавыя рэплікі. Кожная з іх, як пугай, бяз жалю біла Рэдкадуба ў твар, але ён толькі мацней сьціснуў шчэляпы і крыху пачырванеў ад глыбокага ўнутранага напружаньня. Намагаўся прыветна ўсьміхнуцца і ў той жа момант адчуў, што ўсьмешка яго падобна да ўсьмешкі засуджанага на пакараньне сьмерцю.

— Сапраўды, што тут сьмешнага,—вырашыў Рэдкадуб, і ўраз аблічча стала цьвёрдае, вугластае і бронзава-цёмнае. Глядзеў проста ў вочы сустрэчных твараў, а вушы напружана лавілі:

— Тпру, старая.. Хіба ня бачыш—начальства ідзе?

— Тодар, настаўляй кішэню!

— Упаўнаважаны грошы прынёс. Аж дзьвесцьце рублёў заместа сотні.

— Дулю з макам, мабыць, а ня грошы.

— Пад саменькі нос...

— Сур'ёзны сягонья, як турэцкі бог... Аж страшна. Стой, буланая.

— А ты бачыў турэцкага бога, дурань?

— Ня бачыў, але кажуць.

— Глядзі, глядзі, авунь і комісія топае.

— Схавалася за яго сьпіну.. Ко-мі-сі-я!.. Хе-хе-хе!

Цяпер гаварылі, сьмяяліся ўсе. Кожны ўважаў за свой сьвяты абавязак сказаць што небудзь вострае, абразьлівае, або хоць зарагатаць галасьней звычайнага.

Вядома-ж: чорт ладу ня пытае, абы шум быў.

А шуму сапраўды было болей, чым самому чорту трэба.

Рэдкадуб зразумеў, што казаць ім прамову, супакойваць іх у гэту хвіліну значыць яшчэ больш распальваць іх, падліваць масла ў агонь. Стаяў моўчкі і задумліва, з надзвычайнай увагай стругаў кішэнным ножыкам доўгую лазіну. Яго спакойны выраз твару і вольная поза нібы гаварылі:

— Пакрычэце яшчэ трохі, пагаварыце, а мы тымчасам паслухаем, пачакаем... Сьпяшацца нам няма куды.

Рэдкадуб не памылўся. Яшчэ доўга ў паветры плавала злосьць, насьмешка, а ўпаўнаважанага і комісію акутаў праглядны туман нянавісьці, і здавалася, што ім ніколі ня выблытацца з гэтага туману:

І раптам ў даліне ўзгарэўся і ўзьняўся аж пад вербы нястрымны, разложысты рогат. Кожны, хто паварочваўся і раскумекваў, у чым справа, зараз-жа забываўся на Рэдкадуба і далучаў свой сьмех да гуртавога.

У чым рэч? Што здарылася?

Рэдкадуб падняўся на наскі, каб угледзець прычыну такой незразумелай вясёласьці. Стаяў ён на бугры пад старою разлогаю вярбою, і яму відаць было невялічкае кола, з жывой людзкой сьцяны, а ў коле, страсаючы з барады зямлю і выціраючы рукавом твар, бянтэжыўся прыстараваты селянін. Ён меў выгляд чалавека, якога толькі што адкапалі з зямлі.

Напраўду было так: кінуўшы некалькі гострых слоў па адрасу ўпаўнаважанага, адзін з сялян сеў пад схілам і пачаў круціць „сабачую лапку“. На сьвежым насіпе стаяла поўная катамашка глейкай зямлі. Каня шалёна біла муха. Доўга і марна жывёліна махала галавою і шлёгала па рэбрах хвастом, а калі вялікі авадзень даў джала ёй проста пад живот, яна ня ўстаяла з гарачкі ірванула ўбок, прырэдняе кола падвярнулася пад каталажку, і каталашка пайшла прыэвертам пад схіл, засыпаўшы халоднаю волкаю зямлёю селяніна, які ўжо зьбіраўся прыкурыць сваю „сабачую лапку“.

Гэта зрабілася неспадзяванай разрадкай найвысшага напружаньня дзядзькоў. Брудны твар селяніна, які, сплёўваючы і клянучы каня, выграбаўся з пад зямлі, быў спалоханы і сьмешны. Лаяўся ён па-мастацку і ад шчырага сэрца, і гэта хутка зрабіла яго цэнтрам увагі натоўпу, а бяду, што с ім здарылася, — нявычайнаю крыніцаю сьмеху і кнінці.

Гэты інцыдэнт удала і сваячасова скарыстаў Рэдкадуб. Ён і сам далучыўся дз разьятранага сьмехам гурту, уставіў некалькі

дасьціпных заўваг, ад якіх рогат выбухнуў з новаю сілай і калі адчуў, што некаторыя ўжо цьвярозыя твары робяцца больш сур'ёзнымі—шпарка ўскочыў на насып, набраў поўныя грудзі паветра і кінуў голасам даўкім і моцна-пераконлівым:

— Та-ва-ры шы!

Адразу ўсе зірнулі на яго, і не пасьпеў ніхто разявіць роту або нават падумаць пра гэта, як Рэдкадуб ужо гаварыў голасна цьвёрда і павольна, кожнае слова ўзмацняючы гэстам, які нагадваў рух рукі, калі ўбіваюць цьвікі ў цьвёрдае дрэва.

— Таварышы ачарацыяны! Я вас слухаў доўга і ні слова не казаў супроць. Цяпер прашу выслухайце мяне. Я прышоў паведаміць, што комісія ваша сягоньня-ж будзе арыштавана і адаслана ў раён. Да гэтага даводзіце вы самі, што заместа дзевяцісот пудоў вывезьлі толькі восемдзсят сем. Гэта нячуваная рэч! Заўтра апошні дзень устаноўленага тэрміну. Калі пляну ня выканаеце—сьледам за комісіяй сядзе яшчэ хто-небудзь. Зразумела? Я сказаў усё. А цяпер можаце даваць запытаньні,—скончыў Рэдкадуб.—Толькі ня ўсе разам, бо ня буду адказваць.

Рэдкадуб бачыў перад сабою шмат такіх нахмураных і нават суровых поглядаў, што цяжка было ўявіць, як гэты самы натоўп хвіліну таму назад мог так весела і гулка сьмяяцца.

Усе маўчалі і толькі зрэдку скоса паглядвалі адзін на аднаго або ўсе разам на Рэдкадуба і комісію, якая ізноў заняла ўлюбёнае сваё месца за сьпіною ўпаўнаўжанага.

Нарэшце ў натоўпе хтосьці сьціху кралкам кашлянуў, і адзін лагодны такі, амаль з мальбою, голас запытаў:

— А сто манет, сто манет, сто манет як-жа, таварыш? Га?

— Ага, ага, скажэце... Абяцалі-ж! А мы-ж вось спадзяёмся.

— Абяцаць лёгка... Казаў пан, кажух дам...

Канешне, язык без касьцей...

Ня вуліца, пагаворыць дый стуліцца!

— Вядомая справа... Сказаць можна... Язык ня ўсохне.

Але на гэты раз агульнага голасу так такі і ня выйшла. Яшчэ некалькі асобных сэнтэнцый і меркаваньняў пачуў з натоўпу Рэдкадуб, і, калі ўжо ніхто ня меў што сказаць, ён зноў загаварыў:

— Таварышы! Ад сваіх слоў я не адмаўляюся. Сьмела працуйце. Праз тры дні буду ў райвыку—абавязкова дабуду вам сто рублёў. Па тэлефону я ўжо гаварыў... абяцаюць.

— Ну глядзі-ж! Абяцанак мы ўжо наслухаліся, абы грошы хутчэй.

— За мною таксама справа ня стане, абы хлеб вывезьлі. Плян каб сваячасова выканалі.

Адказам была магільная цішыня, але ў пераможана-спушчаных долу поглядах Рэдкадуб прачытаў частковую маўклівую згоду прысутных.

А разьвітваючыся з комісіяй, гаварыў:

— Калі заўтра ня выканаеце хоць палову пляну—вас такі давядзецца адаслаць у раён

— Ды ўжо пастараемся... Самі бачым, што тут ня жарты...— пахмура за ўсіх адказаў Хрыстыч.

А Аўдзеенка дадаў:

— Усе сілы аддамо. Абы каб добра было. Справа віць васу-дарственая.

Ён любіў гаварыць абстрактна і трагічна-высокім стылем. У салдатах калісь быў.

Ідучы дадому па-над высокімі шавялёўскімі жытамі, адчуваў Рэдкадуб прыемную ўтому і якісьці ціхі няўломны сум... Залацелі жытнія палі, і ледзьве прыкметны ветрык сьціху гойдаў іх. Як заўсёды, за ачарацянскім гаем зьнікаў чырвоны дыск сонца а паветра моцна напоена пахам валошкі, чобару, румянік і яшчэ нечага тонкага, пяшчотнага і казытлівага. У такія вечары каму не хацелася сьпяваць ціхай, сумнай песьні або гукнуць на ўсё поле штосьці смелае і надзвычайнае?..

Не, такія цудоўныя летнія вечары ў украінскіх сёлах, хай прабачыць мне нябожчык Мікола Васільлевіч Гогаль.

РАЗЬДЗЕЛ X

Дрэнна пачаўся дзень для Рэдкадуба... Уранку, калі сонца заглянула ў яго пакой і пяшчотна казытала заспаны твар, калі так хацелася перавярнуцца на другі бок і зноў хоць на хвіліну заплюшчыць вочы, ён пачуў дзіцячы голас. Плакаў Паўлік.

Рэдкадуб успомніў чамусьці сваё дзяцінства, і яму здалося, што так горка і распачліва ён плакаў толькі тады, калі губляў што-небудзь найдаражэйшае для сябе. Калісьці цішком ад бацькі і мацяры ён цэлае лета калоў дровы настаўніку. Атрымаўшы за гэта паўрубля, ён зраз ж зьдзейсьніў сваю даўнюю ўлюбёную мару—купіў за чацьвяртак кішэнны складны ножык. Ножык быў сапраўдны надзвычайны. На ўсёй вуліцы, ды што на вуліцы, на ўсёй ваколіцы ня было такога. Была рагавая калодачка, гладзенькая і блюскучая, як люстэрак, два нажы: адзін вялікі для хлеба, кавуноў і цьвёрдага дрэва,—другі маленькі, якім дужа зручна рабіць сікаўкі з балігалоўніку і сьвісткі з вярбы... Гэты нож, успомніў Рэдкадуб, узяняў яго аўторытэт сярод хлопцаў на нязьмерную вышыню. У яго таварышоў вочы гарэлі зайздасьцю, і рукі трэсьліся, як у ліхаманцы, калі Сымон урачыста выцягваў з кішэні ножык, павольна расчыняў яго і пачынаў перад захопленымі вачыма хлопцаў рэзаць лубец. Ну і рэзаў-жа чортаў ножык... Як агонь. Возьмеш гэта, прыставіш лязо наўкола на дубца—рр-азі!— і няма. Ды што там і казаць, ня ножык быў,—а гаспадарка.

І трэба-ж было неяк у нядзелю пайсьці на рэчку купацца... А там дзетвара з усяго сяла і баякаватая такая. Ubачылі ножык, населі, біць пачалі, па ўсім беразе выцягалі яго, у балота ўсяго вымазалі і, урэшце, такі адабралі нож. Што-ж ня было каму Сымона абараняць; усе гаспадарскія сыны, а ён старчанё нейкае і ўсё. Вось тады толькі так люта крычаў і плакаў Рэдкадуб, як лемантуе сягонья шасьцігадовы Бойкаўскі Паўлік.

Бедны хлопчык так часта надрыўна хліпаў, што нічога не разьбіраў Рэдкадуб, хоча Паўлік напэўна і намагаўся расказаць Бойчысе прычыну свайго бязьмежнага гора.

Затое старая крычала на ўвесь двор:

— Як казала я табе, сукін ты сын, не хадзі да гэтых шыбеньнікаў, не вадзіся з імі. Дык хіба-ж ты калі слухаў мяне, шыбельнік.

Яшчэ галасьней і трагічней зарыдаў хлапец, намагаючыся нейкае слова вымавіць. Але яго заглушаў рэзкі абражаны голас старой:

Ня лезь не ў сваю кампанію... Яны багацейшыя, ім усё можна, а ты сірата...

Праз лямант на дварэ яшчэ доўга ня мог заснуць Рэдкадуб, але чаму так плакаў Паўлік— ён так і не даведаўся ні тады, ні ў наступныя дні. А справа была дужа простая і звычайная. Пазаўчора ў яго пакоі Паўлік знайшоў жоўты бліскучы набой з белаю, быццам срэбнаю, кулькаю... Два дні горда паказваў яго Паўлік сваім сябруком, а сягонья ўранку, на выгане, каля гусей, Гаварухаўская дзетвара адабрала ад яго набой. Калі Паўлік пачаў крычаць, малыя рабаўнікі праз гароды паўцякалі ў яр, што густа парос маладым берасьценьнем і бур'янам.

Пасьнедаўшы, Рэдкадуб пашоў у краму спажывецкага таварыства. Там заўсёды тулялася некалькі сялян, якія прыносілі з сабою навіны з усіх канцоў Шавялёўкі. Таксама ў коопэратыве можна было найлепей даведацца і пра агульныя настроі сялянства, бо нідзе так адкрыта і няпрытоена не выступае клясавая барацьба на вёсцы—як гэта ў краме. Там стыкаюцца інтарэсы дзяржавы з інтарэсамі асобнага грамадзяніна. Там на канкрэтным выпадку, на кошце кілё цукру або пары юхтовых ботаў будуюцца цэлыя „тэорыі“ пра ўзаемаадносіны рабочай клясы з сялянствам, пра горад і вёску, пра коопэрацыю і прыватніка і яшчэ і яшчэ безліч зусім неспадзяваных, а часам і не пазбаўленых глыбіні і пэўнай орыгінальнасці.

Хай мне прабацаць рыцары чыстага мастацтва за такое чыста публіцыстычнае адступленьне ў творы, які сьцісла прэтэндуе звацца мастацкім. Але я, у даным разе, цалкам згаджаюся з маім героем, комунарам Рэдкадубам, які, ідучы ў краму, думаў:

— Вось бы куды зьвярнуцца нашым пісьменьнікам, якія хочуць вывучаць і пісаць пра вёску. Гэта ў сельскай коопэра-

тыўнай краме, больш як ідзе, знайшлі-б яны для сваіх твораў найбагацейшы матэрыял...

Але, што-ж сапраўды дзеецца ў гэтым „фокусе“ сельскай эканомікі?..

Яшчэ здалёку пачуў Рэдкадуб вельмі галосныя размовы, якія, зьліваючыся, стваралі ўражаньне гусінага гелгатаньня. У гэтым голасе сваёй рэзкасьцю і гарачаю бесьперабойнасьцю вылучаліся жаночыя галасы.

Падышоўшы, Рэдкадуб пабачыў, што ўся крама запоўнена была рухавым, гаваркім натоўпам жаночтва, рознага ўзросту, тэмпераменту і соцыяльнага стану.

У большасьці з іх у руках Рэдкадуб заўважыў вялікія торбы. Клункі гэтыя трымалі з выразна выпнутым пачуцьцём навагі і гордасьці, быццам гэта былі дары нейкаму жорсткаму, няўмольнаму богу. А насапраўды ўсё было куды прасьцей. Учора ўвечары Сьвірыдэнка прывёз воз тавару з райтаварыства і між іншым дзэвесьце жаночых хустак.

Прадавалі гэтыя хусткі выключна за хлеб. Ужо паўгода ў краме ня было такіх добрых хустак, і таму зразумела тая нячуваная шпаркасьць, з якою вестка пра іх абляцела вёску. Ды дзе ўжо там не турбавацца! Да таго жаночтва абнасілася, што галавы няма чым прыкрыць, а тут хутка восень, пасья жніва вясельлі пойдучь... Трэба-ж маладой кветкаю хадзіць па сяле. Вось і валам валяць: бабы, жанкі, маладзіцы, маладыя дзяўчаты, каб зрабіць запас, бо даўно ўжо ўсім вядома, што запас есьці ня просіць і бяды ня чыніць.

Ледзьве пасьпяваюць прадаўцы вагыць клункі, перасыпаць з іх зерня ў засеку і доўгімі ножнамі адразаць хусткі.

Рэдкадуб стаў у кутку, каб няпрыкметна ўслухацца ў гаворкі, чуць чым жыве і дышае такі размаіты, бурлівы жаночы натоўп. Да яго вушэй з агульнага галасу даляталі толькі асобныя фразы, нават словы, але па іх лёгка было зразумець, што турбуе натоўп, чаму так гарачкава спрачаюцца жанкі.

Справа ў тым, што ўчора позна ўвечары Рэдкадуб даў Сьвірыдэнку распараджэньне членам камнезаму, па даведцы Кастані, прадаваць хусткі ў першую чаргу і за грошы. Рэшце-ж насельніцтва—за хлеб. І вось цяпер віруе і клекаціць спрэчка ў невялічкім памяшканьні крамы.

— І чаго-б я гэта лезла папераду бацькі ў пекала. Іш якая спрытная... Толькі што прышла, а ўжо каля самай стойкі...

— Ой, маткі мае, да чаго ж людзі ёсьць бясовесныя! Ну, ніякага табе парадку ня хочучь знаць!

— Эх, кумачка мая родная, хіба для іх парадак? Ім усё можна... Іхняя ўласць Камназемшчыцкая... Вунь бач як запіску суне прыказчыку! Панапісваў іхны прысядацель, каб яго сьпісала ўдоўж і ўпоперак.

— А вам завідна, што ня вы сьпераду! Мінулася, пастойце ў чарзе. У вас рабіць ёсьць каму.

— Глядзі, якая языкатая! Ды я з табою побач на дварэ ня сяду, ня то, каб ў чарзе стаяць. Пазаводзілі чаргі, самі і стойце ў іх.

— Ня стойце, калі вам не падабаецца, хто-ж вас прымушае? Ідзеце сабе дадому. Нам больш астанеца.

— Бач якая разумная! Хіба ж з ёю згаворышся?.. Меле языком, як сучка хвастом...

— У вас розуму пазычаць ня буду. Заткніся, цётка, ня рыпайцеся!

— І такое, божа мой, пашло... Адзін аднаго даймае... Няма таго, каб змоўчыць,—скардзілася невядома каму старая Гаварушчыха,—ты яму слова, а яно табе дзесяць...

— Забудзьцеся, забудзьцеся, бабуля! Маўчалі,—нічога не дапамагае: збрыдзела маўчаць.

— Ды хіба з імі згаворышся, хай ім языкі паўсыхаюць...

— А вам бы хацелася, каб век на вас рабілі ды яшчэ і маўчалі? Не, цётхна, дулю з макам. Ды ня прыцеся-ж без чаргі, вы-ж, здаецца, пазьней прышлі, а ўжо ўмасьціліся каля стойкі!

— Ды яны толькі другіх вучыць бяруцца, а самі, як тыя сьвіньні, ні ладу, ні да ладу ня ведаюць.

— Цьфу на цябе, сарамотніца! Ці ў цябе бацькі—мацеры ня было, што вырасла такая шылахвостка?

— Былі, ды ў парабках у такіх, як вы, і веку свайго дажылі... Дужа вы іх шкадавалі па-божаму.

— У комуну як пойдзеш, сукіна дачка, там і будзеш языком малоць... Распусьцілася... Гэта табе не на камнезамаўскім сходзе...

— А ну лягчэй, цётка. Камуна вас не чапае, не чапайце і вы яе,—абазвалася нарэшце высокая змардаваная жанчына—жонка старшчыні комнезаму Кастэнкі. Яна кожны вечар слухала захопленыя гутаркі мужавы пра САЗ, што хуткі мае ператварыцца ў комуну і была цьвёрда пераканана, што яе чалавека кажа праўду. Ды і як яму ня верыць? Два гады быў на фронце, а два ў палоне... Шмат сьвету бачыў, людзей чужаземных сустракаў...

І яшчэ прыгадала Кастэнчыха сход зямельнай грамамады, два месяцы таму назад.

Тады яе чалавек вышаў на ганак, правёў шаршаваю далоньню па галёным чэрапе і сказаў да шэрага, маўклівага натоўпу дзядзькоў:

— Таварышы, усномніце дваццаты год. Тады нас заклікалі ў партыю, а мы ня йшлі. Цяпер шмат у нас хацела б ўступіць у партыю, але ня ўсіх партыя прыме да сябе. Таксама і з колектывам. Сягоньня вы недаверліва ставіцеся до САЗ'у, ня ўступаеце ў яго, а будзе час, калі ўсе захочаце ў наш САЗ,—а мы ня зможам усіх прыняць.

А час той ужо недалёка! Гляньце, заварушылася кругом бедната. Валам у колектывы ідзе. У Кляўцовай САЗ перашоў на комуну. У Панасаўцы другі САЗ утвораны, а ў Грыгораўцы паўсяда колектывізавана.

Тады (прыгадала Кастэнчыха) у шэрым натоўпе зварухнулася некалькі постацяў разьмерам наблізілася да ганку, паднялі ўгору чорныя ад бруду далоні:

— Пішы мяне!

Гэтак два месяцы таму назад у Шавялёўцы была ўтворана САЗ. Тымчасам калатнеча паміж баб ня ўціхала.

— Чыя-б крычала, а твая-б маўчала,—дакарала камусьці тоўстая восьміпудовая Сьцяпанчыха.—Як жабравалі раней, так і будзеце жабраваць... Ня выратуе вас савецкая ўлада.. Нядбаліцы колькі ні даюць—усё адно толку ня будзе.

Бо й ня будзе, бо ў царкву хадзіць забыліся, у бога ня веруюць... Хіба гэта людзі, дзьяблы нейкія! і кары на іх гасподняй няма,—умяшалася ў гутарку Гуцыха, тым часам праціскаючыся да стойкі.

— Там ужо ці дзьяблы, ці анёлы, а вы, цётка, да стойкі ня суньцеся,—адціскаючы яе, укруцілася ў гутарку жонка Карасёва—вяёлая, прыожая сакатуха.

— Яны, кума, сьвятыя і боскія ўсе такія. Так і глядзяць, дзе-б нашага брата абдурьць і бога свайго не баяцца.

— Хіба-ж гэта людзі, антыхрысты нейкія... Сьвят, сьвят! З імі толькі граха таго набярэцца,—прычытвала Гуцыха.

— Нічога, цётка, вась адрэжам сабе зямлю. Ня будзем вам замінаць,—весела сказала Карасіха,—мы гуртам будзем, а вы самі па сабе.

— Так гэта і адрэжаце! Не даждзіце!—як запалка, узгарэлася Гаварушыха.

— А хіба што, можа ваша міласць не дазволіць?—уразьліва запытала Кастэнчыха.—Возьмем і адрэжам... вас і пытацца ня будзем.

— Ну, языкі-ж у чортавых дачок!.. Сам Троцкі з імі-б ня справіўся,—усьміхаючыся сказаў Сьвірыдэнка, падходзячы да Рэдкадуба—Бяда з імі дый годзе!

— А вы скажэце прадаўцу, хай строга прытрымліваецца парадку. Спачатку па запісках камнезаму.

— Ды ён ведае. Толькі хіба з бабамі парадак навядзеш?

— Ражнямі выжанем і вас і вашых каморнікаў,—даляцела да вушэй Рэдкадубавых, калі ён выходзіў з крамы.—Знайшліся разумнікі... Зямлю перадзельваць...

— І перадзелім, вась тады пабачыце.

Рэдкадуб ведаў, што гутарка ішла пра наступную прырэзку зямлі таварыству супольнай апрацоўкі, і тут-жа вырашыў, што справа гэта надзвычайна адказная і да яе трэба як сьлед падрыхтавацца.

Але, прышоўшы ў сельсавет, ён даведаўся, што рыхтавацца ўжо позна. Быў цяпер панядзелак, а ў паперцы, якую яму з радасьцю паказаў Карась, значыцца, што каморнік прыедзе ў сераду. Засталося два дні.

— Значыць, у раён давядзецца паехаць толькі ў чацьвер. На падзеле трэба абавязкова быць,—вырашыў Рэдкадуб і тут-жа пачаў раіцца з Карасём пра надрыхтоўку да прырэзкі. Трэба было зрабіць так, каб і зямлю адрэзаць, і ад хлесанарыхтоўкі не адварнуць ўвагі насельніцтва. Счакаўшы, прышоў Кастэнка, а з ім і Мікола Стрэпет. Цяпер ужо ў чатырох да самага абеду раіліся яны, абгаварвалі да найдрабнейшых дэталей усе справы шавалёўскія, а ў абедную пару Рэдкадуб доўга і настойліва гукаў у зашмальцаваную трубку дапатопага тэлефону:

— Мне сакратара райпарткому!

Ён успомніў пра абяцаньне, дадзенае ўчора ачарацянцам, і цяпер хацеў канчаткова ўмовіцца з сакратаром аб тым, што сто рублёў ён дапаможа вынайсьці з сродкаў райвыку.

Ідучы абедаць, каля Гаварушынага млына ён сустрэў заплаканнага Паўліка. Хлопец ніяк ня мог супакоіцца, што яго так жорстка пакрыўдзілі. На прыветнае запытаньне Рэдкадуба, чаго ён плакаў уранку, Паўлік нічога не адказаў, толькі панурыўся, ватуліў вочы рукою і ціха пайшоў у кірунку да царквы.

Каля царкўнай агароды пасьліся Бойкавы гусі, Паўліку было даручана адказная работа глядзець за імі, каб, чаго добрага, не залезьлі ў шкоду.

У хаце старая Бойчыха рыхтавала абед.

— Вось, Сямёнявіч, тотькі што з коопэрацыі. Ну й бяда з нашымі бабамі. Ужо што праклятыя, нячыстыя душы.. Як узьнялі калатнечу, аж небу горача. Тыя, што з запіскамі, кажуць ўродзе іхняя першая чарга, а тыя, што за хлеб—сабе ня хочуць уважыць.. Ледзьве я дабілася—купіла такі дзяўчатам па хустцы. Будзе што ў нядзёлю на галаву напяліць..

— А вы-ж на якім баку былі, на незаможніцкім, ці можа з Гаварушыхаю ды Сьцяпаненчыхаю?

— Глядзі, адкуль вы ведаеце, што яны там былі?

Заходзіў, слухаў гаворку іхнюю.

— Мне што, мая справа маленькая... Я й сказаць да ладу ня ўмею... За нас, дзякуй ім, Карасіха і Кастэнчыха застойвалі. Тожа ўмеюць слова сказаць. Гаваркія, сукіны дочки! Панасабачваліся ад мужоў.

— А хлябец за хустачкі ўсё такі панесьлі?—запытаўся Рэдкадуб, сядячы за стол.

— Панесьлі, то панесьлі, нічога не паробіш... Трэба. Ну толькі, што і вашага брата ўспаміналі там, аж слухаць страшна было.

— Хіба? Добрым ці дрэнным?

— Забіваць кажуць, трэба гэтых упаўнаважаных. Можа іх меней езьдзіць будзе да нас... Спакайней, маўляў будзе. Гэтакія праклятыя бабы.

— Плешчуць языкамі, бо рабіць няма чаго,—сярдзіта боўкнуў стары Бойка, мосьцячыся на покуце.—Старая, налі нам чарку!

Старая дастала з шафы надпітую пляшку горкай, беражня наліла кілішак і паставіла перад мужам.

— А вы так такі і не пакаштуеце?—спытаў Бойка Рэдкадуба.—Яно, што ні кажыце, а пальзіцельна перад абедам чарку перакуліць.

Гэтую пропозыцыю стары Бойка рабіў Рэдкадубу штодня і заўсёды бяз вынікаў.

— Дзякую, не хачу прывыкаць, а то тады гэтак зап'ю, што гарэлкі ў вашай коопэрацыі ня хопіць,—пажартаваў і сягоньня Рэдкадуб.

Стары Бойка ўсьміхнуўся, потым пакрактаў трохі, паморшчыўся і, заплюшчыўшы вочы, перакуліў чарку. Потым выцерся рукавом сарочкі, крэкнуў і ўзяўся за лыжку.

А пасья крыху, павёўшы далоняй ад грудзей да жывата, сказаў з асалодаю:

— Ну й пашла-ж, чортава кроў, як брахня па сяле!

Абедаючы, Рэдкадуб бачыў, як на двор, высока падаткнутыя з капаніцамі на плячох увайшлі Аленка і Хрыста. Па той бок дарогі дзяўчаты даполвалі баштан, а няпер ішлі на гарод.

— Дзяўчаты абедалі, мабыць, што ў хату не заходзяць?—запытаў Рэдкадуб у старой.

— Але-ж... Хай сягоньня яшчэ картоплю за садком абгорнуць.

Рэдкадуб, убачыўшы Алену, успомніў, што на сягоньня прызначана рэпэцыя, і чамусьці стала прыемна ад згадкі, што ўвечары ў сельбудзе ён сустрэне шмат моладзі.

Васька Плотнік бяз жалю будзе расьцягваць гармонік, а Колька—трактарыст будзе сядзець сагнуўшыся і моўчкі смаліць папяросу, аж покуль з месца не сарвецца Аленка. Тады і ён, адкінуўшы недакурак і зьбіўшы на патыліцу шапку, падляціць да яе, і ветраная „полька“ запалоніць усю яго ўвагу.

Васька па-старому будзе наярваць да сёмага поту, а стаміўшыся, падыйдзе да Аленкі і настойліва будзе дамагацца ад яе адказу:

— Так, ці не?

Наспраўды-ж сягоньняшні сельбудаўскі вечар пачаўся невялікім канфліктам.

— Ламаецца на макароны, а з кішэні лапша сыпецца,—абураўся Колька,—спачатку ролю Пятруся ўзяў, а цяпер Паўлу яму давай... Заўсёды ты, Сьцёпка, на просьбу здаешся!

— У мяне пагана выйдзе, Пётра, я ўжо ведаю, а Паўлу зраблю на яць. Вось пабачыце потым,—упарта, ня гледзячы ні на каго, стаяў на сваім Сьцёпка Гаваруха. Пасья халоднай ён стаў маўклівы, пахмуры, зусім адмаўляўся выходзіць на вуліцу, але ролю Пётры ў п'есе „Барацьба“ ўзяць згадзіўся.

Рэдкадуба ён не заўважаў,—нібы яго ня было ў Шавялёўцы, і толькі часам паглядаў на яго гостра і злосна.

— А як, Васька, ці згодзен мяняцца?—бачачы, што пераканаць Сьцёпку немагчыма, запытаў Колька Стрэпет.

— Мне ўсё адно, ці Пётру ці Паўла, абы спектакль прайшоў добра,—шпарка згадзіўся Васіль.

З кожным днём яго ўсё больш вабіў Рэдкадуб, і ён цяпер усюды намагаўся давесці яму, што Васька Плотнік, дармо што ня дужа пісьменны і начытаны, а справу добра разумее. Ён, Васька Плотнік, ведае як трэба весці сябе ў такіх грамадзкай вагі справах, як падрыхтоўка спектаклю... Ён-жа ня Сьцёпка Гаваруха... ён комсамалец сапраўдны.

— Вось дрэнна толькі, што часу дужа мала. Роля вялікая, перапісаць не паспею,—толькі і сказаў ён пакорна на запытаньне свайго сябра—трактарыста.

— Нічога, пад суфлёра будзеш жарыць,—падбадзёрваў той.— Табе не паршыня.

Рэдкадуб вырашыў наладзіць спектакль у міжнародны дзень коопэрацыі, а да шостага ліпеня застаецца ўсяго некалькі дзён,— таму й выбраў ён гэту невялічкую трохактавую п'есу.

П'еса была просьценькая і зместам і формаю, яна не вымагала спецыяльных дэкарацый, дзеі праходзілі ў хаце і ў лесе, а зрабіць на сцэне лес для шавялёўскіх мастакоў—усё адно, што раз плюнуць. На гэта яны мастакі. Насякуць у ляску гальля, паўтыкаюць у шчыліны паміж дошкамі, патрусяць падлогу травою—маеце сапраўдны гай, пры чым такі, што і Пятрыцкі або Мэльлер пазайдзросьцілі-б.

Так званы рэквізыт таксама лёгка можна было дастаць, П'еса паказвала барацьбу паміж двума братамі: Пётрам і Паўлам.

Пётра—банчыт, дэзэртыр, Паўла-ж—куніст, чырвоны камадзір, што прыехаў у сваё сяло лавіць дэзэртыраў і сярод іншых злавіў свайго брата—бандыта. Ясна, што такі змест вымагаў стрэльбаў, рэвольвэраў, чырвонаармейскага адзення і абавязкова вялікіх чубоў для бандытаў! Усё гэта хлопцы і дзяўчаты абяцалі дабыць, і ўжо сягоньня пачалі раіцца, хто і што павінен прынесці на спектакль. На дзявочую долю заўсёды выпадала даставаць рушнікі, настольнікі, посуд, вількі і ўсё іншае, што павінна было надаць пустой сцэне выгляд заможнай сялянскай хаты. Гэту місію ахвотна яны ўзялі на сябе і гэты раз.

Ну, а хлопцы, канешне, дастануць паляўнічых стрэльбаў, іх у Шавялёўцы колькі хочаш. Зьбераглося ў некаторых і чырвонаармейскае ўбраньне. Праўда, яно было пацёртае, паношанае, даўно ўжо страціла свой зашчытны колер і ад частага мыцця стала нават белым, але гэта глупства... Абы былі бліскучыя медзяныя гузікі з сярпом і молатам ды чырвоныя пятліцы на каўняры. Гэтага было ўжо зусім даволі для таго, каб Паўла, апрануты ў такую блюзу, нагадваў сапраўднага чырвонага камандзіра часоў 1919 году. Вось толькі рэвольвэраў бракавала. Быў пусты „Наган“ у Гаўрушкі, але які з яго толк, калі ніводнага набою ў ім ня было. Трэба-ж было дурному яго ўласніку бяз ніякай патрэбы выстраляць усе набоі!

— Хіба толькі для хвормы начапіць,—расчаравана казаў Івась Літвіненка.

У гэты час усе паглядалі на Гаўрушку дакорліва і кпліва...

Праўда, Рэдкадуб дасьць свайго „Стэера“. Гэта добра, у яго напэўна поўны зарад... З яго можна будзе так пальнуць, што шыбы ў сельбудзе забражджаць. Толькі хто ведае, каму даверыць сваю „машыну“ Рэдкадуб.

Яшчэ некаторы час валаводзіліся дзяўчаты, не згаджаючыся адразу браць ролю. Іх дужа ўпрашалі Аленка і Паша, якія глыбока верылі ў посьпех пастаноўкі і дужа старанна рыхтаваліся да яе. Часам і Рэдкадуб прыходзіў ім на дапамогу, пераконваючы якую-небудзь надмерна саромлівую дзяўчыну.

— Глядзі, як заганарылася... Быццам старастаў прымае!—кплі з такіх хлопцы.

— Не чапайце, яна хоча, каб ёй пакланіліся.

Канешне, такога дружнага грамадзкага націску дзяўчына ня вытрымлівала і ўрэшце згаджалася ўзяць ролю. Пасьля доўгіх і вострых спрэчак, пасля вялікага шуму і гарачай маладой мітусьні справа нібы наладжвалася.

Ролі былі разьмеркаваны, за суфлера ўрачыста каранаваны маленькі бялявы комсамалец Івась Літвіненка, і нарэшце выявілася, што бракуе толькі, так звананага, мастацкага кіраўніка. Аднагалосна, апрача Сьцёпкі Гаварухі, які ўвесь час пахмура маўчаў, усе запрапанавалі Рэдкадубу ўзяць на сябе гэты абавязак. Раней настаўнік паказваў, што і да чаго, а цяпер хто-ж возьмецца, як ня ён? Не даручаць-жа сапраўды такую важную справу Гаўрушку... Ён хаця-б лямпу ды газы дабыў, і то было-б добра.

Рэдкадуб ніколі ня іграў на сцэне, але для таго, каб быць добрым галоўнакамандуючым, не заўсёды абавязкова пачынаць з радавога салдата. І ён згадзіўся.

Такім чынам, можна было пачынаць рэпэтыцыю.

Гаўрушка прыладзіў лямпу пасярод сцэны. Івась Літвіненка, суфлёр з трохгадовым стажам, ужо сеў на стол і разгарнуў зачытаную да нельгага кніжку. Па сцэне, чакаючы Рэдкадубавых распараджэньняў, нецярпліва сьнавалі дзеявыя асобы. На тварах іх адразу лягла сьвядомасьць узятага на сябе абавязку і пячаць ледзьве ўлоўнага стрыманага хваляваньня.

Гаўрушка паважна падышоў да, так званай, „рампы“ і пракашляўшыся, урачыста прагаварыў:

— Таварышы, рэпэтыцыя пачынаецца... Прашу сядзець і не разгаварваць, бо перашкаджаць будзеце... Хто ня хоча, можа выйсьці. Астатнія не рабеце беспарадку!

У залі загрузкалі лавы. Рэдкадуб расставіў дзеявых асоб для першага выхаду і, адышоўшы трохі ў бок, міргнуў Івасю Літвіненку:

— Давай!

РАЗЬДЗЭЛ XI

Уранку з Карасёвага двара вышла процэсія. Складалася яна пераважна з дарослых людзей, але, прыгледзеўшыся больш пільна, можна было заўважыць з дзесятка маладзіц. Не бракавала ёй і дзетвары. Яна замыкала процэсію, і здавалася, быццам яна ўзяла на сябе абавязак крычаць і гаварыць за ўсіх. Людзі ішлі паволі, не сьпяшаючыся, сьціху перакідваючыся словамі. Так раней хадзілі з крэсным ходам. Але сазаўцаў ня можна было западозрыць у надмернай рэлігійнасьці; прычына ўрачыстасьці і паважнасьці мела зусім супроцьлежнае карэньне.

Сьпераду высокі і хударлявы, у форменнай шапцы, у высокіх юхтовых ботах і ў фрэнчы колеру хакі, важнаком выступаў малады бязвусы каморнік, трымаючы пад пахаю тоненькую тэку. Побач яго—вясёлы і гаваркі Кастэнка нёс на плячах вялікі жоўты штатыў, а з другога боку Карась, беражна, каб не пакамячыць, абодвыма рукамі трымаў пляны шавялёўскіх зямель.

Азірнуўшыся і глянуўшы на натоўп, Рэдкадуб запытаў старшыню КНС:

— А дзе-ж Мікола?

Трактарыста сапраўды ў гурце ня было.

— Застаўся трактар чысьціць. Нейкая падлюга гэтай ноччу мотор пяском засыпала. А мы-ж хочам заўтра і ворку пачаць. Рыхтуецца наш трактарыст.

Мінулі апошнія панадворкі. Падышлі пад ярк і сталі перад невялічкаю вузкою дашчатаю грэбляю. За ярком пачынаўся шавялёўскі стэп, які з гэтага часу становіўся арэнаю барацьбы САЗ'у і кулакоў.

А яму, стэпу, нібы і справы ніякай няма да гэтага: хай сабе б'юцца, спрачаюцца, а ён і надалей будзе ляжаць бяскрайны і абыякі, моўчкі вытрымліваючы на грудзёх сваіх і дзіцячую драпаніну маленькага пераможнага плужка, і глыбокую аж да касьцей рану, якую пакідае пасяля сябе цяжкое бязьлітнае напорнае чыгуннае страшыдла...

І дзіўнае нейкае гэта грукатлівае стварэньне. Калі яно паўзе па грудзёх стэпавых, ня чуваць тады ні працяжнага пагэйкваньня, што нагадвае распачлівыя стогны, ні сьрдзітай лаянкі, ні частага нэрвовага стуканьня істыка па худых конскіх рэбрах, ні глыбокіх уздыхаў, ані монотоннага ўпартага чуханьня патыліцы.

Толькі чотка бесьперабойна выстуквае, нібы ляскае волатаўскімі зубамі ды часам сьрдзіта порскае гэты непаваротны конь. За тое-ж як ціха тады на шавялёўскіх нівах... Нібы зусім няма жывой душы ў стэпу.

Толькі часам раскоціцца, зазвоніць на прасторы высокі малады тэнор:

Ге-е-й по-о-слалась шлях-доріженька
Широкая та убитая,

Ге-е-й, ге-й широкая тай убитая,
Вой-да слізюньками пералитая.

Гурчыць машына, басам акомпонуе маладому сьпяваку, а ён яшчэ галасьней, яшчэ з большым захапленьнем выкрыквае:

Туда пройшов тай некрутский набір.
Попераду комісар,—
Вой-да комісар молодий...

Хіба ведае стэп, што ўвосень Міколу трактарысту ісьці на прызыў і яму шкода разьвітацца з сваім братам жалезным? Хто ведае, ці будзе мець у арміі такога дужага і паслухмянага...

На ўзгорачку, што па той бок грэблі, спыніліся сазаўцы. Над разгорнутаю мапаю схіліўся каморнік, а праз яго плячо, фіксуючы кожны рух яго пальцаў, упяліся ў мапу дзесяткі шырока раскрытых цікаўных вачэй. Уражаньне было такое, нібы гэта не каморнік, а нейкі усемагутны маг, цудадзеі, які на пажоўклай мапе—оракуле вычытвае кожнаму яго лёс.

А ў гэты час шавялёўскаю вуліцаю, без сядла на кані, шалёна мчаў малады коньнік. Каніна ляцела наўскачкі, і дванаццацігадовы праставалосы хлапчына, які сядзеў на ёй, нібы абрубленымі крыльцамі вымахваў лакцямі рук, а паркалевая сарочка яго ўздывалася ад шпаркага бегу. Толькі вялікае няшчасьце магло прымусіць хлопца гэтак гнаць каніну.

Мікола Стрэпет у гэты час ляжаў пад трактарам, сьціху курныкаў песню і зашрубавваў гайку. Ён ужо ўяўляў сябе слаўным чырвонаармейцам з вінтоўкаю на плячы. І раптам вуха пачула стук конскіх капытаў па перасохлым шляху. Выглянуў з-пад трактара на вуліцу. Зьдзіўлена паціснуў плячыма:

— Чаго гэта Сьвірыдэнкаў Пятрусь так лётае? Няшчасьце, пэўна нейкае.

Зноў зручна ўмасьціўся пад трактарам і ўспомніў, што калі месяц таму назад на агульным сходзе стаяла пытаньне пра нарэзку зямлі сазаўцам, Сьцяпаненка і яшчэ некалькі чалавек грэха стол прэзыдыуму не перакулілі.

Ды яно й ня дзіўна. Найлепшыя іхныя дзялянкі маюць перайсьці сазаўцам.

Малады коньнік, мокры і брудны, падляцеў да Гаўрушынага двара.

— Дзядзька Мікіта!—гукнуў ён на Гаваруху, які пароўся на надстрэшышшы каморы,—дзядзька Мікіта, хадзеце хутчэй сюды... Ды хутчэй, дзядзька!

— Што там такое?—важна ўсьпёрся на вароты Гаваруха. Вароты жаласна заскрыпелі.

— Прыехаў ужо... дзеліць... Каб я памёр, дзеліць...

— Хто прыехаў, каго дзеліць?... Кажы толкам, хлопца! Іш засопся.

— Ды каморнік-жа прыехаў!

— Хіба?! Дзе-ж ён?—жвавей ужо запытаў Гаваруха.—Дзе, га?

— На полі з комунаю... дзяліць пашлі...

— Ня брэшаш, праўду кажаш?—раптам насупіўся, пахмурэў стары.—Дзеляць значыцца?

— Вось пакарай мяне бог, дзеляць,—пераконліва і размашыста перахрысьціўся Пятрусь.—Мяне бацька паслалі і да Гуцяў і да Глыўкіх. Паеду барджэй. Но-о—сьцебнуў ён каняжыну, рады выпадку наўскачкі праляцець вуліцаю.

— Так, значыць, нарэзваюць,—ужо сам да сябе прамармытаў Гаваруха, а потым шпарка пашоў у хату, гукаючы на горад:

— Старая, чуеш, ідзі барджэй сюды ды знайдзі паддзёўку! Дзе вы яе запраторылі?

Грыпіна, цяжкая і дзябёлая, шпарка хапілася ў хату выконваць загад мужаў.

За хвіліну зграю чорнага грачча прашумела над Шавялёўкаю трывожная вестка... Праехаў нейкі высокі з кукардаю на ілбе, сазаўцы ўночы прывезьлі, каб ніхто ня бачыў, а цяпер ходзяць і бяз жалю разрываюць поле: лепшую комуніі, а няўдобу людзям пакідаюць.

Выбеглі з двароў маладзіцы, павыпаўзалі старыя бабы, мітусілася дзетвара, лемантавалі сяляне. У гурце стаяў высокі стройны Сьцяпаненка.

Гарачыўся, размахваў рукамі:

— Ваяваць трэба, гаспадары, бо выдушаць нас гэтыя комуністы! Правільнае слова—выдушаць!

— Закону такога няма, каб зямлю ім наразаць,—уоставіў гарбаты кіславокі Гуць.

— Самавольнікі, выходзіць! Супроць парадку, значыць!

— Але-ж... Для іх законы ня пішуцца... Што захацелі, то й зрабілі...

— Абдурылі нас на сходзе! Галасы няправільна палічылі! Іхняя ўлада.

— А каморнік без закону хіба прыехаў-бы? Віць ён казённы чалавек,—нясьмела выказаў сваё сумненьне нехта з наэлектрызаванага натоўпу.

— Падкупілі сукіны сыны... Ня йначай, а так чаго-б яму...

Уздоўж двароў бегла дзябёлая Грыпіна Гаварушыха... Рукі ў бязьмежнай распачы ламала, голасам не сваім вычитвала, прыказвала... Нібы па бацьку родным галасіла.

— Ой, людцы-ж мае, ды мае-ж суседачкі...Ды ня ёсьці нас хлеба сьвятога, і ня бачыць зямелькі сваёй...

— Ды не кажы, кумка, хай бог мілуе! Аж страшна, хай яму...

— Хіба мы ўжо так бога прагнавілі?

— Гэтакая напасыць!..

— Прагневалі, мае дарагія, ды яшчэ як... Антыхрысты па зямлі ходзяць, пекла хочуць завесьці... Крыжам сьвятым трэба іх і вадою сьвянцонаю!

З другога боку шпарка падыходзіў яшчэ большы гурт жанчын на чале з Сьцяпаненчыхаю.

— А ён які, на чалавека хаця падобны ці такі нячысты?— цікавілася адна з маладзіц.

— Нячысты, вось забі мяне бог, нячысты! Высокі такі, цыбаты, на твары і на галаве ні воднай валасінкі... Кавуном галава выбліскае.

— І-і-х ты-ж матынка мая! Па бацюшку-б трэба...

— Выпрастаўся ён, людцы, сярод стэпу і ногі раскідаў.

— Раскідаў?

— Раскідаў, мая свацьцячка дарагая, раскідаў,—інформавала скрозь сьлёзы Сьцяпаненчыха,—а каля яго пляны, а ў тых плянах ён усю зямлю нашу бачыць, а яшчэ каля яго машынка такая на трох нагах... Паглядзіць ён гэта ў машынку—і колькі вока гляне камызе аддае. А потым вылупіць бельмы на плямы ды толькі—тык, тык, тык у іх пальцам, а палец у чорных валосьях, а кіпаць на ім доўгі... Ну, нячысты дый годзе!

— Ой, канец сьвету прышоў, сястрыцы, ой хто-ж нас паратуе!—ня вытрымала кума Макрына, першая на ўсё сяло пакутніца.

— А каб яна ды скрозь зямлю правалілася гэта комунія праклятая! Мору на яе няма!

— Ня лайце людзей, цётка, хіба людзі вінаваты? Кожнае хоча, каб лепей.

— Ня вінаваты, ня вінаваты, а хто-ж і прызваў гэтага нячыстага, як не яны?

— Ходзяць за ім усёю комуніяў, машынку яго на трох нагах пераносяць, а Карась пляны разгортвае, каб яго сырая зямля прыгарнула!

— Цяпер не разьбярэш, адкуль і ліха ідзе... І такое прышло, што й бацькі роднага бойся.

— І, мая-ж кумачка, мая родненькаяя. Сьвет перакруціўся! Зямельку нашу, родную зямельку, гэтым голапузым наразаюць.— тужыла кума Макрына.

— Ня даць ім шыбельнікам! На галовах іхных машынку пабіць!—заварчэла, стукаючы кулак аб кулак, Гуцыха.—Каб яны дзяцей сваіх не даждалі бачыць, ліха іхнай мацеры!

— Ня даць,—лёгка сказаць—ня даць, а мо' яны ўзброеныя.

— Рагачамі іх, качэгарамі!—выкрыкнула насустрач Сьцяпаненчыха.

— Па бацюшку-б паслаць,—дадала Гаварушчыха.

Два натоўпы жанчын, бесячыся ў агульным ляманце і распачы, зьліліся ў адзін.

Ужо нехта пагрозьліва махаў у паветры карэмыслам. Натоўп падкаціўся да мужчын.

Наляцеў на іх, нібы шквал на ўзьбярэжную скалу.

З кулакамі і бязладным крыкам палезьлі на маўклівых, пахмурных гаспадароў. Тыя-ж падаліся ўзад крыху.

— Чаго вы стаіце, ідалы няшчасныя?!

— Чакаеце, пакуль апошнюю сарочку здымуць!..

Пайшлі-б, ды па зашыўку іх праклятых... Каб не чапалі чужога.
— Праўду бабы кажуць, даўно-б пара рогі ўкруціць, а то дужа распусьціліся!—выкрыкнуў Сьцяпаненка.—Малайцы бабы... Яй-бо, малайцы!

— Бацюшку-б з крыжам на іх антыхрыстаў,—ня ўнімалася Гаварушчыха.

— Дурная!—сморгнуў яе за рукаў Гаваруха.—Бацюшку, бацюшку... Не да малітвы цяпер... Няма калі сьліну распускаць з тваім бацюшкам. Кіямі іх ды рагачамі сукіных сыноў... Панімай дзела, старая!

— Ану, бабы, за рагачы ды на поле!—крыкнуў Сьцяпаненка.—Мы вас падтрымаем!

Вуліца ўся налілася пагрозаю... Здавалася, звычайнага чалавечага слова зараз ніхто-б не зразумеў. У паветры густою сьлізкаю хмараю плавалі праклёны, малітвы, сьлёзы і гістэрычныя выкрыкі.

Нешта падобнае было ў Шавялёўцы толькі пазалетась, калі ў гарачы ліпнёвы дзень агнём узялася цэлая вуліца. Праўда, гады галасілі, тужылі і маліліся ад жаху, а цяпер сьляпая чорная лютасьць віратлівіла вуліцамі.

— На поле! На поле!

— Не даждуць з нашай зямелькі хлеб есьці!

— Задушацца ёю.

— Над шэрым бязладным натоўпам хістаўся лес рагачоў, жалезных качэргаў, рыдлёвак...

Уздоўж вуліцы пасунула арда, бянтэжачы сабак, палохаючы дзяцей.

Наперадзе, як сапраўдныя палкаводцы, ішлі Сьцяпаненчыха, Гуцыха і Гаварушыха. Кожны іхны выкрык падхопліваў абураны натоўп.

А ззаду назіркам за жанкамі ціха пасоўваліся дзядзькі. Большая частка з іх, зразумеўшы, чым тут пахне, паволі адставала ад гурту і няпрыкметна зьнікала за варотамі сваіх двароў, але з дзесятак заможных з Гаварухаю і Сьцяпаненкам на чале рашуча ішлі з галасьлівым баб'ім статкам, як сапраўдны, надзеіны яго ар'ергард.

Якога страшнага, лютага ворага ішла сустракаць гэта разхваляваная дзікая арда?

А вораг—сазаўцы, на чале з „антыхрыстам“ каморнікам, захопленая цягалі доўгі вымеральны ланцуг, ён прыемна шалясьцеў рулеткаю, а даўгі каморнік, зьбіўшы шапку на патыліцу, пільна ўглядаўся ў тэодоліт і рабіў знакі рукою. Там сьледам, дзе праходзілі з ланцугом, вырасталі чорныя, нібы насыпаныя сусьлікамі грудкі. Гэта глыбока ўганяючы ў зямлю гострыя бліскучыя рыдлёўкі—сазаўцы адзначалі мяжу свайго будучага гуртавога поля.

— Вось роскаш Міколу будзе, ня часта будзе трактар пава-
рочваць!—сказаў Рэдкадуб Кастэнку.—Запусьціў раз—і пашоў-
колькі вокам кінеш. Добра будзе.

— Хвакт. Ды што там казаць, мы праз год такую комуна
тут уварым... Усе газеты пра яе будуць пісаць... Вось тады
скажаце, што брахаў...

— Зямля выпадае добрая. Гэта не сакрэт,—усьміхаючыся ска-
заў Карась, які толькі сягоньня ўпяршыню, мабыць, за ўсё лета
скінуў свой парусінавы плашч. Ён толькі што кінуў цягаць
ланцуг, і лоб яго макрэў ад поту.—Цікава, як сябе адчуваюць
нашы землячкі?! Нешта нікога з іх ня відаць,—глянуў у бок
сяла Карась і аслупянеў.

З яру з крыкам і вераскам выляцеў на ўзгорак сапраўдны
гатовы да бою атрад. Жанкі імчалі так шпарка, што шырокія
спадніцы іх надуваліся ветразямі, а новыя пазаўчора купленыя
ў кооперацыі хусткі паспаўзалі з галоў, і раскудлачанае валасьсё
ў некаторых надавала ўсяму натоўпу шалёны выгляд.

— От табе і раз!—пасьпеў толькі сказаць Карась, і яго заў-
сёды вясёлы твар спяхмурнеў.

— Насустрач ім зараз-жа, зразумеўшы, у чым справа, загадаў
Рэдкадуб.—Ты старшыня сельсавету—трэба іх затрымаць. Інакш
бойка будзе... Хадзеце! Ну!

Карась адзін момант памяўся на месцы.

— Хадземце ўдвох!—пацягнуў яго за руку Рэдкадуб.—Што
будзе, то й будзе. Думаць няма калі!

Яны шпарка, амаль бегма, пайшлі насустрач жанкам.

А Кастэнка махаў кепкаю над галавою і як мага крычаў,
захлынаючыся і глытаючы словы.

— Тавары... брасай. Хутчэй сюды... Хавай трубку!.. Тавары...

Прыклаўшы рукі да казырка, шырока расставіўшы ногі,
стаяў зьбянтэжаны каморнік. Яго спанталычала неспадзяванка,
і ён ніяк не разумеў, што ад яго хоча Кастэнка.

Сазаўцы падбегам зьбягаліся да Кастэнкі і моўчкі пахмура
глядзелі туды, адкуль даляталі ўжо асобныя выкрыкі, словы:

— Вон з нашай зямлі!

— Каб і духу вашага ня было!

— Басурманы праклятыя! Нехрысьці!

— Голавы папраламваем!

— Ідалы чортавы!

— Камунія шалудзівая!

— Дайце нам таго гарадзкога!

— Па галовах, па галовах іх, чаго глядзіце, сястрычкі!

Кастэнка бачыў, як Карась і Рэдкадуб, расставіўшы рукі,
намагаліся затрымаць распаленых жонак і яшчэ ён заўважыў,
што з яру выткнуўся і супыніўся гурт кулакоў. Ледзьве пась-
пеў ён пазнаць Гаваруху і Сьцяпаненку, і для яго было цяпер
усё ясна, як дзень.

— Контр-рэволю... таварышы!.. Свола... не даюць жыць!— бледны казаў ён няведама да каго, а каморнік, які на тую пару падышоў да гурту, заўважыў, што ў старшыні камнезаму рукі трасуцца нібы ў ліхаманцы, а губа ніжняя выцягнулася і зрэдку ўздрыгвае, як ад электрычнага току.

Гоняй за двое над шляхам самотна стаяла пакінутая „машынка“ на трох нагах і выбліскаў на рулетцы варожаю тасёмкаю даўгі вымяральны ланцуг...

Ужо ня бачыў Кастэнка ні Карася, ні Рэдкадуба. Зьбіла з ног, зьмяла іх арава, ужо пярэднія да гуртка сазаўцаў дабеглі.

Моцна вымацюгаўся Кастэнка. Не сьцярпеў, і каморніка не пасароміўся.

— А-а-а! Дайце нам яго!

— Каморніка нам!.. Дзе-ж ён там!

— На галаве машынку разаб'ём!

— Сукіны сыны, ірады... Вон з нашага поля!..

— Вон, вон к чортавай мацеры!

Кастэнка ўбачыў вытарашчаныя на каморніка дзікія разьлютаваныя вочы і чуў злосны паток усьпененай лаянкі.

Шпарка павярнуўся да яго, аслупянелага, з раскрытым ротам:

— Уцякайце хутчэй... Ратуйце трубку! Разаб'юць...

Каморнік нярухома стаяў і на вачох бялеў.

— Я страляць буду,—выціснуў ён, сьцяўшы шчэляпы. Голас яго хрыпеў і дрыжэў... Рука шпарка шугнула ў кішэню.

— Ня трэба!—ухапіў яго за руку Кастэнка.—Позна ўжо, не паможа! Уцік...—але дагаварыць старшыні камнезаму не ўдалося. Штосьці цяжкае з разгону лягло яму на галаву, хруснула, потым навалілася на яго цяжкое і гарачае, зьмяла і адкінула ў бок невялічкага лёгкага чалавека.

Калі ўсхапіўся на ногі і паімчаў прамежкам—бачыў сьпераду высокую сагнутую постаць каморніка, які бег у напрамку, дзе стаяў тэодоліт, а сьледам статкам сьпяшаліся сазаўцы.

Неадступна за імі, даганяючы, блыталіся ў спадніцах жанкі. Не, не жанкі, бо хіба можна было назваць людзьмі гэту фанатычную зграю шалёных істот? Хутчэй яны нагадвалі нявіданых дагэтуль зьвярэй, раптам выпушчаных з-за крат.

— Дапусьцеце нас да яго, падсьлепаватага, дзьябла ачкастага.

— Мы яго з зямлёю зьмяшаем!

— Галаву правалім!

— А-а! уцякаеце, ліха вашай мацеры?!

— Машыну хочаце выратаваць?! Чорта пухлага!

— Не ўцячэце... Дагонім!..

— Ня выратуеце! РаSTRUшчым на трэскі!

— На печы знойдзем, паганцаў!

— Мы надзелім вас зямелькаю! Каб уноперак горла стала!

— А-а-а!

— О-о-о!

— Вон іх, нехрысьцяў!

Часам сазаўцы, адчуваючы, што арава іх здаганяе, спыніліся на момант, выстаўлялі наперад вострыя бліскучыя рыдлёўкі, і тады каморнік аддаляўся ад разьяранных. Але, здаецца, і гарматныя стрэлы ня супынілі-б гэты шалёны паток спадніц, хустак, раскіданага валосься, пакрыўленых пенных ад злосьці іртоў і цэлага лесу рагачоў.

— Ня выратуе каморнік „машынкi“, мільгнула ў Кастэнкавай галаве.— Не пасьпее.— І падаўся да трыножак нацянькі. Хацяб дабегчы раней, чым ад іх застануцца трэскі. Падбеглі да тэодоліту разам з каморнікам.

Адным поглядам зразумелі адзін аднаго. Кастэнка схапіў трыногі, каморнік сарваў з іх прыладзьдзя і, прыгнуўшыся, абодвы шугнулi ў зялёнае мора пшанічкі.

Цяпер іх ня зловяць. Яны, ня супыняючыся, інстыктыўна мчалі, як мага, спатыкаючыся і зьбіваючы нагамі цёмназялёныя маладжавыя сьцябліны. Здавалася ім, што вось-вось іх дагоняць і тады—капут: адзін-два ўдары па галаве—і справа скончыцца.

Лямант і выгукі паволі аддаляліся ад іх, і, збавіўшы бегу, Кастэнка раптам адчуў сьмяртэльную ўтому, і яшчэ галава балела і здавалася цяжкаю і гарачаю, налітаю растопленым волавам.

Упаў ніц шчуплявы Кастэнка на прысмаленую сонцам траву, і гострыя худыя лапаткі пад мокраю бруднаю сарочкаю шпарка парыўча захадзілі: невядома, ці плакаў з распачы і бясьсільнай злосьці старшыня немажніцкі, ці можа, проста, засопся ад шпаркай бягі і цяпер ніяк не аддыхаецца... А сажняў за тры ад яго таксама ходырам хадзілі грудзі каморнікавы. Ён ляжаў угорку тварам і чамусьці адварнуў вочы ад Кастэнкі. Так і праляжалі аж да зроку моўчкі, не спрабуючы ні загаварыць, ні нават поглядамі перакінуцца. Каля аднаго ляжаў выратаваны, але непатрэбны цяпер штатыў, а каля другога вострым ніскам урыўся ў пясок дыск тэодоліту.

А тым часам баталія ня спынялася. Калі ўжо зусім здавалася, што ня было за кім бабам ганяцца—з-за ўзгорку, з боку Баўгараднёўкі выляцеў гурт хлаццоў. Папераду, махаючы жалезным ключом, расхрыстаны, у чорным зашмальцаваным адзеньні бег Мікола Стрэпет, а за ім сьпяшаліся Васька Плотнік, некалькі маладых хлопцаў і нават дарослых мужчын. Былі сярод іх і жанчыны. Яны, таксама лемантуючы, ледзь пасьпявалі за шпарканогімі хлапцамі і мужчынамі.

— Камсамольцы бягуць!—ня гледзячы на Рэдкадуба, які абтрасаў пыл з фрэнча, сказаў, ці то радасна, ці безнадзейна, Карась. Яны стаялі на шляху абодва ў пыле, у брудным памятым адзеньні. З яру ўсьлед ім глядзела дзiesiąткі са два кплівых вачэй, што на працягу ўсёй баталіі з захапленьнем сачылі за атакаю свайго ваяўнічага жаночтва.

Рэдкадуб і Карась бачылі, што Кастэнка з каморнікам уцяклі, а стомлены няпрыцель горда вяртаўся назад: цяпер шматкі грубага, зусім не жаночага рогату даляталі да Рэдкадуба...

— Эх, як я яго каромыслам па таўкачу... Аж прысеў, яй-права, — хвалілася Сьцяпаненчыха, упёршыся ў бакі і паказваючы два рады моцных зубоў.

— Ды каго-ж гэта так, кумка?

— Прысядацеля таго шалудзівага, Камізу. Шкода толькі, што высокага не злавіла, а то-б ён мне больш ня мераў чужой зямлі... Я-б яму адмерыла тры аршыны!

— Гі-гі-гі! Ну й кума! Як скажа.

— Сьмех дый годзе, сястрычкі!

— Настаяшча вайна... Яй-права!

— А ўцікалі—як зайцы! Так і дропнулі.

— Шчасьце іхняе, што ўцяклі...

Каб ня сустракацца з імі, Рэдкадуб і Карась зьвярнулі былі ўбок і нацянькі, з пахіленымі галавамі і чырвонымі ад сораму вушамі, ішлі ў Заўгараднёўкі... Ведалі, што сягонья на полі ім рабіць няма чаго. А тут камсамольцы, як з-пад зямлі вырасьлі. Чырвоныя, засопшыся ад бегу.

— Трэба ня даць ім сыйсьціся! А то зноў чорт ведае што выйдзе.—Позна ўжо,—сказаў Рэдкадуб, гледзячы на пакрытыя пылам наскі сваіх чаравікаў.

Канешне, спазьніліся. Гэта не сакрэт...—згадзіўся Карась.

Да іх падляцеў Мікола Стрэпет і стаў з разгону, сапучы і махаючы ключом:

— Дзе яны? Каго б'юць? У чым справа?

— Супакойся, таварышок. Ужо ніхто нікога ня б'е. Можаш варочацца дадому,—сказаў яму Рэдкадуб сухім і даўкім голасам.— На сягонья даволі.

— А зямлю-ж як, адмералі ці не?—наіўна запытаў Васька Плотнік.

Яму нічога не адказалі, і ён чамусьці з вялікім жалем паглядзеў усьлед сагнутым, памятым постацям Карася і Рэдкадуба.

Цяжка было глядзець на ўвесь гурт. Пасярэдзіне, схіліўшы галаву, з ключом у абвіслай уздоўж цела руцэ, стаяў Колька—трактарыст, а навокал яго дзiesiąткі са два мужчын, жанчын, хлопцаў.

— Скажы ім, каб разыходзіліся, чаго-ж стаяць сярод стэпу?—са злосьцю боўкнуў Рэдкадуб Карасю.

Той моўчкі павярнуўся і сказаў галосна:

— Мікола, ану дадому, да трактара... Работа не чакае.

— Зараз пайду!—адказаў трактарыст і, панурыўшыся, ціха пашоў сьледам за Карасём і Рэдкадубам.

За ім паслухмяна і моўчкі па аднаму, па двое пачалі разыходзіцца і іншыя. Усім было ясна, чым скончылася сягоньяшняя прырэзка зямлі. Адзін толькі Васька Плотнік ніяк ня мог зразумець, чаму гэта Карась і Рэдкадуб хаця-б угору не пачалі страляць, каб напалохаць праклятых баб? У іх-жа ў абодвух ёсьць рэвольвэры. Дзіўныя нейкія хлопцы, мабыць, нешта ведаюць,—з любасьцю да іх падумаў гарманіст.

Уваходзячы ў сяло, Карась сказаў:

— А заўважыў, з Колькаю Стрэпетам і стары Бойка прыбег, і Аленка і нават Сьвірыдэнка. Гэта не сакрэт. Прыбывае нашага палку.

Рэдкадуб нічога на гэта не адказаў. Памаўчаўшы, суха сказаў:

— Зайду да цябе, памыюся, абатруся як сьлед, а ўвечары ўжо дадому.

— У райвыканком сягоньня пазвонім, ці як?

— Заўтра сам пайду. Ня трэба званіць.

— Тады захапіце з сабою і каморніца... Пакуль яму няма чаго тут рабіць. Гэта не сакрэт.

А ўвечары, калі сьцямнела, Рэдкадуб шпарка ішоў дадому. Хацелася прыйсьці ў ціхенькі чысты пакоік, кінуцца на мяккі ложак і, удыхаючы любісту і мяту, заснуць надоўга.

Было да адчаю балюча і горка.

Каля сельсуду яго стрэў Гаўрушка:

— Драстуйце... Дзе-ж вы цэлы дзень былі? Шукаў, шукаў, дурнавата ўсьміхаючыся, пачаў ён.—І на кватэры быў, а вас няма і Аленкі няма.

Рэдкадуба апанавала злосьць.

Загаварыў хрыпла, голасна, сярдзіта:

— Дзе вы? Дзе вы? Скажы, дзе цябе чэрціносяць? Чаму ня быў там, дзе ўсе? Комсамалец урэшце ты, ці не? Жывяце тут, як бур'ян... Думаеце, што нехта за вас зробіць! Чакаеце з мора пагоды... На поле трэба было-б выйсьці. Разам з усімі. Тожа ячэйка!.. Комсамол. Разагнаць бы вас такіх комсамольцаў, а цябе, Гаўрушка, першага.

Хлопец зьбянтэжана моргаў вачыма. Ён ніколі ня думаў, што заўсёды спакойны і разважлівы Рэдкадуб можа гэтак злаваць.

— Я ня ведаў... А то-б пашоў... Каб я памёр, пашоў бы. Хіба мне цяжка ці што?..

Паволі ўся злосьць Рэдкадубава зьнікла, за вадою кудысьці сплыла. Сапраўды, чаго ён ні з таго ні з гэтага накінуўся на дурнаватага і дабратлівага Гаўрушку? Хіба ён вінават, што трохі не дабірае, як, што і да чаго? Праз хвіліну ўжо зусім іншым, такім простым і чалавечым, голасам стомлена сказаў:

— Эх, Гаўрушка, уся справа ў тым, што ты зусім ня дрэнна навучыўся запальваць лампу ў сельбудзе і растаўляць крэслы на сцэне. А вось набоі з свайго „Нагана“ па-дурному выстраляў у ваду... Дарэмна, таварышок. Ня туды!

Гаўрушка ніяк ня мог зразумець, да чаго гне Рэдкадуб, але шчырасьць у яго голасе падабалася загсельбудынкам.

— Цяпер і я сам бачу, што па-дурному. Да ўжо позна. Ня вернеш.

— Во яно і ёсьць, хлопча,—амаль весела сказаў Рэдкадуб. А вось сягоньня нас перамаглі браток. На полі... Не бабы перамаглі, цемната перамагла, Гаўрушка... А ты загсельбуд. Павінен

за нашу культуру на сяле змагацца. Разумееш? Вунь якая справа, браце. Ну, бывай! Моцна такі нас сягонья прыціснулі...

— Рэпэтыцыя-ж будзе... Прыходзьце!—бачачы, што Рэдкадуб ужо ідзе і знікае ў цемрадзі, мякка гукнуў спанталыджаны Гаўрушка.

— Паспрабуйце без мяне. Хай там Мікола або Васька паказваюць.

Дома, не дакрануўшыся да вячэры, Рэдкадуб спіленым дрэвам паваліўся на ложак.

Але заснуць ня мог. Думаў, што ў сталіцы куды лепей працаваць: там, прынамсі, ня будуць таптацца па табе ногі дзябёлых кулакоў і ня будзеш атрымліваць лісты з папярэджаньнем, што „усё роўна заб’ем“.

— Заўтра ў райпарткоме абавязкова пагавару... Годзе ўжо здаецца! Папрацаваў трохі... хай другіх мобілізуюць. Я ўжо сваё, здаецца, адрабіў... —засынаючы вырашыў Рэдкадуб.

РАЗЬДЗЕЛ XII

Сакратар сустрэў яго падкрэсьлена весела і сказаў, зварочваючыся да натоўпу запаленых людзей, якія жвава гутарылі, жартуючы, і жартавалі, гутарачы:

— Вось і Шавялёўка, а мы толькі што ўспаміналі.

Усе абярнуліся, і на хвілінку затрымалі вочы на Рэдкадубе.

— Дрэнным ці добрым?—вітаючыся, запытаў той і паклаў портфэль на стол.

— Чэрвенскі плян твае сёлы выканалі амаль на сто процантаў. Дрэнным няма чаго ўспамінаць. Праўда, ня правільна з гарэлкаю ў цябе вышла... Ня можна, браце, на гарэлцы хлеба-нарыхтоўчыя пляны будаваць. Трохі перастараўся, а ўрэшце гэта драбніца.

— Хацеў двух зайцаў адным стрэлам забіць: і лішак у кулакоў узяць і ад п’янства немажнікаў хоць часова адцягнуць. Што-ж тут такога...

— Ня будзем спрачацца. У нашай рабоце памылкі няўхільныя, а цэлым-жа ў цябе добра справа стаіць. Ды чаго ты стаіш перад сталом, нібы на іспыце? Сядай!—Потым, памаўчаўшы хвіліну, сакратар сказаў:

— Ачэрацянка, праўда, трохі не давязла... Але...

— Сто рублёў далі ім нарэшце?—прапыніў Рэдкадуб.

— Учора атрымаў іхны ўпаўнаважаны.

— Тады ня турбуйся. Давязуць і рэшту,—упэўнена сказаў Рэдкадуб і зноў зацікавіўся людзьмі, што адзеньнем і гутаркамі страшэнна нагадвалі яго самага.

— Пэўна ўсё наш брат—мобілізаваны з цэнтру?

— Яны і ёсьць... У мяне ў раёне працавала дванаццаць чалавек.

— Чаму працавала, а не працуюць?—здзіўлена запытаў Рэдкадуб, яны ж толькі на нараду прыехалі, а потым ізноў на сёлы.

— У тым-та і рэч, што даводзіцца разлучыцца з імі,—сказаў сакратар. Бачыш, яны ўжо з манаткамі... Тэлеграму з АПК атрымаў, каб вызваліў іх...

Рэдкадуб жвава запытаў:

— Няўжо? Значыць заўтра і я буду ў Харкаве?

— Ня будзеш,—холадна і цьвёрда сказаў сакратар, гледзячы на вялікую чарнільную пляму ў сабе на сталі.—Ты, Рэдкадуб, застанешся яшчэ на два тыдні.

— З якой ласкі?—ускочыў з месца Рэдкадуб.—Хіба я не такі, як яны?.. Тэлеграма-ж ёсьць... Сам-жа казаў...

— Я цалкам табе спачуваю, дарагі таварыш,—проста з усмешкаю сказаў сакратар,—але сягоньня пакінуць Шавялёўку без упаўнаважанага з цэнтру—ніяк ня можна... Ты сам гэта бачыш... АПК дазволіў затрымаць цябе.

— Чаму-ж рэшту таварышоў звальняеш? Што я горшы за іх?—востра глянуў на сакратара Рэдкадуб.

Твар сакратароў раптам пахмурнеў, і востры погляд яго сустрэўся з Рэдкадубавым, як дзьве шпагі на сьмяртэльнай дуэлі.

— Ты сказаў „горшы“?—паволі з націскам на апошнім слове, запытаў сакратар, ня маргаючы вачыма.—А я думаў, наадварот... Горшых у кулацкія сёлы мы не пасылаем... Разумееш?

Рэдкадуб апусьціў вочы ўніз... Ён раптам неяк асеў і прыціх, нібы ранены ў самае сэрца баец. Глухім і пакорным голасам пераможанага ён прамармытаў:

— Ну што-ж... Калі так...—і, спанурыўшыся, спыніў чамусьці зірк свой на грубых, сівых ад пылу чаравіках сакратара... Падэшва на адным адстала, і Рэдкадуб уяўляў, як яна рытмічна хлэпае, калі сакратар, насядаючы на левую, цыгільгае вуліцаю.

Яшчэ чуў дасьціпныя і трапныя жарты таварышоў, якія выкрыкваліся хрыплымі ад частых прамой галасамі, і тады ў сярэдзіне яго заварушылася зялёная жаба зайздросьці.

Калі-ж нарэшце, падняў галаву, убачыў, што сакратар ужо зусім забыўся на яго і, не адказваючы на жарты, прыкладаў пячаткі да камандыровак пад размашыстымі прозаічнымі словамі.

Тав. N... прабыў на хлебанарыхтоўках у N-ным раёне з 5-га травеня да 4 ліпеня і адпраўляецца ў распараджэньне АПК.

Падстава: тэлеграма АПК ад 3-VII.

Сакратар РПК Самойлаў

Тады Рэдкадуб зразумеў і адчуў неўмалімасць, прастату і жалезную лёгічнасьць і сакратаровых слоў і шэрай пакаменчай паперы, тэлеграмы з АПК. Яму стала абыякава да ўсяго... Хай бы вось зараз сакратар кінуў ставіць пячаткі і сказаў, што

пакідае Рэдкадуба не на два тыдні, а на заўсёды,—Рэдкадуб ня здзівіўся-б і моўчкі згадзіўся-б.

Але сакратар, паціснуўшы рукі тым, што ад'яжджалі, сказаў зусім іншае:

— Ну, хадзем, таварыш пасьнедаем і пагаворым... А то праз паўгадзіны ў мяне пачынаецца пленум Райвыку... Ня будзе часу... У цябе, здаецца, ёсьць пра што расказаць?—усьміхаючыся, сказаў Рэдкадубу сакратар.—Пабілі вас учора? Га?

— Хто табе інформаваў?—шчыра здзівіўся Рэдкадуб.

— Гэта ня важна... Чуткамі, як вядома, зямля поўніцца.

Яны вышлі на ганак і на сустрэч ім ударыла ласкаваю цяплынёю ліпнёвае сонца. Праз царкоўны пляц вясёлым натоўпам адзінаццаць загарэлых, абвешаных чамаданамі комунараў, шпарка ішлі да чыгуначнай станцыі. Іхні сьмех і голасныя гутаркі і дасюль чуў Рэдкадуб.

— Хадзем у коопэратыў. Сьпёка якая,—сказаў сакратар—Пляшку піва вып'ем ці што.

— Ня супярэчу,—з пакорным уздыхам згадзіўся Рэдкадуб.

— А ты толькі носу ня вешай,—цёпла, неяк па-братцкаму сказаў сакратар.—Я разумею, што варочацца табе да Шавялёўкі ня дужа хочацца.

— Да зарэзу ня хочацца.

— Так, магчыма... Але падумай сам, ці тактоўна было-б пасья таго, як учора вас з поля прагналі бабы, сягоньня адкамандыраваць цябе ў акругу... Ведаеш, як расцанілі-б гэта Гаварухі ды Сьцяпаненкі? „Спалохаўся, сукін сын,—сказалі-б,—уцёк“ І тады, вер мне, Рэдкадуб, ні ліпнёвага пляну, ні прырэзкі зямлі сазаўцам нам бы доўга не ўдалося зрабіць... А на ўпаўнаважаных з цэнтру там бы і ўвагі не зьвярталі. Разумееш?

— А і сапраўды,—падумаў Рэдкадуб,—як ён сам гэтага ня сьцяміў? Гэта-ж так проста і правільна.

Заместа адказу ён запытаў сур'ёзна:

— А колькі па ліпнёвому пляну прападае на Шавялёўку.

— Дзьве тысячы пудоў Шавялёўка і Ачарацянка пяцьсот... Дадуць, ня дзе дзенуцца...

— Дадуць то дадуць, але як з кулакамі?.. Учарашняга ім прабачыць ня можна... Трэба паведаміць куды трэба, але зараз-жа сягоньня раздуваць гэтую справу ня сьлед... Так можна ўвагу сялянства адцягнуць ад хлебнарыхтовак, і тады ў ліпені мы ня выканаем пляну. Усе сілы, усю ўвагу трэба на хлеб. Разумееш, на хлеб! А пасья мы ў даўгу не астанемся, успомнім і ўчарашнюю гісторыю і цэлы шэраг папярэдніх. У мяне там матар'ялу даволі...

Каля самага коопэратыву, іх сустрэў высокі, смуглявы агіт-проп райпарткому. Калі ён сьмяяўся, два рады бліскучых зубоў на загарэлым твары падкрэсьлівалі моладасьць, жваваць і жыцьцярадаснасьць.

— Прывет, прывет,—усьміхнуўся ён Рэдкадубу.—Гэта добра што прыехаў... Зойдзеш у райпартком, возьмеш тэзісы да міжнароднага дня коопэрацыі. Прыдзецца табе праводзіць яго ад імя райпарткому.

— Запрагаеце вы мяне, хлопцы, як каня таго,—ледзьве прыкметна ўсьміхнуўся і Рэдкадуб.—За гэтыя два тыдні зусім заездзіце.

Нічога... хлопец ты таго... Моцны... Вытрымаеш...

— Дзе там моцны?.. Бабы ўчора трохі папабівалі... Ледзьве выратаваўся.

— Чулі, чулі,—засьмяяўся агітроп—каморнік казаў, што ледзьве свой тэодоліт выратаваў. Толькі што сустрэў яго... Сьмех—кажа—і гора.

— Ты-б яго папярэдзіў, каб ён трохі стрымліваўся... А то пойдзе па сёлах, пачне разносіць усюды... Тыя, каму гэта на карысьць, падхопяць, а нам гэта толькі пашкодзіць.

— Нічога і так будзе маўчаць. Хлопец наш...—супакойваючы сказаў агітроп.

— А ты гэта куды настроіўся?—запытаў яго сакратар.—У райпарткоме нікога няма... Хадзем з намі, пасьнедаем.

— Э, не, таварышы... Я на пленум. Ужо пара,—кінуў ён вокам на маленькі гадзіннік на руцэ.

— Хіба?—замітусіўся сакратар.—А якая там?

— Палова на другую... Пэўна ўжо ўсе сабраліся.

— Тады і я пашоў... Бывай, таварыш,—падаў ён руку Рэдкадубу.—Ідзі сьнедай... Няхай калі другім разам пагаворым па душы... А Гаваруху і Сьцяпаненку прыцісьні як трэба... Хлеб у іх ёсьць... зрабі так, каб самі сяляне пра гэта голасна загаварылі... Яны ведаюць, толькі маўчаць... Ворагаў ня хочуць сабе нажываць... Між іншым, выкарыстай для гэтага мітынг у дзень коопэрацыі. А сазаўцаў супакой... Кастэнку скажы, хай болей не падстаўляе галаву пад каромысла...

Сакратар, ня выпускаючы Рэдкадубавай рукі, сьпяшаючыся даваў парады... Збоку стаяў агітроп і ўсьмяхаўся сваёю сьляпучаю ўсьмешкаю.

— Ды што ты яго вучыш. Ён сам страляны воўк,—сказаў ён, вяртаючыся да сакратара.

— Хадзем на пленум. А то будуць чакаць там... Нязручна.

— Пашлі, пашлі...

— Ну, бывай,—падаў руку агітроп.—Ня крыўдай, што затрымалі. Два тыдні—справа невялікая, а нам ты здорова дапаможаш. Загсельбуда там вазьмі ў работу.

Сакратар і агітроп пашлі да шэрага цаглянага будынку райвыканкому.

— А тэзісы коопэрацыйныя?—наўздагон ім, амаль інстыктыўна, выкрыкнуў Рэдкадуб.

— Зайдзі ў райпартком... Там справавод. Вазьмі ў яго.

— Значыць яшчэ два тыдні,—падумаў Рэдкадуб і, не сьпяшаючыся, пашоў пад райпартком.

Здалёку пачуўся працяглы, бадзёры гудок паравозу. Рэдкадуб успомніў таварышоў, вызваленых аб хлебанарыхтовак, і ўявіў карціну:

Самае што цяпер цягнік падыходзіць да вакзалу, і хлопцы, пэўна, адзін перад адным тоўпяцца ў вагон... Праз дзье галзіны яны дома ў сталіцы—а там шалёны рух, трамваі, аўтобусы, нібы маленькія шпаркія жукі па вуліцах, мітусяцца таксі, а навакол так шмат сьвятла... А галоўнае, хлопцы сягонья-ж прыбраўшыся пойдучь, пэўна, у тэатр, да знаёмых і весела будуць ім расказваць сьмешныя і трагічныя прыгоды з сваёй работы на вёсцы.

І адчуў Рэдкадуб, што ніколі яшчэ так ня любіў ён гарачы каменны горад з яго чоткасьцю, з яго сьвятлом і цэнямі, з яго шалёным тэмпам і нястрыманай напорнасьцю.

І нават звычайны прыгародны цягнік, што пракрычаў на станцыі, здаваўся такім блізкім і родным, бо разбудзіў ён любасьць да сьвятла, да творчага размаху чырвонай сталіцы.

Захацелася Рэдкадубу вярнуцца, зараз-жа здагнаць сакратара і прасіць упарта і настойліва толькі пра адно:

Хай ён пусьціць яго ў Харкаў, хоць на адны суткі... Потым ён ізноў прыедзе ў Шавялёўку, моцны, поўны новай энэргіі...

Але аглянуўся назад Рэдкадуб—гэтак ён увераваў у магчымасьць здзяйсненьня свайго намеру... Але сакратара з агітропам ужо ня было відаць.

Тады раптам зразумеў Рэдкадуб усю беспадстаўнасьць і найўнасьць сваіх думак. Сапраўды Самойлаў мае рацыю. Кідаць Шавялёўку ў такі момант ня можна...

Падыходзячы да райпарткому, Рэдкадуб заўважыў у сабе нейкі няпэўны стан. На зьмену аднаму рашэньню прыходзіла другое... Тое, што толькі што ўважалася ім за неадменны закон, цяпер затулялася, завалоквалася густою хмараю сумненьня, а сумненьне паволі афармлялася ў пэўную канкрэтную думку.

— Я маю права вярнуцца дадому... Папрацаваў і годзе... Хай яшчэ тыя пасядзяць тут, хто наогул порху ня нюхаў, а вёску бачыў толькі з вакна цягніка, едучы штогод на курорт. Шмат іх за апошні час разьвялося ў партэйных радох... На язык толькі вострыя... А я, здаецца, ніколі ня быў ззаду. Пяць год у арміі. Прайшоў франты... Тройчы паранены. На пэўна так, што адпачыць бы час. Ня век-жа цягнуць лямку... Казаў-жа некалі бацька: „На сьвеце, сынку, здаўна ўжо так павялося: хто вязе, тагой паганяюць“. І правільна казаў стары... Хіба мяне не паганяюць... Рэшту адпусьцілі, а ты яшчэ едзь на два тыдні... Не, я такі сапраўды цюхцей. Трэба было адразу запротэставаць, ударыць тэлеграму ў АПК, прасіць, каб вызвалілі.

Рабілася балюча і здавалася, нібы ўвесь сьвет населены чэрствамі, жорсткімі эгоістамі і ніхто ня хоча з ім лічыцца.

Талы слова браў халодны, добра трэніраваны розум бальшавіка. Ён працаваў чотка, нібы матор, і дбайліва адна за адноў спараджаў такія звычайныя і добра вядомыя Рэдкадубу думкі:

— Добра, я паехаў-бы... А як-жа Шавялёўка, Ачарацянка, новы плян, сазаўшы, паставоўка, міжнародны дзень коопэраны, А Карась, Кастэнка, Стрэпет і іншыя, чым яны горшыя за мяне а таксама сядзяць на вёсцы—і нічога, стогнуць, а вязуць на гору наш воз... Тым больш, пакідаць іх адных у той сытуацыі, што склалася ў выніку жаночага бунту, было-б проста злачынствам. Самойлаў бяспрэчна мае рацыю, і мне няма чаго нуні распускаць. Два тыдні напружацца, каб урэшце мы перамаглі..

— Так то яно так,—зноў варушылася недзе, вырастала і паланіла ўсяго крутка, кучаравая русалка сумненья.—Але-ж у мяне вымаганьні большыя, як у іх... Я не магу штодня нячытаць газэт, ня слухаць вечарамі радыё, ня сустракацца з роўнымі сабе таварышамі і г. д.

— А ў Карася і Кастэнка, прыкладам, хіба няма вышэйшых патрабаваньяў?—зноў даўка і ўладна ўмешваўся розум.—Вунь Кастэнка піша вершы, а Карась хіба-ж ня так захапляецца тэатральным мастэрствам. Думаеш, іх ня цягне ў горад?

Гэтак, схіліўшы галаву, ледзьве перасоўваў ногі Рэдкадуб і не заўважыў, як апынуўся каля райпарткому. А на высокім насыпу, што злучаў плошчу з супроцьлежным бугром, на бугры бязладна раскіданы былі чыстыя хаткі, амаль каля кожнай з іх рос садочак, а пад самымі фронтоннымі вокнамі, дзявочымі рукамі выпешчанья, пышна цьвілі ружы, вяргіні, сардэчнік, „панічыкі“ і „анюціны глазкі“.

Рэдкадуб глянуў навокал. Чырвоны цагляны будынак райпарткому астаўся ў яго з правага боку; проста перад сабой бачыў ён пыльны шлях, якім трэба ехаць у Шавялёўку, а з левага боку шырока разаслалася нізіна... Пэўна, па вясне яе залівае валою, а ў травіне тут расьце добрае сена... Але сена даўно ўжо скошана і нізіна густа ўсеяна цялычом і конскім памётам. Яшчэ бачыў Рэдкадуб некалькі гуртоў гусей, што, горда трымаючы галовы, мірна пахаджалі за сваімі важакамі... А там далёка-далёка відаць была цёмна-зялёная сьцяна чаратоў, а трохі бліжэй ледзьве-ледзьве хістаўся ад ветру стрункі сітняк ды латала лісьцём густая пухоўка... Каля чароту на чэраве ў пухоўцы забілася худоба, шукаючы ратунку ад бязьлітасных, зласьлівых мух. Сухарэбрыя коні і маладыя, пераважна, рудыя жарбаты размашыста маталі галовамі, махалі хвастамі—ды на радці гэта давала якую палёжку... Цэлы статак цялят зьбіўся ў кучу, і спрунжыністыя хвасты іхнія, з камякамі засохлай тразі на канцох, выбівалі па хрыбтох, як кастаньетамі.

Рэдкадуб паглядзеў уніз. Пад самым схілам насыпу на зялёным трыпутніку поркалася чалавек з пяць дзяцей. Разам усім ня было і пяцідзесяці гадоў. Па доўгіх, аж да пят, палатняных сарочках, падпяразаных зрыўкамі, Рэдкадуб пазнаў дзяўчатак. Сарочки

іх былі ў брудзе, а на замурзаных тварах толькі вочы і зубы сьвяціліся ясна і бясклопатна. Хлопчыкі (іх было трое) адрозьніваліся тым, што мелі праз плячо істужу, якая мусіла падтрымліваць на адпаведным ўзроўні сапраўдныя хлапечыя штаны... Хлопцы часцей за дзяўчат сморгалі носам, гаварыць намагаліся басам, і валосьсе іх тырчэла ўгору, у той час, як дзяўчаткі змалку прывучаюцца гладзенька яго зачосваць.

Усе пяцёра сядзелі ўкруг і захоплена гулялі ў „кошка-кошка не занось кацятак“. Гэтую гульню добра памятаў Рэдкадуб. Ён успомніў і сваё горкае дзяцінства, і перад вачыма, як жывы, прайшоў малюнак: роўны, як стол, выган каля берагу рэчкі; ён у палатаных палатняных портках, і такая-ж самая „кошка-кошка“.

Рэдкадуба заўсёды чамусьці радасна і глыбока хвалявалі дзеці.

Там, у сталіцы, яму часта даводзілася бачыць піонэрскае шэсьце... І калі ён, высокі і дзябёлы, глядзеў на бесклапотны сьмех дзіцячага натоўпу, на чырвоныя гальштукі і ружовыя твары, слухаў гукі вядомага маршу, ім апаноўваў нячуваны жаль за сваё дзяцінства, што прайшло ў нэндзе, бойцы ды паняверках... Адначасна ўсю яго істоту напаўняла нейкая надчалавечая радасьць і гордасьць за тое, што гэтыя ў чырвоных гальштуках растуць куды ў лепшых умовах, чым мільёны дзяцей, калечаных старымі ладам.

Яшчэ думаў Рэдкадуб, якою дарагою цаною куплена дзецям права на гальштукі і трыумфальныя шэсьці, і да горла тады надкочвалася і прыемнае, і горкае, і непатрэбнае... Хацелася тады яму, дзябёламу, пасечанаму ў баёх кунунару, разам з піонэрамі ісьці брукаванаю вуліцаю, крычаць і сьмяяцца з імі і выкрыкваць на ўвесь сьвет:

— Заўжды гатовы!

Рэдкадуб ня зводзіў вачэй з дзетвары, якая раптам забылася пра „кошку“ і цяпер рыхтавалася да нечага, куды складанейшага, чым найўная „кошка“... На жаль ня чуць было Рэдкадубу, што гаварыў белагаловы хлопчык, але па яго паважных рухах і басавітым голасе здагадаўся, што ён, гэты белагаловы, ня інакш, як уважае сябе за верхавода над гэтаю групаю.

Вунь ён бесцырамонна хлопнуў дзяўчыну, што ня так павярнулася, а потым паказаў, дзе трэба стаць маленькаму таўсьценькаму каратышу—і тады Рэдкадуб заўважыў, што чацьвёра з дзяцей утварылі сымэтрычную групу, складзеную па ўсіх правілах вайсковага ладу.

Рэдкадуб так залюбаваўся дзецьмі, што забыўся на сваё сумленьні і крыўды, усю ўвагу скіраваў туды, уніз, дзе ішла падрыхтоўка да якойсьці, бяспрэчна цікавай, новай гульні.

— Можа ў „гару-гару дуба“,— успомніў Рэдкадуб сваё дзяцінства, аж тут белагаловы махнуў рукою, і мініятурны атрад рушыў.

Дзяўчаткі, блытаючыся ў доўгіх сваіх сарочках, намагаліся ісьці ў нагу з хлопцамі і не адставаць ад іх.

— Песьню!—выгукнуў белагаловы ўладна і востра, нібы вайсковую каманду. — Адарка, пачынай!

Рэдкадуб пераглянуўся праз поручні, увесь выцягнуўся ўперад, каб пачуць, якія песьні будзе сьпяваць гэты імпровізаваны піонэр-атрад без гальштукаў і барабанаў:

Ми молоді і весняні квіти,—

тоненька і нясьмела запішчала Адарка...

Ми діти молата и сельпа,—

падтрымлівала яе другая дзяўчына,—

Ми тільки поцінаем зити,

Але взе зде нас болотьба...

Засьпявалі ўсе пяцёра, у ногу маршыруючы каля насыпу.

Рэдкадуб ня верыў сваім вушом... Няўжо яны, гэтыя маленькія курдупелі, сьпяваюць піонэрскі гімн?...

Радзіўся, узрастаў, заліваў усю істоту знаёмы экстаз: Рэдкадуб адчуваў, як нешта густое і гарачае цісьне ў грудзях, пагражае прарвацца і разьліцца вогненым патокам радасьці... Такое пачуцьце апаноўвала ім, калі ён пераможцам ухадзіў у адбіты ў белых горад, і насустрач яму ляцелі радасныя крыкі: „Слава“.

— Значыць не дарэмна мы сваёю крывёю палівалі брук вуліц, стэпавыя дарогі, не дарма ў гrome і агні гінулі тысячаі лепшыя з нас... Дзетвара, сялянская дзетвара, гусіныя пастухі ў палатняных кашульках ужо рыхтуюцца да барацьбы...

— Ужо іх „зде болоцьба“.

— Любыя мае дзетачкі—траха ня крыкнуў на ўсе лукі Рэдкадуб.—Сьпявайце, дарагія! Сьпявайце галасьней! Сьмялей! Ваша зорная доля ў нашых надзейных руках! Мы пойдзем ізноў на новыя Перакопы, ударым так, што зямля кругам пойдзе—абы толькі сьпявалі вы, любыя дзеткі, замурзаныя пастухі з далёкіх сёл!...

Эх, чорт пабірай! Ды што такое Шавялёўка, тысяча Гаварух і ўчарашняе паражэньне? Гэта-ж дробны, мізэрны эпизод у параўнаньні з тым, што я чую... Наша расьце проста з корня, буйнымі парасткамі з зямлі выпінаецца, і ніякім Гаварухам ня спыніць, не затрымаць гэтага пераможнага росту.—У райпартком! Даёш тэзісы, і зараз-жа ў Шэвялёўку... Мы пакажам, як баб пад'юдзваць на бунт, мы зломім, скруцім у барані рог вашу зграю... Мы знойдзем ваш хлеб захаваны... З дна марскога выцягнем, каб гэтыя дзеці не галодныя былі... Нас ня зломіш! Праўда, дзеткі?—думкаю запытаў у іх Рэдкадуб і, ужо шпарка ідучы ў райпартком, чуў наўздагон словы піонэрскага гімну.

— А вы думалі, спалохаўся вашых рагачоў?.. Чорта пухлага... Паглядзім, хто каго?—Рэдкадуб радасна ўляцеў у райпартком, адчуваючы, што энэргіі ў яго хопіць на дзесяць Шавялёвак.

Справавод аж погляд затрымаў на Рэдкадубе... Ці ня выпіў часам. Сьпяшаецца, сьмяецца і на месцы ня ўстоіць.

— Здароў. Санька,—крыкнуў Рэдкадуб, пабачыўшы, што ў суседнім пакоі схіліўся над сталом Санька Шустаў, сакратар райкому комеамолу.

— Што робіш, брацішка?! Га?

— Гэомэтрыю вучу. таварыш Рэдкадуб. Сытуацыя для мяне адпаведная. Нарэшце такі мяне пасылаюць на рабфак... Дачакаўся такі! Вось там і культурны і політычны ўзровень узьніму. Гэта табе не райком, а тэхнолёгічны інстытут... Профэсары... Студэнты! Разумееш? — Глыбокадумна і лятуценна глядзеў Санька на Рэдкадуба.

— Ха-ха-ха! Разумею, добра разумею, таварышок! Крыў на пралом: інжынэрам будзеш... Добрая справа, Санька... Малайчына!

— Канешне, буду, абы скончыць, а то я хіба так павярну справу.

— Правільна... А вось ячэйку Шавялёўскую я перачышчу. Чуеш, Санька, перачышчу... Усіх кулакоў выкіну, немажнікаў, батракоў арганізую! Дазваляеш? га? таварыш сакратар!—сьмяяўся Рэдкадуб.

— Мне цяпер да Шавялёўкі няма справы... Рабі як хочаш, залежна ад коньюнктуры. Я ўжо не сакратар. Заўтра прыбудзе другі.

— Ну, бывай, Санька! Бывай, коньюнктура!

— Усяго найлепшага.

Рэдкадуб віхрам выляцеў з райпарткому.

РАЗЬДЗЕЛ XIII

У Шавялёўку Рэдкадуб вярнуўся позна ўвечары і, запаліўшы ў пакоі лампу, пачаў распрацоўваць плян правядзеньня міжнароднага коопэрацыйнага дня. Ён так захапіўся сваёю работаю, што забыўся пра вячэру і, толькі паставіўшы апошнюю кропку ў блёкноце, адчуў шалёны апэтыт.

— Есьці, есьці, есьці!

Цэлая зграя драбнюткаў матылькоў кружылі навокал лампы, вылятаючы ў расчыненае вакно і зноў варочаючыся да сьвятла. У садку ледзь чутна шалясьцелі вішні і яблыкі, а ў кучы леташняй напалову згніўшай саломы прытаіўся ўвыткун і цяпер адзваньваў сваю аднастайную мэлёдыю.

З таго боку чуўся гармонік і нехта з прысьвістам падсьпеўваў яму.

— Мабыць з рэпэтыцыі ідуць,—вырашыў Рэдкадуб, разьдзяючыся. Есьці яму такі сапраўды дужа хацелася, але будзіць старую на адважваўся. Дзяўчаты-ж напэўна недзе гуляюць.

Пачакаць іх, ці легчы снаць ня еўшы?

Каля дзверы пачуўся малады, стрыманы сьмех і праз хвіліну Алена і Хрыста ціха адчынілі дзверы.

— Вы вярнуліся?!—здзіўлена і з няпрытоенай радасьцю сказала Алена.—А тут усе вырашылі, што вы назаўсёды выехалі.

— Вячэраць, Аленачка.... Мы як бачыш, вярнуліся. Між іншым, як ваша рэпэтыцыя?

Учора добра было... а сягоньня трохі ня клеілася... Сьцёпка ізноў пачаў выкаблучваць... Троха Пашы не набіў. Колька і Васька ня далі.

— От гадзюка, давядзецца ізноў пасадзіць... Давай вячэрыць, Аленка, бо есьці хочацца, як зружжа,—сьмяюся Рэдкадуб, а Аленка глядзела на яго і не разумела, чаго ён такі вясёлы сягоньня і надмерна жвавы гэты хлебнарыхтоўшчык. Пасьля ўчарашняга іншы хадзіў-бы, як хмара, а можа і зусім пятамі наківаў-бы на Шавялёўку, а ён нібы рады таму, што гэта ўсё склалася... Нездарумелыя нейкія людзі гэтыя ўпаўнаважаныя,—думала яна... Ніяк ня купіш тае справы, што іх весяліць, што засмучае.

— Заўтра, Аленка, склікай усіх... Генэральную рэпэтыцыю зробім. Разумееш, генэральную... Трэба, каб спэтакаль пасьлязаўтра прайшоў удала. Трэба паказаць ім, мацеры іхнай палка, што нас цяжка зьбіць з панталыку. Праўда, Алена?

Дзяўчына добра ня ведала, каму гэта мае „паказваць“ Рэдкадуб, але пераканана была, што гаворыць ён правільна, і адказала хоць і ціха, але выразна і ўпэўнена:

— Канешне, пакажам!

На другі дзень сабраўся сельскі актыў.

Доўга прышлося бегаць сельвыканаўцам, пакуль да школы ня прыкандыбала з трыццацера сялян. Найлепшую дысцыпліну паказалі сазаўцы. На чале з Кастэнкам іх прышло пятнаццаць чалавек... Яны былі нахмураны, скоса глядзелі на рэшту прысутных і толькі з Рэдкадубам і Карасём прыветна, з красамоўнымі ўсьмешкамі, віталіся за руку. Учарашняя калатнеча яшчэ больш зраднала іх, а той факт, што Рэдкадуб ня здаў, ня зьвесіў носу, а склікае актыў, бадзёрыў сазаўцаў і надаваў ім энэргіі да барацьбы.

Счакаўшы, прышлі комсамольцы: Васька Плоткін, што апошнімі днямі пасьпяваў усюды і выяўляў надмерную актыўнасьць, з ім малады і саромлівы, амаль зусім дзіця, суфлёр Івась Літвіненка і яшчэ два нейкіх невядомых Рэдкадубу хлапцы. Адзін высокі, добра складзены, чубаты, другі—сухарлявы, блакітнавокі, з пакалечанаю рукою.

Левая рука яго зусім ня мела пальцаў. Першага звалі Аверкам, Ступаю, другога Яшкам Маслэнцам. Першы быў сын серадняка, члена праўленьня СТБ, а другі—сын удавы Маслэнчыхі. Абодвы, як расказаў Васька,—комсамольцы, але нічым сябе дагэтуль ня выявілі. Праўда, гэты Яшка бяспальцы, хоць сакрата руе ў комназаме, а Аверка—толькі платы ломіць, ды дзяўчатам вароты дзёгцём вымазвае.

А ў цэлым абодвы хлопцы не паганья, — закончыў характарыстыку Васька Плогнік і папрасіў у Рэдкадуба закурыць.

На сасновых лавах, уздоўж і ўпоперак зрэзаных нажамі і ўквечаных атрамантам, расьсядаліся шавялёўскія актывісты. Тыя, хто таўсьцейшы, дрэнна сябе адчувалі на вузкіх, прыстасаваных для дзяцей, лавах, уладжваліся на падваконьні, некаторыя сядзелі проста на падлозе каля дзьвярэй і, задуменна смокчучы махорку, чакальна паглядалі на стол...

За сталом ужо сядзеў Рэдкадуб і жвава расказваў нешта Карасю. Карась час ад часу сьцьвярджаючы ківаў галавою, нібы кожнае слова Рэдкадубава хацеў умацаваць сваёю ўнівэрсальнаю ўлюбёнаю формулаю:

— Гэта не сакрэг.

Тады з гурту, ці Васька Плогнік, ці старшыня СТВ—Сьвірдэнка, сказаў:

— Пэўна, болей і чакаць няма каго... пачынаць-бы ўжо можна...

— Але, але,—падхапіла гэтую думку некалькі галасоў.

— Чалавек з трыццаць ёсьць,—аглядаючы прысутных, сказаў Кастэнка.

— І гэта добра. Заўсёды меней бывае, а сягоньня нічога сабе сабраліся,—невядома каму сказаў Яшка Маслэнка і апусьціў вочы долу. Яшку здавалася, што да яго слоў ніхто ня прыслушаецца, і гэта заўсёды бянтэжыла хлопца. Тады і Карась падняўся на ногі і, пастукаўшы алоўкам аб стол, урачыста прамовіў:

— Таварышы! Я думаю, і гэта не сакрэг, што болей у нас не зьбяруцца. Будзем пачынаць, ці яшчэ пачакаем?

— Пачынайма...

— Чакаць няма каго...

— Ну тады сход шавялёўскага актыву лічу адчыненым,—прагаварыў шаблённую фразу Карась.—Прашу намячаць старшыню і сакратара.

Тады зусім нечакана з задняй лавы пачуўся малады густы барытон:

— Мая прапанова... За старшыню пушчай будзе т. Кастэнка, а сакратаром прадагаецца Яшка Маслэнка... Каб дарэмна часу не маранаваць...

Усе абярнуліся і з лёгкім здзіўленьнем сачылі за высокім чубатым юнаком, які падаў пропозыцыю.

— Што гэта з Аверкам здарылася?—нахіліўся Івась Літвіненка да Ваські Плогніка.—Ніколі яго бывала на сходзе ня ўбачыш, а гэта прышоў ды яшчэ і голас падае... Глянь, як усе на яго вытарашчыліся.

— Цяпер, брат, усе загавораць... Урэмя такое падышло... Я ўчора з ім да сьвету хадзіў каля сажалкі і расказваў пра ўсё наша жыцьцё... Доўга ён не дабіраў, што да чаго, а потым радзіўся са мною і абяцаў, што будзе актыўна працаваць...

— Даўно-б ужо пара як сьлед узяцца за работу... А то комсамол—не комсамол, а чорт ведае што... Ведаеш, Вася, калі я

ўчора пачуў пра тое, што сазаўцаў прагналі з поля, мне, прызнацца, і сорамна было чагось і крыўдна за ўсіх нас. комсамольцаў. Жывем сабе вечарамі, па вуліцы гапаем, з дяўчатамі сьпім, а каб карысьць якую для беднаты, то ў нас няма... І ні кніжкі добрай не прачытаем, ні сходаў, як трэба, не праводзілі... Ізноў жа, Вася, мала нас... Як было пазалетась шэсьць чалавек—так і да гэтай пары асталося.

— Цяпер нашы шэрагі вырастуць... Апрадзялённа вырастуць. Таму, брат, падзел па сяле пашоў... Хто за каго... Адна старана, уродзе наша, гэта сазаўцы, немажнікі, багата сераднякоў, ну от мы, комсамольцы, а другая—кулацкая. Там Сьцепаненка, Гаваруха, Гуць, а за імі яшчэ шмат мажых... Доўга думаць, братка, тут няма часу,—сіла на сілу пашла... Пасярэдзіне ня ўстоіш, трэба або сюды, або туды... Гэта я табе, Ваня, апрадзялённа кажу.

А тым часам пропозыцыя Аверкі Ступы аб складзе прэзыдыуму прайшла аднагалосна, і, калі Васька Плотнік выкладаў сваю клясавую філэзофію Івасю Літвіненку, слова для дакладу ўзяў Рэдкадуб.

Гаварыў ён пра ліпнёвы плян хлебнарыхтовак, пра наступнае сьвята коопэрацыі, крыху ўспомніў пра ўчарашняе паражэньне сазаўцаў і доўга захоплена маляваў слухачом карціну іхняга шавялёўскага жыцьця.

Здаецца, нічога новага для актывістаў ня было ў Рэдкадубавым дакладзе: сапраўды, хіба штотомся ня чуюць яны такіх самых інфармацый пра хлебнарыхтоўчы плян, хіба невядома ім учарашня падзея на полі, або хто з іх ня ведае пра тое, што кулакі шкодзяць усім захадам савецкай улады...

Гэта-ж кожны чуе, бачыць, разумее...

Але было штосьці ў дакладзе Рэдкадубавым такое, чаго даўно ўжо ня чулі шавялёўскія актывісты... Як ён гаварыў, гэты высокі чарнявы дзяцюк? Здавалася, ня словамі звычайнымі чалавечымі арудзе ён, а нечым такім цьвёрдым і моцным, што можна памацаць пальцамі... Так горача і зразумела і проста ўкладаў ён у кожны сказ блізкі і глыбокі зьмест. І што далей услухваліся ў яго гутарку, то ясьней, катэгорычнай нараджалася ў кожнага адзіная думка:

— Учора ў Шавялёўцы пачалася сапраўдная вайна... Будзе яна жорсткая і зацяжная. Мы, што слухаем вось тут даклад,— ёсьць баявы штаб савецкага фронту: можа як-раз у гэты час, недзе ў клуні або ў садку Гаварухі—сабрэўся штаб ворагаў і слухае свайго дакладчыка, так як мы слухаем тав. Рэдкадуба.

А калі той зачытаў плян сьвяткаваньня міжнароднага дня коопэрацыі—яго аднагалосна ўхвалілі.

Неяк моўчкі ўсе зразумелі адзін аднаго і адчулі, што разводзіць доўгія спрэчкі—ня час і што лепей ад зачытанага Рэдкадубам пляну не зрабіць. Галоўнае цяпер,—не гаварыць, не дыскусаваць, а дзейнічаць энэргічна і напорна... Бо інакш усяго можна спадзявацца: учора прагналі сазаўцаў з поля, а заўтра бабы

з рагачамі наляпяць на сельсавет і ўчыняць сапраўдны пагром, адчуваючы за сабою моцнае падтрыманьне сваіх мужоў.

Расходзіліся дадому з адзіным заданьнем: наступаць на ворага дружна, смела і рашуча.

Рэдка які плян выконваюць цалкам і поўнасьцю. Гэтак і плян сьвяткаваньня коопэрацыйнага дня, выпрацаваны Рэдкадубам, пачаў парушацца з самага ранку.

Паводле пляну мітынг меў пачацца аб 11-й гадзіне раніцы, але толькі каля 12-й да сельсавету падышлі некалькі сялян: напэўна парушэньне пляну прадбачыў і Рэдкадуб, але такі павольны збор пачынаў яго сур'ёзна турбаваць:

— Ці накруціў, як сьлед выканаўцаў?—трэці мабыць раз пытаўся ён у Карася.

Той з самага ранку, ня сьнедаўшы, туляўся ў сельсавеце і таксама зьлёгка хваляваўся.

Яму трэба будзе адкрыць мітынг, і думка пра тое, з чаго пачаць, не давала яму спакою.

— З самага ранку ходзяць, загадваюць... Толькі народ-жа ў нас... Покуль адважыцца...

Рэдкадуб вышаў на ганак і глянуў удоўж вуліцы, ці ня йдуць?

Але вуліца была пустая...

Тады нехта з гурту сялян, лузгаючы семячкі сказаў невядома каму, але так, каб пачуў Рэдкадуб:

— Адпачываюць людзі... Катэрыя з царквы прышлі, мабыць толькі абедуюць, а, можа, хто і паспаць у халадку прыладзіўся... Наша справа такая...

— Вядома, нядзеля... Няма-ж калі мужыку і адпачыць,—згадзіўся другі.

Рэдкадуб хацеў ужо зноў вярнуцца ў сельсавет і ў чацьверты раз запытаць Карася, ці ходзяць па сяле выканаўцы, ці загадваюць на сход, але вуха яго злавіла далёкія гукі гармоніка.

— Значыць Васька—грае сабе „Страданія“, а мітынг яму і за вухам не сьвярбіць... Ну і комсамольцы...—з прыкрасьцю падумаў Рэдкадуб.—Ім абы гармонік ды танцы...

З другога канца вуліцы, паволі перастаўляючы ногі, ішлі да сельсавету яшчэ некалькі сялян.. Яны так спакойна пасоўваліся вуліцаю, так дэманстрацыйна не сьпяшаліся, быццам сьвядома дратавалі Рэдкадуба...

— Яны ідуць быццам за труною,—абурана крыкнуў ён, уваходзячы ў сельсавет.

— Паспрабуйце абвясьціць, што бясплатна цукар або газу будуць выдаваць—пабачыце, дзе і возьмецца шпаркасьць. Праз дзесяць хвілін усё сяло зьбяжыцца ў коопэрацыю.

— Комсамольцы таксама добра... Былі ўчора, чулі што а 11-ай... А от зараз ужо дванаццатая, а яны недзе валаводзяцца па сяле...

І нібы ў адказ Рэдкадубу каля самага сельсавету заіграла гармошка гучна і ўрачыста... Здавалася, Васька націснуў разам на ўсе клявішы і расьцягнуў мяхі да апошняга.

— Прышлі!—крыкнуў Рэдкадуб і шпарка вышаў на ганак. Пакуль ішоў, думаў пра тое, што ў сваім пляне не прадбачыў аднаго: трэба было з дзесяці гадзін каля сельсавету пасадзіць Ваську з гармонікам, і тады-б людзі надыходзілі бясспрэчна хутчэйшым тэмпам. Паслухаць у нядзелю музыку, паглядзець, як вытанцоўвае моладзь, любяць сяляне, гэта бясспрэчны факт. Але лепей позна, як ніколі. Хай цяпер Васька йграе, як мага...

Каля сельсавету было ўжо чалавек з пятнаццаць. Чалавек з дзесяць хлопцаў, з Васькам на чале, размясьціліся каля самага ганку, а сам гарманіст ужо ўмасьціўся на сходках і закідаў рамень на плячо.

— А ну ўжар, ужар, хлопча... Паглядзім, якія цяпер хлопцы,— падсунуўся бліжэй кулацкі і кльшаногі Яўхім Кандзюба.

З-за рогу каляровым гуртом выткнуліся дзяўчаты і, саромячыся падыйсьці да сельсавету, тапталіся на месцы, зайздросна паглядаючы ў бок гарманіста.

— Няўжо такі не патанцуем сягоньня „полькі“?—думалі яны. Васька зручней сеў, нізка схіліў галаву набок і злёгка торкнуў пальцамі пэрлямутар клявішаў.

Гутаркі адразу прыпыніліся.

Усе заціхлі ў чаканьні:

— Ну, ну, паслухаем, што вы ўмеце,—нібы казалі погляды дзядзькоў... Хлопцы молада пераступалі з нагі на нагу, паглядаючы на рог, дзе белымі сукнямі мільгалі дзяўчаты.

— Вася, польку,—пачаў прасіць Аверка Ступа.—Вдар, Вася, польку, каб гэтыя козы ня вытрымалі... Сукін сын буду—прыбягуць, толькі пачуюць.

— А ты-б пашоў дый прывёў іх... Можа саромяцца,—зноў загаварыў кльшаногі Яўхім Кандзюба, сплёўваючы пасья папяросы.—Эх—вы, хлопцы, пакідалі сваіх дзяўчат сіротамі... Вунь як мы хлопцамі былі, дык у нас дзяўчаты хіба-ж...

Васька ўдарыў „польку-ластачку“, якая ў той час была самай улюбёнай у шавялёўцаў.

Аверка нецярпліва павёў плячыма:

— Эх, раздайся мсра...

— Ідзі, ідзі не агінайся,—пад'южвалі яго хлопцы.

Пасья трактарыста Колькі—яго ўважалі за найлепшага танцора.

— Хіба гэта танцы без дзяўчат... Гэта чорт ведае што,—агінаўся Аверка.

Тады Івась Літвіненка, каранаваны суфлёр шавялёўскі і самы маладзейшы дзяцюк, гледзячы на Рэдкадуба, сказаў голасна:

— Пайду, паклічу іх... Чаго яны там будуць адарванымі ад мас стаяць?..—І вачыма нібы пытаў у Рэдказуба дазволу.

Той з усмешкай кіўнуў галавою:

— Ясна, што трэба паклікаць... абавязкова...

— Савяршэнна верна,—раіў Аверка,—рушай, Ваня, цябе яны паслухаюць...

А Васька наігрываў, бегаў пальцамі па бліскучых ладох, шырока расьцягваў гармонік, і, гледзячы на яго бялявы чуб, што спадаў на вочы, Рэдкадуб адчуваў нейкую цёплую прыязнь да гэтага хлопца.

— Трэба будзе яму падзякаваць... Малайчына... На музыку людзі зьбяруцца... Бач, як стараецца...

Вуліцаю цяпер, групамі па тры-чатыры, а то і пяць чалавек, з усіх куткоў надыходзілі дзядзькі... Яны набліжаліся да сельсавету паважна, з сур'ёзнымі выразамі на тварах, але, пастаяўшы трохі каля гурту хлопцаў, што з кожнага поваду весела ірзалі, паслухаўшы вясёлыя і захапляючыя пералівы гармошкі—усім рабілася неяк хораша і радасна. Мабыць кожны ўспамінаў свае клапечыя гады, якія мінулі ў цяжкай працы і ў бязьмежна вясёлых гулянках, калі гулялі ад зары да зары і не адчувалі ўтомы.

Сачыў Рэдкадуб за сялянскімі тварамі і бачыў, як паволінік на іх лёд замкнулася і недавер'я, як праясьняліся іх блакітныя і карыя вочы, і здавалася яму, што нават глыбокія маршчыны на абліччах неяк разгладжваліся, ніклі.

Да яго падышоў усхваляваны Карась і голасна, каб перакрычаць „польку-ластачку“, крыкнуў над самым вухам Рэдкадубавым:

— Глядзі, Міхалавіч, якую кучу дзяўчат вядзе Літвіненка, цэлы эскадрон. Калі так будуць надыходзіць—дык праз паўгадзіны пачынаць можна.

Там відаць будзе... Дрэнна толькі, што ўсё гэта робіць гармонік. Выходзіць, што без яго нам не ўдалося-б сабраць людзей.

Сабраліся-б, канешне, і так... Гэта не сакрэт, але гармонік здорава падсабляе.

Дзяўчаты тым часам, трохі пачмыхаўшы сабе ў хустку, пахікаўшы адна адной на вуха, патрохі пачалі прытанцоўваць, нязграбна падштурхаючы адна адну локцем:

— Ідзі ўжо, ідзі!

— Ну, выходзьце якая,—крутнуў чубам Аверка і выляцеў на сярэдзіну круга.—Спалохаліся... каб не ператанцаваў,—зухліва кіўнуў ён у дзявочы гурт.

— Ці бачыш, які спрытны. Не такіх бачылі ды не баяліся,—у тон яму адказала Аленка. Рэдкадуб толькі цяпер заўважыў яе ў натоўпе.

— А ну, выходзь!—прыстукнуў чаравікам Аверка.

— І выйду,—што ж ты думаеш?—жвавей, Вася, гукнула раптам дзяўчына, і яе стромкія загарэлыя ногі рытмічна і грацыёзна заходзілі побач з вялікімі нязграбнымі нагамі Аверкі.

Гэтага пэўна толькі і чакалі хлопцы і дзяўчаты... Трэба было, каб нехта пачаў... А калі ўжо Аленка і Аверка адважыліся—цяпер трымайся, Вася... Давядзецца табе горка: рэчкаю пот з цябе

будзе ліцца, мокрая сарочка да сьпіны прыліпне, а ты мусіш іграць, каб у завірусе штаноў і спадніц, чубаў і кос моладасьць спраўляла сваё сьвята.

Не, як ні кажыце, а ня лёгка, хоць і пачэсная роля гарманіста на вёсцы.

Паддай жару!—гукаў Аверка...

— Васька, весялей!—не пераступала яму Аленка.

А тым часам у круг уваходзілі і губляліся ў рознакаляровым рухлівым натоўпе новыя пары.

Паміж паважных барадатых дзядзькоў, што стаўшы на наскі, выцягвалі шыі (паглядзець на танцы), заўважыў Рэдкадуб некалькі жаночых хустак і шмат дзетвары, што паміж нагамі дарослых праціскаліся аж да гарманіста і ўмашчваліся на сходках.

Нарэшце Васька, шырока расьцягнуўшы мяхі, сьцягнуў іх кароткімі, рвуткімі рухамі: гукі выходзілі абсечанымі, не закончанымі. Гэта азначала, што далей граць немагчыма.

Пары ў міг вышлі з круга, зьліўшыся з натоўпам; але танцораў лёгка можна было адрозьніць ад рэшты хлопцаў і дзяўчат: твары іх гарэлі чырванню, вочы блішчэлі ад захапленьня, а грудзі пад белымі вышытымі сарочкамі часта і высока хадзілі ходырам.

— Чыя гэта такая спрытная?—цікавіўся з гурту высокі, голены дзядзька.—Бойкава, сукіна доч... Гэтак майго Аверку асараміла... Ператанцавала ліха матары...

— А чые-ж у нас яшчэ так умеюць, як ня Бойкавы?...

З-за гары пачуўся глухі стукат мотору.

Рэдкадуб даўно ўжо пільна ўглядаўся ў той бок і цяпер, адшукаўшы ў пустым сельсавеце Карася, весела сказаў яму:

— Ну, старшыня, трымайся! Сазаўцы ідуць... ужо чуваць, як гудзе трактар... Як падыйдуць, дык і пачнем...

— Не па сабе мне неяк... Трохі мутарна... Гэта не сакрэт... Баюся, што кулакі і тут пашкодзяць нам...

— Глупства... Цяпер мы з імі цырамоніца ня будзем... Бачыш, колькі ўжо люду сабралася... І жанчыны ёсьць... А от ні Гаварухі, ні Сьцяпаненкі ня відаць... Гуць, праўда, прышоў... Паглядзеў на танцы, а як пачуў трактар—нібы ў ваду ўпаў... Пэўна ня любіць, стары сабака, нашага сазаўскага каня.

— Таварышы, сягоньня сьвята міжнароднага дня... Таварышы!—заплюшчыўшы вочы, рытмічна пахістваючы галавою, шаптаў Карась...

— Што ты мармычаш?

— Ды ня ведаю, разумееш, як пачаць. Так у галаве нібы ўсё, што трэба, а пачну гаварыць, магу заблытацца... Гэта не сакрэт.

— Нічога. Гавары сьмялей і не хвалюйся. Між іншым, парадак у цябе?

— У мяне, а што?

— Не пераблытай: пасья сябе дай слова мне, а потым Стрэпету ад комсамолу.

— І чаго-б я гэта пераблытаў... Я ўжо на памяць знаю, каму пасья каго.. Цэлую ноч ня спаў, усё думаў, як яно выйдзе...

Заглушаў Карасёвы словы трактар. Ён так грузна пад'ехаў пад сельсавет, што шыбы ў вокнах тоненька зазьвінелі, а падлога пад нагамі ледзь прыкметна дрыжэла.

— Хадзем! пацягнуў Рэдкадуб Карася за руку.—Пачнем!

На трактары, што нібы маладая, убраны быў кветкамі, сядзеў Колька Стрэпет і, схіліўшыся на бок, нешта гаварыў Аленцы. За раменчык яго шапкі, напэўна, дзявочая рука натыкала жоўта-гарачага сардэчніку, і ён цьвіў, як маленькія сонцы. Мабыць ніводнага героя ў сьвеце ня ўквечвалі такім вянкком. Новы сазаўскі сыяг Мікола прыладзіў га самым перадзе трактару, і ён паласкаўся над натоўпам горда і весела.

Машина цягнула за сабою двое вялікіх калёс, а ў іх сьпявала і крычала з паўсотні дзяцей... Сазаўцы, мужчыны і жанчыны згуртаваліся і сталі моцнаю сьцяною навакол трактара, нібы зьбіраліся абараняць яго ад нейкага невядомага ворага.

Рэдкадуб здаволена ўсьмікнуўся трактарысту, калі ад таго адышла Аленка. Ён бачыў, што ў гэтай частцы яго плян выконваецца дакладна: усё сазаўскае насельніцтва з жанкамі і дзяцьмі прышло на сьвята.

Яшчэ раз глянуў на ўквечаны трактар і зразумеў, чаму ў натоўпе няма Гаварухі: хіба мог ён спакойна бачыць, як горда і па гаспадарску на яго трактары сядзіць цяпер комсамалец Мікола Стрэпет, у вянку з сардэчніку і з маладым задорам у вачох?

— Нічога,—вырашыў Рэдкадуб.—Гэта яшчэ лепей, што кулачча няма тут. Калі ўсё будзе ісьці так, як трэба—самі да іх пойдзем. Усім сялом... Паглядзім што яны запяюць.

— Пачынай!... Болей чакаць няма каго,—павярнуў ён да Карася.

Той адкашляўся, зьняў шапку і гучна кінуў у натоўп:

— Таварышы, цішэй... Прашу ўніманія, таварышы... Таварышы! голасна крыкнуў ён, калі натоўп трохі ўгамаваўся.—Абвяшчаю мітынг у чэсьць міжнароднага дня коопэрацыі адкрытым... Таварышы! Сягоняшні дзень ёсьць вялікае сьвята працоўных усяго сьвету, і гэта не сакрэт,—тут голас Карасёў прагучэў цьвёрда і ўпэўнена.

— Цяпер нашоў, — падумаў Рэдкадуб,—не саб'ецца...

— Гэта не сакрэт, што нашы таварышы за кардочам кроў праліваюць, а ў нас коопэрацыя для працоўных... Таварышы, гэта не сакрэт, што калі дзяржава ўсе сілы кінула на хлебна-рыхтоўкі, коопэрацыя дапамагала дзяржаве нарыхтаваць, каб рабочы ў горадзе, а бедната ў сёлах не галадала, каб наша Чырвоная армія дужаю была, не галоднаю. Гэта ня сакрэт, таварышы, што кулакі хочуць задушыць коопэрацыю... Яны ня прышлі на наша сьвята. Сядзяць, як сычы, па закутках... Яны хлеб у зямлю закопваюць, але і гэта не сакрэт, таварышы, што мы

той хлеб адкапаем і аддамо яго нашай працоўнай уладзе... У гэты дзень мы павінны паказаць усяму сусьветнаму пролетарыяту, што Гаварухі нам ня страшны. Мы прымусім іх здаць лшкі, мы выканаем ліпнёвы плян на сто процантаў, бо гэта не сакрэт, што ў кулакоў хлеб ёсьць, яны яго, як тыя сабакі, і самі не ядуць, і другім не даюць.. Хай кожны працоўны селянін чэсна скажа, хто хавае хлеб, каб рэшту людзей напрасна не беспакоець... А то, дарагія таварышы, гэта не сакрэт, за дзесятак кулакоў павінна ўсё сяло адказваць... У гэты дзень, таварышы, мы павінны ўсе як адзін стаць на дапамогу дзяржаве і паказаць усім, што мы падтрымліваем сваю дзяржаву, што мы змагаемся з кулакамі і разам з рабочымі будзем савецкую ўладу. Хай жыве міжнародны дзень коопэрацыі і куністычная партыя, якая ёсьць наш правдыр! Я скончыў, таварышы.

Скамячыў Карась шапку ў руках і адышоў у бок.

— Правільна, малайчына!—прашаптаў Рэдкадуб.

— Інтэрнацыянал,—нахіліўся ён да Ваські.

Той хутка закінуў рамень на плячо і заіграў.

— Устаць! уладна скамандваў Мікола Стрэпет і выпрастаўся на трактары высокі і стройны. Дзяўчаты з захапленьнем глядзелі на яго.

Уставаць давялося толькі тым, што сядзелі аж недзе ззаду, маўклівыя і абыякія да ўсяго. Але такіх было ня шмат. Рэшта стаяла, наструніўшыся і захапіўшыся востраю прамоваю Карася, трактарам, уквечаным, як дзеўка на Івана Купалу і асабліва (Інтэрнацыяналам), які стоячы выводзіў Васька.

— І вывучыўся-ж...—дзівіліся сяляне.

— Ад райпарткому слова мае тав. Рэдкадуб.

— Просім! Просім!—загуло ад сазаўскіх шэрагаў.

Сваёй прамоваю Рэдкадуб біў у тую самую кропку, што і Карась... Высьветліўшы політычнае значэньне міжнароднага дня коопэрацыі, падаўшы некалькі яскравых прыкладаў прадажніцтва буржуазных коопэратываў капіталу, ён горача пачаў заклікаць сялян, немажнікаў і сераднякоў, дапамагчы ўладзе выявіць злосных затойнікаў хлеба. Пакуль Рэдкадуб гаварыў пра справы, што непасрэдна не закраналі сялян, тыя слухалі яго з раскрытымі ад захапленьня іртамі.

Некаторыя, што больш цікавіліся, праціскаліся бліжэй да ганку.

Але калі ён пачаў пра хлебанарыхтоўкі, пра ролю коопэрацыі ў ёй, панатоўпу прайшоў лёгкі шорах. Нехта расчаравана ўздыхнуў; другія, як заўсёды ў крытычных выпадках, паслалі слухмяныя пальцы чухаць патыліцу, а некалькі чалавек проста павярнуліся да прамойцы сьпіною, красамоўна падкрэсьліваючы гэтым, што закранутае ім пытаньне іх абсалютна не цікавіць.

Затое асноўная маса ўважна слухала яго прамову, і нават заўважыў Рэдкадуб, што шмат дзесяткаў барадатых і безбародых твараў няпрыкметна ківаліся. У гэтых ледзь улоўных рухах адчуваў Рэдкадуб сьцьвярджэньне сваіх слоў і голас яго грымеў

упэўнена і згонка. Асаблівага агню і запалу надавалі яму сазаўцы. Яны стаялі моцнаю сьцяною навакол свайго сьцягу, і на тварах іхніх прачытаў Рэдкадуб рахучую ўпартасьць.

— Чорта лысага здамо цяпер!

— Таварышы!— гукаў Рэдкадуб, паказваючы рукою на памяшканьне сельсавету.— Вы памятаеце дваццаць першы год? Вы не забыліся і дагэтуль, як у гэтым самым памяшканьні ў лютую зіму замярзалі і гінулі ад голаду жанчыны і малыя дзеці. Яны тысячы верст ішлі да вас па кавалачак хлеба для сваіх дзяцей. З далёкага Паваложжа прышлі яны, пакінуўшы свае сельбішчы, і тысячамі гінулі па ўкраінскіх стэпах і непраходных дарогах!

Вялікая цішыня стаяла навакол... Кінулі нават грызьці семячкі

— Успомніце, таварышы, колькі іх ляжыць на вашых могілках...

А хто ў гэтым вінен? Ня партыя, ня вы, чэсныя працаўнікі-сяляне, а яны гэтыя Гаварухі, Гукі, Сьцяпаненкі... Яны і тады гналі хлеб і цяпер закопваюць яго. Ды ня тыя цяпер часы. Ня ўдасца ім пашкодзіць нашай рабоце. Хай пазаўчора цемнатою нас перамаглі... Яны яшчэ дадуць адказ за гэта, а сягоньні ўсе, хто ня хоча хадзіць пад жываглоцкім ботам, павінен сказаць жываглотам:— Годзе абдурваць уладу! Годзе тачыць разбойніцкія нажы! Усе лішкі хлеба прадаваць толькі дзяржаве!

— Правільна!— Нібы з адных грудзей вырвалася з сазаўскага боку.

— Пад суд іх, гадзюк паласатых!— крыкнуў Мікола Стрэпет. Гэта была запалка, кінутая ў кучу пораху.

Загуло, зашумела, нібы перад выбухам. Рэдкадуб узяў найвышэйшую ноту:

— Таварышы, савецкая ўлада знойдзе на іх кару, але нам трэба самім скарыць іх... Колькі іх—дзесятка, другі, а вас сотні... Я канчаю, таварышы.— выкрыкнуў Рэдкадуб, заўважаючы, што натоўп усё больш і больш хвалюецца.— Сягоньня, у дзень вялікага сьвята, мы пакажам, што Шавялёўцы былі і ёсьць і заўсёды будуць гарою стаяць за сваю савецкую ўладу, а жываглотам скажуць: дудкі!

У натоўпе цяпер клякатала... Кожны ўважаў за свой сьвяты абавязак сказаць штось свайму суседу, зьбіваліся ў гурты, трэсьлі бародамі, асобна верашчалі жанчыны... Некалькі з іх выціралі хусткамі мокрыя вочы, успомніўшы загінутых паваложцаў. Паміж іх тулялася Аленка.

Васька хацеў заіграць Інтэрнацыянал ды запнуўся на першай ноце.

Карась трывожна глядзеў на Рэдкадуба:

— Даваць слова ад комсамолу?

— Пачакай трохі... Пачынаецца сапраўднае парушэньне нашага пляну, але здаецца на лепшае... Слухай.

Натоўп распальваўся... Рэдкадуб намагаўся ў асобных выгукх улавіць настрой сходу.

— Ня нашага вума дзела,—нібы старадаўні прарок, трос сіваю барадою дзядок.—Не лемантуйце, мужыкі, пра сябе не забывайце.

— За машынку іх ды ў конвэрт...—гукаў нязграбны Аверка.

— Годзе нячыцца... І так на шыю сядуюць!

— Чаму ня прышлі на сход?.. Ганьбуюць!

— Каля жанок, як каты вылежваюцца.

— Грамадзяне, супакойцеся, яны ўласць, ім лепей відаць.

— Уласць, уласць. Што ты мне ўласць. Ім грошы за гэта плоцяць, што яны добра гавораць, а вы ўжо паверылі... Уласць.

— Заткніся, ты, Сьцепаненкаў халуі!

— Не чапай яго, ён за паўпуда пшаніцы рок будзе вылізваць Гаварусе...

— Байструк! Галаштаньнік! Басячуга! цьфу!

— Каціся калбасою, ідзі штаны падтрымай Гуцю, ён сама што пасьля абеду... сядзіць.

— Га га-га!

— Цю-ю-фі-і-іць.

На бацькаву жонку, дурань, а не на сьвятую зямлю.

— Дай яму, Аверка, па мызе. Дай!

— Ды ёсьць па чым ударыць... Бач, блішчыць, як самаварі..

Цяпер Рэдкадуб смаргануў за рукаў Карася:

— Супакой, а то будзе бойка. Годзе!

— Грамадзяне, супакойцеся,—замахаў той парусінавым портфэлем. Уніманіе, граждане, мітынг прадаўжаецца!

— Ды што там гаварыць, і так ясна!

— Узяць за карак, амба!

— Глядзі, каб цябе ня ўзялі, які лапаты.

— А табе шкода.. Ідзі пацалуй іх!..

— Цьфу, сараматнік!

— Суцы пад хвост, а не ў дружкі!

— Грамадзяне, просьба сьціхнуць! Слова ад таварыства супольнай апрацоўкі зямлі мае тав. Гаркавы.

А ну, ну, кажы..

— Глядзі, з якога гэта часу, а мы ня зналі, што ён гэтакі.

— Няўжо ён гаварыць умее?..

— Глядзі, дзівася.

На ганак узышоў сярэдні ўзростам, бялявы, блакітнавокі мужчына. Гледзячы на яго, сапраўды цяжка было паверыць у здольнасьці прамоўцы намесьніка старшыні САЗ'у.

Але гэта прымусіла супакойцца сход. Цікава ўсё-ж такі, што скажа заўсёды ціхі, лагодны і маўклівы Гаркавы.

А ён і сказаў усяго толікі некалькі слоў.

— Таварышы, вітаю вас ад Заўгаладнянскага САЗ'у.

Невядома, ці па загаду, ці па ўласнай ініцыятыве, Васька рэзнуў „Інтэрнацыянал“. Гаркавы пачырванеў і, ня ведаючы, дзе дзець рукі, пераступаў з нагі на пагу, нібы стоячы на голках, або на бітым шкле.

— Таварышы! З прычыны міжнароднага дню мы, сазаўцы, абяцаем бясплатна араць трактарам зямлю ўдавы Марылі Маслэнкавай, як яна найбяднейшая жаншчына, а мы павінны дапамагаць бедным. Вось і ўсё.

— Глядзі... Вось табе і Гаркавы.

— Малайцы хлопцы! Дзела паказваюць.

— Народ сур'ёзны сабраўся, працавіты.

— Добра ім з такою машынаю...

— Гэта й я разумею, а то гутарак куча, а справы чорт мае...

Праўда!

— Пашчасьціла старой! Ні села, ні ўпала, а зямлю аруць.

— Ды ня век-жа ёй і ў адработ да багацеяў хадзіць,— выкрыкнуў жаночы голас.

Месца Гаркавага на сходках заняў Мікола Стрэпет. Гаварыў ён шпарка, захлынаючыся і часта паказваючы на трактар. Скопчыў ён тым, што заклікаў зараз патрэсьці Гаваруху, Гуця, і Сьцепаненьку. Сяліне стрымана выслухалі яго кароткую прамову, за тое хлопцы і дзяўчаты наладзілі свайму ўлюблёнаму танцору вялікую овацыю... Нават „Інтэрнацыянал“ у Ваські загучэў неяк урачысьцей..

— Бач, як свайму плешчуць,—падміргнуў стары Ступа свайму суседу Сьврыдэнку.

— Гарганізацыя,—многозначна адказаў той і сплюнуў.

Але найбольш здзівіла ўсіх выступленьне Аленкі ад жанчын.

За дванаццаць гадоў шмат „арацеляў“ чулі шэвялёўцы, але такога маладога, пазорнага й яшчэ дзяўчыну даводзілася чуць упяршыню. Чырванеючы да вушэй і гледзячы кудысьці паверх галоў, яна праказала сваё прывітаньне так, быццам прачытала яго з кніжкі, ды ня дзўна, цэлую ноч і раніцу яна вывучала словы прамовы, сьпісанья Рэдкадубам на паперы.

— Гаваркая трапіцца некаму.

— Як шротам аб рэшата барабаніць.

— І дзе яно насабачылася... Так і сыпле, так і сыпле...

— Цяпер усё можна. Хутка і мая Арынка ў „арацелі“ пойдзе.

— І пайду, а што ты мне зробіш?

Мужчыны зарагаталі, а жанчыны абкружылі моцным колам расхвалёваную Аленку і адна перад адной шчабяталі ёй словы здзіўленьня, павагі і ласкі.

— А цяпер закрывай мітынг і ўнось пропозыцыю рушыць усім на дэманстрацыю... Што далей рабіць—пабачым,—шаптаў Карасю Рэдкадуб.

Карась выпрастаўся і падняў руку.

— Грамадзяне! зараз мітынг канчаем... Пасьля гэтага...

— Э, не, пачакай, пачакай Макаравіч, не канчай—узьнялася рука з натоўпу.

— Што такое? Слова хочаце? Хто там?.. Выходзь сюды.

— Ды якое там слова,—праціскаючыся да ганку, гаварыў карчасты, з вусамі ўніз, дзядзька. Проста хачу высказацца.

Рэдкадуб упяршыню бачыў гэтага пазачарговага прамоўцу...
Ці ня ўстроіць ён якую штуку

— Хто гэта?—ціха запытаў ён у Карася.

— Сераднячок наш... Нічога сабе дзядзька... Ня ўрэдны для ўлады..

— Так вось і я скажу, уродзе як ад сялян... Слухаў гэта я ды слухаў сабе, што разумныя людзі кажуць і надумаў сваё мненне выказаць. Як мы ёсць чэсныя савецкія сяляне, уласьць наша нас не абіжае, то, я думаю, мы павіны яе падтрымаць значыць, каб гуртом. Таму зьвесна гуртом і бацьку лёжа біць... Мая дурная галава гэтак сабе надумала... Плян усё адно выконваць трэба? Трэба. Хлеба ў беднаты і серадняка няма? Няма... А ў жываглотаў ён ёсць?..—Хвакт, ёсць... Значыць, выходзіць, што адсюль усім народам мы павінны пайсьці да іх і пашукаць хлеб... На нет суда нет, а знойдзем—прымусім прадаць дзяржаве... Больш я нічога ня думаў.

— Дзела гаворыш, дзядзька Якуб! Спасіба!—загуло з сазаўскіх шэрагаў.

— Надзвычайна. Ніколі, прызнацца, не чакаў,—радасна гаварыў Рэдкадуб.—А галоўнае ніводнага выкрыку протэсту... Любата Карась.. Зараз рушым... Трымайся, Гаваруха...

— Гэта не сакрэт. Падтрымаў наш плян.

— Тады хадземце, ці што, — мітушыўся Аверка Ступа, а маленькі Івась Літвіненка туляўся паміж дзяўчат, у нечым горача іх пераконваючы.

На трактары побач з Міколам Стрэпетам умашчваўся Васька і ладзіўся да выкананьня функцый оркэстру.

На двух калёсах няўлад засьпявала дзетвара.

Сяляне гуртаваліся каля трактара, разглядаючы яго з такою цікавасьцю, быццам бачылі ўпяршыню.

— Сьцеражыцеся!—весела крыкнуў Мікола, і трактар застагнаў, задрыжэў і, торгнуўшыся, як жывы, ціха пасунуўся ўдоўж вуліцы, цягнучы за сабою двое ўквечаных галасьлівых калёс. За калёсамі ішлі хлопцы і дзяўчаты, а за імі паважна і ўрачыста выступалі сяляне... Што яны думалі сабе? Якія нечапаньыя скарбы разварушыў у іхніх галовах сягоньяшні мітынг.

Васька Плотнік расправіў плечы, зьбіў на патыліцу шапку і зайграў традыцыйнае „Страданя“. Хіба ён вінен, што і дагэтуль ня было ад каго навучыцца рэволюцыйных песень.

Рэдкадуб і Карась моўчкі ішлі збоку сазаўскіх калёс. Пад гукі „Страданія“ Рэдкадуб думаў: ці ўдалося Кастэнку і Гаўрушку ў Ачарацянцы правесці мітынг... Цікава, як там праходзіць сьвята?..

Сазаўскі сьцяг пераможна вель ўцяпер над трактарам, дзяўчаты на чале з Аленкаю засьпявалі, і натоўп, ідучы ўдоўж вуліцы ўзрастаў, шырыўся, як вырастае сьвегавая куля, калі яе каціць па мяккім сьнезе.

Яшчэ заўважыў Рэдкадуб зграі вераб'еў, што сягонья неяк разышліся, шчабечуць і порхаюць, як шалёныя.

Насупроць высокіх дашчаных варот трактар спыніўся... Васька кінуў граць „Страданія“, а дзеці ад неспадзяванай супынкі калёс паваліліся адно на аднаго і заверашчэлі галосна і прарэзьліва...

Праз вароты відаць было толькі зялёная бляшаная страха Гаварухінай хаты. Стромкія таполі кідалі вялізныя цені, і ад таго на дварэ было цёмна і, пэўна, холадна...

Натоўп стаяў пад варотамі, ня ведаючы, з чаго пачаць. Так, мабыць, у сіваю даўніну з далёкага ўсходу падплывалі да княскіх двароў татарскія орды і перад тым, як пачаць руйнаваньне, пэўны час моўчкі глядзелі на высокія загарожы.

Што там за імі?

Рэдкадуб узлез на калёсы і падняў руку.

— Грамадзяне!

Усе павярнуліся да яго.

— Прапаную выбраць ад сябе трох чалавек, якія пайшлі-б на двор і пашукалі хлеба. Выбраць трэба чэсных людзей, якім вы давяраеце.

— А як памойму, дык лепей усім пайсьці... Што мы яму двор завалім?—выкрыкнуў стары Ступа.

— Праўда, на што трох... Пойдзем усім народам,—загудзела яшчэ некалькі галасоў.

— Гутом весялей...

— Старшыня сельсавету сьпераду. Ён уродзе як ад улады.

— Канешне... Мая прапанова была, каб усім народам—завяршыў дзядзька Карней, той самы, што пазачаргова выступіў на мітыngu.

— Ня прышоў да нас—самі да яго пойдзем.

— Мы ня гордыя. Раз-два і ў дамках.

— Але-ж, чаго там валаводзіцца. Без комісій абойдземся.

— Тады добра, таварышы. Так і зробім,—выкрыкнуў Рэдкадуб, лёгка саскочыўшы з калёс.

Першымі ўвайшлі ў фортку Рэдкадуб, Карась, Мікола Стрэпет, дзядзька Карней, стары Ступа, яго сын Аверка, яшчэ двое невядомых Рэдкадубу сялян і Васька Плотнік. Далей ужо цяжка было распазнаваць, бо шырокая хвортка прымала ў сваю зяпу ўсё новыя і новыя прыплыву натоўпу. Ішлі сяляне пахмура, з пачуцьцём адказнасьці і сур'ёзнасьці справы, за імі таўпіліся цікавыя гаваркія жанчыны, і цьвяцістым натоўпам чакалі на чаргу хлопцы і дзяўчаты. Усім было цікава, як сустрэне Гаваруха такіх неспадзяваных няпрошаных гасьцей.

Некалькі паважных сялян, затрымаўшыся на вуліцы, азіраючыся, зьнікалі ў суседніх панадворках. Ім неяк не хацелася, каб Гаваруха пазнаў іх ў натоўпе.

На ганку зьявіўся сам гаспадар у новай альпагавай падзёўцы без шапкі, з старанна расчэсанаю на два бакі барадою. Валасьсё

яго шчодра было намазана алівай і блішчэла, як холка вара-нога чыстакроўнага каня. Над ім кружыў і гудзёў авадзень, прываблены масьянаю вільгацьцю галавы. З-пад расшпленай падзёўкі прыцягвала вочы бялізнаю пласконнага палатана сарочка.

Абапёршыся аднэй рукою на поручні, ён звузіў вочы і бегаў імі па натоўпу, шукаючы разгадкі такога многалюднага візыту.

Да ганку наблізіўся Карась:

— Дзень добры, Мікіта Пётравіч. З нядзелю...

— Вас таксама, людзі добрыя

За сьпіною мужа, як з-пад зямлі, вырасла высокая, тоўстая Гаварушыха. Яна тупа глядзела на натоуп і неяк не магла зразумець, у чым справа.

— Так што... Пятровіч... Усім сходам ухвалена пашукаць у вас хлеба...

— А-а-а,—зьдзіўлена ўзьвёў вочы Гаваруха і зусім спакойна запытаў:

— Пратакол ёсьць? Пакажыце!..

Карась трохі замяўся. Ён не чакаў такога запытаньня.

Нехта з гурту прышоў на выручку.

— Які там пратакол, калі мы ўсе тут... Хіба не бачыш?

— Пратакол заўтра пакажам! — цвёрда сказаў Карась. — Гэта не сакрэт, а зараз адамкніце нам камору. Я прадстаўнік улады, патрабую!

— Гэта можна,—з лёгкаім сэрцам згадзіўся Гаваруха,—Усё адно нічога не знойдзеце.. бо няма... Маніць вам ня буду. Шукайце ўжо, калі прышлі...

— А ты не абіжайся, Пётравіч,—мякка абазваўся хтосьці з гурту.—Няма дык няма, а ёсьць—дык трэба прадаць. Справа такая...

— Абчэсьвенная,—прыпчатаяў дзядзька Карней.

Гаваруха павярнуўся і кінуў Карасю:

— Пайду ключы прынясу.

— Нешта дужа спакойны.. Мабыць пасьпеў вывесьці ў другое сяло,—падумаў с дасадаю Рэдкадуб.—Прамаргалі...

Зусім неспадзявана загаласіла на ганку Гаварушыха. Яна цяпер толькі раскумекала, з якою мэтаю прышлі людзі, і голасным жаласьлівым лямантам нібы хацела кампэнсавіць патрачаны на меркаваньні час.

— Ой, людцы мае родныя. Ды дзе ж той хлеб у нас узяўся? Ды вывезьлі-ж усё да зярнятка... Ой хай дзяцей сваіх не дажду бачыць..

— Глядзі, гарголя лемантуе, як ня покне...—таўхнуў локцем Аверка Ваську Плотніка..—Выгадавана...

— Калі-б ня было хлеба, не разьдзіралася-б так...

— Хай пагалосіць... Гэткай чэрці ня схопяць... кінуў нехта з гурту.

— У яе зад ды грудзі важуць тры пуды,—ня сьціхаў Аверка

Але ў каморы сапраўды нічога не знайшлі.

— Гаваруха пераможна разводзіў рукамі:

— Самі бачыце, людзі добрыя... няма... Калі-б было—я не чакаў бы, пакуль вы прыдзеце... Я для савецкай улады ня вораг... Вывез бы...

Старая білася раскудлачанаю галавою аб сьценку, крычала груба і гістарычна, нібы хтось яе шлёгаў бізуном в вострым наканечнікам.

— Ой, горанька, ой доля мая. Ды за што нас рэжуць. Ой, ой, ой, божа мой ратуйце! Душаць, грабяць, старцамі робяць...

Калі Рэдкадуб выходзіў з каморы—заўважыў, як варушыцца высокая лебядка, што расла за хатаю, нізка прыгінаючыся, бур'янамі бег на сенажаць Сьцяпан Гаваруха.

— Гэтаму камсамольцу сягоньнешняе сьвята не па сэрцу. На мітынг не зьявіўся і адсюль уцякае... Хоць-бы на пастаноўку ўвечары прышоў,—падумаў Рэдкадуб.

— А потым давядзецца пазбавіць яго ад комсамольскага білету.

— Яшчэ будзем шукаць?—падышоў да яго Карась.—Напэўна вывёз сукін сын.

— Праворонілі мы з табою, вось што сярдзіта адказаў Рэдкадуб.

Да іх шпарка праціснуўся Васька Плотнік:

— Пашукайце ў клуні, — сказаў пераконана, пераводзячы погляд з Карася на Рэдкадуба.—Засекі я там рабіў, а ў каморы няма. Можа дзе там... Хвакт...

— Грамадзяне, голасна крыкнуў Карась,—хадземце яшчэ ў клуні.

— Калі шукаць, то ўжо скрозь. Гэта—справа.

— Ня можа гэтага быць, каб так вось у яго і ня было... Недзе захавана...

— Пазалеташні яшчэ хавае... Ураджаі, дзякаваць богу, добрыя былі.

Але кароткія чорствыя рэплікі заглушыў прарэзьлівы зьвярыны голас Гаварушыхі.

Пачуўшы пра клуню, яна ўздрыганулася і шалёна кінулася ў сенцы.

Адтуль, ускалмачаная і страшная, дзіка галосычы, з шпаркасьцю надзвычайнаю для тоўстых жанчын, скочыла з ганку і паімчалася да клуні.

— Павешуся, людцы. Павешуся. Жыцьця рашуся—выкрыкала яна, расьпіхаючы натоўп і махаючы ў паветры повадам.

За ёй пабег Гаваруха з перакрыўленым ад злосьці тварам, а за ім шарахнуўся ўвесь натоўп.

— Куды бяжыце, не павесіцца—невядома каго пераконваў Аверка. Повад ня вытрымае.

Але людзей ужо набілася паўнюсенькая клуня. На доле, густа пасыпаным мякінаю, лемантавала Гаварушыха, а стары стаяў

над ёю з бліскучымі вачыма загнанага на склізкае зьвера і толькі не сваім голасам выкрыкваў:

— Людзі добры, прашу вас... выдзіце з клуні... Па добраму прашу...

— Ой, ліханька!— спалохана крыкнуў дзявочы голас.—Правалілася зямля!

— Дзе? Што правалілася? Што вы жартуеце?.. Якія тут сьмешкі.

— Што там такое? Якая яма?

— Глядзі, а і сапраўды яма!

— Ды што вы брэшаце.

— Ды вось гляньце!

Пашка Сідарэнкава ўсім паказвала на дзье чвэрткі ўгнутую дошку.

— Вунь яно што. Эге-ее!

— А ну старшыню сельсавету сюды...

— Таварыш прысідацель, а гляньце, ці ня тут гэта, што нам трэба?

— Рыдлёўкаю-б капанупь... Але яно і на самым дзеле...

— Ёмка прыдуманая, калі сапраўды што тут захаваў... Дадумаўся стары сабака.

Усе яны сьвятыя і набожныя, а народ абдурваюць, як дзяблы.

Рэдкадуб сачыў за Гаварухам. Той стаяў прыціснуты натоўпам да сьценкі, твар яго пачарнеў, вочы патухлі і звужліся, а рукі, як непатрэбны дадатак, бязвольна зьвісалі ўдоўж цела.

У правай руцэ ён трымаў повад і ціскаў яго так, што пальцы хрусьцелі. Калі старая, адхліпаўшы, ізноў загаласіла.—ён люта выцяў яе наском боту пад рэбры, яж тая хекнула і змоўкла.

— Не верашчы, падлюга,—выціснуў ён скрозь зубы.—Дараўлася? І яшчэ раз аперазаў яе повадам.

Карась, хвалючыся, ужо пачаў раскопваць яму, наткнуўся на тоўсты пляст мякіны, і цяпер некалькі чалавек шпарка выграбалі яе.

Засекі?—радасна выкрыкнуў Васька, убачыў дашчаны рог.—Мае засекі, я рабіў!

— І пшаніца,—дадаў Карась і, глыбока запусьціўшы ў мякіну руку, выцяг жменю адборнага зерня.

— Шукайце яшчэ,—мітусіўся наўкола ямы Васька Плотнік.—Тут шэсьць засекаў... От ей-жа богу. Хвакт!

На гэты раз яму ніхто ня супярэчыў. Праз дзесяць хвілін увесь дол у клуні быў раскапаны, а з-пад выгрэбленай тухлай мякіны тырчэлі гладзенька да бляску выгабляваныя бакі засекаў.

— Так, як на вока,—сьмяючыся, казаў Карась Рэдкадубу,—то мы ўжо нарыхтавалі пудоў восемсот. Гэта не сакрэт...

— Восемсот, не восемсот, а шэсьцьсот пэўных,—сур'ёзна і пагаспадарску заўважыў Ступа.

Ціха верашчэла тоўстая пабітая жонка, і страшны ад злосьці прыкіпаў да сьцяны расхрыстаны, зьнявечаны Гаваруха.

Пакінуўшы каля засеку варту, шавялёўцы цяпер ня йшлі, а беглі за трактарам, які з радасьці даў трэцюю шпаркасьць.

Васька граў „Інтэрнацыял“, а Рэдкадуб улез паміж дзяцей і намагаўся падпяваць ёй.

Гледзячы на яго, абвешанага дзяцьмі, сяляне падморгвалі адзін аднаму.

— З цэнтру, а відаць прасьцяк... Глядзі, як яны яго ў работу ўзялі.

Дэманстрацыя падыходзіла да Сьдзяпаненкавага двара, а ў гэты час з поплаву, бур'янамі прайшоў Гаварушын Сьцёпка і няпрыкметна шмыгнуў у хату. Там за сталом, схіліўшы галаву на рукі, сядзеў стары Гаваруха і тупа глядзеў на абруч. Чырвонымі ніткамі вышыта было на ёй вялікімі літарамі:

„Кою люблю—тому дарю“

Дваццаць пяць год таму, назад вышывала гэты абруч чорнабровая Грыпіна, што цяпер азызгла, пастарэла і ціха безнадзейна хліпае на печы.

— Ня журыцеся, тата, не дапаможа,—глуха боўкнуў сын, сядячы на лаву.—Будзем рабіць, зноў нажывем...

— Як тут ня журыцца?.. Накрылі нас з табою, сукіны сыны, як куранят, сынку, накрылі... Не дапамог ні пракляты твой комсамол, ні „Чорны воран“ Сьдзяпаненкаў... Тожа знайшоў чым палохаць.. Лісты, дурань, падкідваў... Эх-ха! не на пужлівых напалі... Людзі з імі, суседзі супроць пайшлі... Уся грамада—вораг нам. Хоць скрозь зямлю цяпер. Жыць-жа не дадуць сазаўцы, комнезамшчыкі... Без нажа зарэжуць,..

Нічога болей не сказаў бацьку комсамалец Сьцёпка, а толькі ўсунуў руку ў кішэню і ў дзесяты раз намацаваў там маленькі халодны набой... Два тыдні таму назад ледзьве Сьцёпка выманіў гэты набой у свайго маленькага брата, і з таго часу штодня ён муляў яму кішэню.

РАЗЬДЗЕЛ XIV

Гэта пастаноўка была выключная. На ёй, акрамя шавялёўцаў, былі ачараіянцы. Яны ўпяршыню за дванаццаць гадоў вышлі з свайго хутара на людзі. Ды яшчэ як вышлі: гуртом у адзінаццаць чалавек с сваёю музыкаю яны падышлі да сельбудынку і сталі каля ганку ў чаканьні. Яны не хацелі таўпіцца ў дзьверы і пагубляцца ў натоўпе. Яны паслалі ў памяшканьні Кастэнку: ён праводзіў у іх мітынг, ён-жа іх запрасіў сюды, дык-жа хай давядзе справу да канца.

— Ідзі, каб там месцы адвялі. Мы-ж вашы госьці—сказаў Цімашэнка.

— Ды яшчэ й рэдкія,—дадаў яго сусед.

Праз хвіліну радасна ўсхвалёваны, з шапкаю аж на патыліцы, выбег Кастэнка.

— Заходзьце... Вашы першыя дзьве лавы з правага боку... Музыка сьпераду...

Тады толькі ачарацяныцы організавана і паважна, не тоўпячыся, увайшлі ў сельбуд і паселі на свае месцы.

Калі Кастэнка злавіў Рэдкадуба за „кулісамі“ і паведаміў пра прыход ачарцянцаў, той моцна сьціснуў немажлікаву руку.

— Добра, дружа! Наша бярэ! Мы гэтак сягоньня зрушылі справу!

— У мяне таксама ня дрэнна, тав. Рэдкадуб. Потым раскажу!— пасьпешна адказаў Кастэнка.

Асабліва да рэчы прышлася ачарацянская музыка. Васька Плотнік граў ролю старога бацькі Панаса і цяпер, загрымаваны, вымазаны ў сажу, з кашлатаю чорнаю барадою і ў старой байкавай падзеўцы, паважна паходжваў за кулісамі. Калі яму запрапанаваў хтось пайграць, пакуль пачнецца спэтакль, ён катэгорычна адмовіўся:

— Ужо я ня Васька Плотнік, а заможны селянін Панас-Хвакт... Прашу мяне не чапаць... Ёсьць у мяне жонка, два сыны, нявестка, гаспадарка, а вы—зайграй! Не чапаць мяне!

А музыка ачарацянская была не абыякая. Складалася яна з дзьвюх скрыпак, зашмальцаваных ад шматгадоў службы, прычым толькі адна была пры сваёй памяці, а другая мела толькі дзьве струны. Але гэта зусім не псавала ўражаньня соліднасьці і адносна высокай кваліфікацыі оркэстру. Асабліва ўражаў шавялёўцаў вялікі ачарацянскі барабан, які неслі аж два чалавекі. Гэта не які там мізэрны „інструмант“, на яго і глянуць прыемна, а яшчэ калі забарабаниць!.. А потым, хіба да бубну прыладзіш такія вялікія мядзяныя талеркі?

Галоўнае-ж, што музыкі—не якія там сьвістуны, а гаспадарскія, паважныя людзі. Вось як зайграюць,—ня грэх і старым у прысядкі ды ў далоні. Так меркавалі шавялёўцы, пераможныя ачарацянскаю музыкаю.

— А ну, зайграй каторы!—пад'юджавалі яны музыкаў.—А то ня церпіцца.

— Зайграць можна. За тым і прышлі, а вам танцаваць выпадак.

— Ды што з вамі рабіць... Так таму і быць: як танцаваць, то танцаваць.

— Пад іхнюю музыку хіба ўтанцуеш? Гарадзкая музыка,—зайздросна сказаў стары Ступа.

— За тое ў нас спіхтакель, а ў іх няма,—супакойліва ўстаўіў Сьвірыдэнка.

— А мы сажалку ўчора скончылі. Гуртом... Там гэтак разьлілося, як рака. Прыходзьце купацца...—адбіў Сьвірыдэнка Цімашэнка.

Гэтаю навіною ачарацыяны канчаткова зьбілі з пазыцыі шавялёўцаў. Апошнім засталася толькі чакаць, калі ачарацыянская музыка зайграе, каб як „замяць“, „перайграць“ гэту справу.

І ачарацыяны зайгралі.

Спачатку заверашчэла першая скрыпка. З другога калена ёй пачала скрыпучым дрыготнім тонам падыгрываць другая. Гралі звычайнага гапака, але шавялёўцы былі зачараваны. Нават дзеці ўціхамірыліся і, праціснуўшыся наперад, зьдзіўлена паглядалі то на рухавыя смычкі, то проста ў борады музык. Некаторыя хлопчыкі так захапіліся сугляданьнем, што па прывычцы ўсунулі палец у рот і старанна смакталі яго.

Хутка цэнтрам увагі стаў барабан. Чаго ён дагэтуль маўчыць? Барабаншыкі схадзіліся, не сьпяшаючы, нібы рыхтаваліся да сьвятога дзейства. Адзін узяў бліскучую мядзяную талерку і падняў яе над другою, а тымчасам другі ўзброіўся вялікаю калатушкаю.

Першы матнуў галавою і ўдарыў талеркаю, другі гопнуў у туга нацянутую скуру. Эфэкт быў надзвычайны. Шавялёўцы не маглі стаяць на месцы. Гапак у такой падачы пазбаўляў роўнавагі нават самых заядлых скептыкаў. Некаторыя ўжо прыстуквалі нагою, некаторы варушыў плячыма, а старэйшыя толькі прышмоквалі сабе ў бароды.

Ачарацыяны паказвалі „клас“.

А ў гэты час за палатнянаю заслонаю ішла гарачая мітусьня. Прыладжваў да шапкі чырвоную зорку Сьцёпка Гаваруха: ён меўся граць чырвонага камандзіра Пётру і Рэдкадубаў „Стэер“, заражаны адным халастым набоем, тырчэў у яго за поясам. Ня лёгка дастаўся Сьцёпку гэты пракляты „Стэер“. На яго не без падстаў прэтэндаваў і Колька Стрэпет, які, граючы ролю верхаваго дээртыраў Паўлу, абавязкова хацеў мець рэвольвэр пры боку. Але ў апошнюю хвіліну Колька згадзіўся з Рэдкадубам. Сапраўды, чырвоны камандзір мусіць быць узброены лепей за дээртыра...

Васька Плотнік, заклаўшы рукі за сьпіну і нічога ня бачачы перад сабою, хадзіў удоўж сцэны і мармытаў сабе ў кудлатую бараду:

— Маўчы, старая. Чаго заводзіш? Ну, што-ж такое? Забіраюць—што зробіш. Трэба ісьці, калі забіраюць. Служыў я на цара—хай сын паслужыць на таварышоў“.

Ён хоча гэтыя першыя словы з сваёй ролі прагаварыць бяз суфлёра, каб вышлі яны ў яго пераконлівымі.

Рэдкадуб дапамагаў дзяўчатам прыбіваць рушнікі на покуце. Аленка, прыбраная ў вышываную кашулю і ў шырокую каляровую спадніцу, больш за ўсіх турбавалася за посьпех пастаноўкі.

Яна грала жонку Паўла, і сіні жаночы каптур рэльефна акрэсьліваў яе высокі роўны лоб і адцяняў цёплую сіняву вачэй.

— Як вы думаеце, не правалімся,—стрэльнула вачыма на Рэдкадуба.

— Не хвалюйся... Пройдзе як трэба. Удзень не правалілася, хоць ролі былі куды цяжэйшыя. Не правалімся і тут.

— Ванька, галасьней будзеш падказваць!—кінула Аленка Івасю Літвіненку, які з кніжкаю ў руках умошчваўся ў суфлёрскай будцы.

Роля Наталкі, каханкі Пётравай, выпала Пашы Сідарэнкавай. Дзяўчына добра вызубрыла свае словы, але хвалявалася і, сустраўшы ў агульнай сумятні Кольку Стрэпета, кожны раз прасіла:

— Коля, ты мне ціхенька будзеш падказваць. Добра? А то саб'юся.

— Падкажу, падкажу,—адмахваўся чубаты ў сівай шапцы „дэзэртыр Паўла“ і мчаў за кулісы збіраць сваіх таварышоў „бандытаў“.

А тыя пахмура пахаджвалі за сцэнаю. Вусы, намалёваныя вугалем, надавалі ім солідны выгляд, а галяўнічыя стрэльбы і расхрыстаныя бацькаўскія падзёўкі рабілі з іх сапраўдных закаранелых лесавікоў.

Паміж імі, апранутыя ў чырвонаармейскае, з зоркамі на шапцы, зухавата хадзілі тыя, што, паводле п'есы, перамогуць дэзэртыраў. Яны адчувалі сябе героямі.

Рэдкадуб апошні раз глянуў на сцэну. Здаецца, ўсё. Можна пачынаць. У „залі“ змоўкла ачарацянская музыка.

— Пара!—сказаў хтосьці з кутка.

Узьнялася бура воплескаў.

Тады да Рэдкадуба рашуча падышло трое: адзін „чырвонаармеец“, двое „дэзэртыраў“. Усіх трох Рэдкадуб часта бачыў на рэпэтыцыі, заўважыў і сягоньня на дэманстрацыі, але прозьвішчы іхнія былі яму не вядомы...

— Таварыш Рэдкадуб, — сказаў адзін з „дэзэртыраў“, — мы ўтрох даўно хацелі з вамі пагаварыць, але ніяк не ўдавалася.

— Кажэце, што ў вас цікавага.

— Справа ў нас простая... Як мы ўсе ёсць беднякі, адно словам—незаможнікі, то хацелі-б у камсамол запісацца.

— Каб значыць у ячэйку і актыўна працаваць,—весела дадаў „чырвонаармеец“.

— Хіба нас толькі тры?.. Нас цэлая кумпанія,—абазваўся „дэзэртыр“.

— Чаму-ж вы раней не запісваліся?

— Эт, што там і казаць. Хіба вы самі ня бачыце, хто ў нас у камсамоле? Гаваруха запраўляў, а нашага брата не прызнавалі.

Рэдкадубу хацелася схапіць і абняць „чырвонаармейца“ і „дэзэртира“ і радасна крычаць пра іхняе жаданьне на ўсю залю, але ён пачуў, што хтось крыкнуў „пара“, і толькі сьпехам кінуў хлопцам:

— Малайцы, таварышы... Заўтра ўранку заходзьце ў сельсавет... Пагаворым, а зараз пачынаць будзем... Добра прыдумалі, хлопцы!

На сцэне, ужо гатовыя, разьмясьціліся дзеявыя асобы: стары Панас каля дзэвярэй закамьянеў, Адарка (жонка Панаса) з сваім сынам Пётрам за сталом сядзяць. Вось-вось адчыняць заслону.

Хоць-бы ня зьбіцца спачатку, а далей ужо пойдзе, як па маслу,—думае кожны.

У будцы, жмурачыся ад сьвятла, сядзеў над разгорнутаю кніжкаю Івась Літвіненка. Тоненька заскігліла першая скрыпка. Пэўна, музыкі рыхтаваліся далей „паражаць“ шавялёўцаў.

Тады з за заслоны вышаў Рэдкадуб і падняў руку. Скрыпка змоўкла. Паволі сьціх шум. На стройнага ўпаўнаважанага прагна глядзелі сотні вачэй.

— Таварышы! Сягонья вы ўласнымі вачыма бачылі, як абманьвалі нас з вамі і ўсіх рабочых і сялян вашы кулакі... Яны хавалі хлеб... Яны потым хацелі зьдзерці за яго тры скуры з бедняка. Сягонья, таварышы, вы дружна і арганізавана выкрылі іх. У Гаварухі знойдзена семсот пяцьдзесят пудоў, у Сьцепаненкі трыста. За ўтойваньне яны пойдучь пад суд. Палова ліпнёвага пляну выканана. З вашай дапамогай, таварышы, і рэшту выканаем... Хай жыве саюз незаможніка і серадняка супроць кулака!

Воплескі ўкрылі яго словы. Хаваючыся за заслону, заўважыў Рэдкадуб на першай лаве высокага кашчавага Карася ў парусінавым плашчы і маленькага шчуплявага Кастэнку... Яны пляскалі яму, а твары іх цьвілі гордаю радасьцю. Адхінуўшы заслону, высунуў галаву Гаўрушка:

— Грамалзяне,—сказаў ён,—зараз тут здесь будзе п'еса Стэпапога „Барацьба“... П'еса, канешне, рэволюцыйная, і на сцэне будзе страляніна. Но вы, граждане, ня бойцеся, таму што будуць страляць з халастых і жартам. Перад тым, як будуць страляць, я выйду і скажу.

Нехта са сцэны рашуча ўзяў Гаўрушку за каўнер, і яго ўзьбітая галава з шырокім зьдзіўлена-адкрытым ротам нырнула за заслону.

— Заўсёды ты, Гаўрушка, выскачыш, як Піліп з канпель,—дапякаў яго за кулісамі Рэдкадуб.

— Хіба ня можна... ці што? Я заўсёды папярэджаю, калі ў п'есе страляніна,—апраўдваўся загсельбуд.

— Досыць. Пачынаем!

Заслона адкрыта, і суфлёр хапатліва падаў першыя словы... Плача старая маці Адарка, абнімаючы Пётру:

— Забралі, забралі... Чуе маё сэрца...

Бледнае сьвятло ляпмы скупа падала на тры сотні размаітых твараў, якія застылі ў прагнасьці бачыць найдрабнейшы рух на сцэне.

Апошняя дзея, як-бы сказаць, — „гвозьдзь“ пастаноўкі. Гэта-ж у ёй будзе страляніна. Таму ня дзіўна, што на сцэне запанавала асаблівая прагнасьць і сумятня. Трэба было прыбраць вон рушнікі, павыносіць лавы, стол, вілкі і ўсё, што хоць трохі нагадвала хату мірнага селяніна. На іх месца сярод сцэны быў пастаўлены тоўсты пень. На ім адпачывае чырвоны камандзір Пётра.

Навокал пянька вырастаў лес... Хлопцы ўносілі на сцэну бярэмы маладога гальля, утыкалі яго ў шчыліны паміж дошчак, і за пяць хвілін на сцэне шаласьцеў такі гушчарнік, што цэлы атрад дэзэртыраў мог бы ў ім схаватца.

Аверка Ступа граў першага дэзэртыра, і яго вялізная постаць сярод нізенькага гальля нагадвала высока сьпілены дуб.

Васька Плотнік у час баталіі паміж чырвонымі і дэзэртырамі меўся гаўкаць сабакам, — так вымагала п'еса. Але і ў гэтай новай ролі здольны актор досыць пасьпяхова трэніраваўся за кулісамі, выклікаючы рогат дзяўчат...

З „Стэрам“ у руках прайшоў праз сцэну і зьнік у цёмным кутку Сьцёпка Гаваруха — „чырвоны камандзір“. У гэты час, шукаючы Аленку, туды паткнулася і Пашка Сідарэнкава, але, пабачыўшы, што яе там няма, пабегла назад.

Дзея разгортваецца поўным ходам...

Шаласьціць пад дэзэртырскімі нагамі трава. Недзе прыдушана хрыпіць сабака. Васька Плотнік дужа добра вядзе ролю.

Сьпяць стомленыя чырвонаармейцы, ды ня сьпіць іхні камандзір. Кожны рух яго фіксуюць сотні напружаных вачэй. У кутку сцэны за кулісамі стаіць радасны Рэдкадуб і пільна сочыць заходам падзей.

Зьява 4.

Пятро. — Хлопцы, за мною. Ур-а-а-а. *(Чырвонаармейцы з крыкам „ура“ выбягаюць з кустоў. Ззаду па іх страляюць. Абодвы і траву таварышы падаюць забітыя)...*

Такую рэмарку да 4-й зьявы сумленна падаў з сфлёрскай будкі Івась Літвіненка, але яе ня выканалі да канца... Сапраўды, страляніна пачалася, аж небу горача, два Пётравы таварышы пападалі на падлогу, карцінна раскідаўшы рукі і чубы, але чаму...

Надчалавечы стогн, і з-за куліс проста на сцэну цяжка падае чалавек.

Хапаючы ротам паветра і прыціскаючы рукі вышэй сэрца, на зялёным гальлі ляжаў Рэдкадуб...

І „чырвонаармейцы“ і „дэзэртыры“ застылі ў розных фальшыва ваяўнічых позах...

Гледячы, як загіпнотызаваня, падняліся з месца: што гэта, паводле п'есы так трэбі, ці сапраўды чалавек забіты...

Ад напружанага дыхання ў магільнай жахлівай цішыні ледзьве чутна дрыжала струна на скрыпцы ачарацянскага музыкі.

Зноў стогн:

— Ой, божа мой! Ой, ліханька! Забіў, на сьмерць забіў.

На сцэну вылецела Паша, за ёю збялелая, як крэйда, Аленка...

З першых лаў скочыў на сцэну Карась, а за ім Кастэнка... Недзе хліпнула жанчына, і спалохана закрычала дзіця. Тады разам заплакала некалькі жанчын. Натойп рвануўся на сцэну, перакідаючы лаву, ціснучы адно аднаго. А там з перакрыўленым ад болю тварам ляжаў Рэдкадуб, і паміж пальцаў яго збягала вішнёвая кроў...

— За што-ж гэта цябе, таварыш дарагі?—глуха сказаў Карась, нахіліўшыся над ім...

Кастэнкавы вочы раптам шпарка заморгалі, і па голенай шчацэ немажніка ціха скацілася вялікая гарачая сьляза...

Пашка і Аленка расшпылялі сарочку Рэдкадубу, а Івась Літвіненка пабег да фэльчара.

Як спрунжына, выпрастаўся на дрыготных нагах Карась і люта вымацогаўся.

— Хто? Кажыце, бо ўсіх у допры згнаю. Бандыты, сукіны сыны!—крычаў ён проста ў твёр скамянелых хлапцоў.

Да яго падбегла Пашка.

— Дзядзька, ня крычэце, ня лайцеся... Не яны, не яны...

— А хто-ж?

— Вунь гэты, з рэвольвэрам. Я бачыла, як цэліўся... Каб я з мейсца ня сышла, ён...

Сьцёпка Гаваруха бяз чырвонаармейскай шапкі, бледны і збянтэжаны, праціскаўся праз нагоўп, намагаючыся высьлізнуць з натоўпу. Некалькі дзсяткаў рук, як гадзінку, адкінулі яго ад сябе... ён упаў проста пад ногі Карасю, і Рэдкадубаў „Стэер“ выпаў у яго з рук. Тады да яго наблізіўся Аверка Ступа і моўчкі з усяе сілы ўдарыў яго ботам у падбародак... За ім рвануліся ўсе, трымаючы стрэльбы гатовымі спусьціць на галаву сагнутага ўтрое хлопца.

— Забіць на месцы падлюгу!

— Гадзіна чортава! Іш, як засьлюніўся!..

З носу забойцы сапраўды пашла кроў.

— Такого чалавека хацеў...

— Хлопцы, назад! Не чапайце, ён сваё возьме!—загадаў Карась востра і цьвёрда...

Хлопцы расчаравана апусьцілі стрэльбы... У сельбудынку стаяў нявымоуны, жахлівы галас. Плакалі жанчыны, а за імі раўла дзетвара. Дзяўчата асьцярожна ўхадзіліся каля Рэдкадуба, які, сьцяўшы зубы, хрыпла і глуха стагнаў...

На дварэ восень... Ужо жоўтае лісьце, і ў вакно, што над ложкам, часта бачыць Рэдкадуб, як кружацца, перакручваюцца і цяжка кладуцца на зямлю разьбяныя жоўтагарачыя матылькі. Раньняя восень заўсёды бадзёрыла Рэдкадуба.. Яна такая поўнакроўная, сьвежая і нясе з сабою бязьмежную романтичную стойкасьць...

Гэта восень прынесла яму жыцьцё... Два месяцы назад яму меркавалі труну, а сягоньня ён мае дазвол пахадзіць паміж ложкамі.

Праўда, на грудзях яшчэ тугая перавязка, але дыхаць ужо лягчэй, і страшэнна карціць працаваць...

Але больш за восень звонкую і харошую, больш за радасьць ачуняньня цешыць і бадзёрыць Рэдкадуба звычайны ліст, які ён сягоньня ўранку атрымаў:

З далёкай Шавялёўкі ў сталічную больніцу пісала Аленка:

„Добры дзень, дарагі таварыш Сымон Міхалавіч!

Каб вы ведалі, як часта мы вас тут успамінаем... Зьбярэмся ў сельбудзе ўсе комсамольцы і пачынаем пра вас... І так добра тады ўсе гавораць, ціха так і хораша. Камсамольцаў у нас цяпер трынаццаць чалавек, а між імі я адна дзяўчына... Цяжка мне, Сымон Міхалавіч, каб вы ведалі. Усё адвучаю хлопцаў ад гарэлкі і мацюкоў. Ды хіба за ўсімі пасьпееш? Вось яшчэ Пашка запішацца—тады мы ім падатрэм нос..

Падужэеце, дык каб абавязкова прыехалі ў Шавялёўку. Мы вам такую сустрэчу наладзім..

Ды і часы цяпер ня тыя... Сазаўскі трактар ужо даўно арэсялянам... Свой вучастак за два тыдні ўзараў, а зямля-ж ім капалася, як магла. Тата таксама да іх хінецца. Ды хіба толькі ён? Усе немажнікі і сераднякі шавялёўскія ў колектыў хочуць. Пакуль што два новых САЗ-ы ў нас арганізоўваецца. А Сьнежкаўскі САЗ ужо ў арцель ператварыўся.

А Аляксеёўка і Галубоўка ўхвалілі перайсьці на суцэльную колектывізацыю. Гэта й я разумею, што малайцы. Ды толькі і мы не адстаем. Прыедзеце, паглядзіце, як зьмянілася ўсё, нібы й людзі ня тыя сталі. Жывейшыя нейкія, разумнейшыя. Як добра пра вас успамінаюць і ўсё просяць прывет вам перадаць.

А пазаўчора выправілі ў армію Міколу... Сазаўцы падарункаў яму надавалі, а дзяўчаты некаторыя аж плакалі.. Як ні ёсьць, хоць і з чужых краёў да нас прыбіўся, а добры таварыш быў. Цяпер на трактары езьдзіць Васька... Горды такі стаў і праз зубы ня плюне... Мабыць такі давядзецца запісвацца з ім. Прыедзеце да нас, Міхалавіч, на вясельле. Ну й пагуляем. Па-нашаму, па-комсамольскаму. На што Ванька Літвіненка (ён-жа ў нас сакратар цяпер), такі малы ды лагодны, а і то вымагае, каб яго на покуце пасадзіць побач з бацькам...

І яшчэ вітае вас старшыня сельсавету. Ён і дагэтуль абяцае нам дастаць загсельбудынкам, бо Гаўрушка паступіў прыказчыкам у коопэрацыю... А Кастэнка героем ходзіць... Рады... У САЗ-е справы грымяць...

— Хай цяпер,—кажа,—кулакі паплачуць.

І праўду ён кажа, бо добра-такі мы на хвост наступілі іхны. Вось неяк увечары сядзім каля сельбуду, аж глядзім—цягнецца стары Гуць... П'яны, як дым... Пабачыў нас і пачаў:

— Ах вы сякія такія... Загналі Гаварухаў і Сыцепаненкаў у вастрог, ды й радуецесья... Мяне, брат, не загонеце... Дудкі... Прап'ю лепш усё да ніткі, а камуні нічога ня дам.

А яно і прапіваць яму ўжо няма чаго. Папасьмяяліся мы з яго, ды й толькі.

Ну, адужвайце хутчэй, тав. Рэдкадуб, ды прыжджайце... Усе просім... Паведаміце толькі, калі будзеце. Каб мы ведалі...

Алена Бойкава.

Дзесяты раз ужо сягонья перачытвае Рэдкадуб гэты ліст і, цёпла ўсміхаючыся, глядзіць у вакно на ўміраньне залатога лета.

З Ы М Е С Т

	Стар
Разьдзел I	3
• II	8
• III	12
• IV	16
• V	23
• VI	31
• VII	39
• VIII	43
• IX	51
• X	58
• XI	67
• XII	77
• XIII	85
• XIV	103

1964 г.

Бел. аддзёл
Аўтамат.

ЦАНА 85 КАП.

Бел. аддзёл
1994 г.

